

~~Alte Abt. 902. C~~

HET HUWELIJK

VAN

WILLEM VAN ORANJE

MET

ANNA VAN SAXEN.

ЖИЗНЬНИ ТВОРИ

КАУ

ЭСКАДО ИАУ МЕДИУМ

1.)

HET HUWELIJK

VAN

WILLEM VAN ORANJE

MET

ANNA VAN SAXEN

HISTORIESCH-KRITIESCH ONDERZOCHT

—♦—

Amsterdam,
C. L. VAN LANGENHUYSEN,
1851.

178.

АИСТЫН ТЫ

Книга

ПИЛЯР ВАН МЕЛЛЕ

Том

ЧАСТЬ ИНДИАНА

БИБЛИОГРАФИЧЕСКОЕ ОБОЗРЕНИЕ

САНКТ-ПЕТЕРБУРГ
ПРИЧАСТИЕ СВЯТОГО АЛЕКСАНДРА НЕВСКОГО

издание

САНКТ-ПЕТЕРБУРГ

1824

VOORWOORD.

Deze bladzijden zijn haar ontstaan aan eene toevallige oorzaak verschuldigd. Het jongste schrijven des heeren J. A. ALBERDINGK THIJM »de Jezuieten” heeft veler onlust opgewekt: de eerlijke schrijver verdedigt de gehate zonen van IGNATIUS, en — wat schier een gruwel heet — de waarheidlievende geschiedvorscher durft een oneerbiedig woord spreken over den zoo gevierden vader des vaderlands.

’t Zij verre, dat ik mij als verdediger des heeren A. TH. zal opwerpen. Het ware vermetel ongeroepen den handschoen op te nemen voor iemand, die sterker en bedrevener is. Ik heb evenmin te ondernemen eene lofrede op de Jezuieten — wie men onder dien naam verstaan moge — te schrijven. Wordt hier de Orde van den H. IGNATIUS bedoeld, — hare werken overschreeuwen luide het schelden en lasteren harer vijanden, en CRETINEAU-JOLY heeft in sprekende verwen hare waarachtige waarde afgemaald; en wordt dat woord gebezigd van alle trouwe zonen der Katholieke Kerk, die zich moedig onder de achttien eeuwen-oude banier van JEZUS CHRISTUS scharen, om tegen ongeloof en zedebederf te velde te trekken, — wij dragen roem op dien naam, die ons als volgelingen van den Godmensch kennen doet, en ons herinnert, dat de leerling niet beter dan zijn Meester is.

Maar men heeft, na het doorbladeren van genoemd vlagschrift, eene verschrikkelijke beschuldiging tegen de Katholieken van Nederland ingebragt: men heeft hun verweten, dat zij het karakter des Zwijgers altoos in een valsche daglicht stellen, en de hem ten laste gelegde trouwelooze dubbelzinnigheid, zijn huichelen in de godsdienst door geene feiten bewijzen kunnen. Men sprak als ware het immer de gewoonte van de Katholieken, ja! als ware het voor hen eene noodzakelijkhed, van de mannen hunner Kerk bovenmate te verheffen, de gebreken of misdrijven hunner geloofsgenooten te verbergen of te ontkennen, maar den goeden naam hunner tegenstanders aan te randen en te onteeren.

Wat dit laatste betreft, — ik weet dat de Katholieke Kerk evenmin de misdaden harer eigene kinderen verschoont, als zij die van anderen vergroot: zij heeft niet noodig zich met gestolen lappen te kleeden of met geroofde sieraden te tooijen; en zoo zij in de telgen haars heiligen schoots gebreken ontdekt, zij is de eerste die ze afkeurt en veroordeelt.

Maar hier staan twee beweringen regtstreeks tegenover elkander. Eenigen zeggen: de Prins van Oranje bezat een dubbelhartig karakter, dat zich als zoodanig het sprekendst kennen deed in zijn huwelijk met ANNA van Saxon, toen hij met de godsdienst een allersnoodst huichel spel dreef; anderen daarentegen — en hun getal is tot dusverre het grootste geweest — verklaren, dat Prins WILLEM een heilig en groot man was, die den naam van vader des vaderlands en christenheld bij uitnemendheid zich waardig maakte. Aan welke zijde woont hier de waarheid?.... Aan de waarheidsliefde, aan de eerlijkheid en goede trouw van beide partijen mag en wil ik in geenen deele twijfelen: maar beider woord kan hier niet de waarheid spreken. Het feit zelf, dat wordt aangegeven, en waaraan tot dus verre geene genoegzaam

naauwkeurige toelichting ten deel is gevallen, moet uitspraak doen; dat feit derhalve moeten wij onderzoeken en toelichten.

Dat onderzoek, die toelichting zijn van hoog belang en dringende noodzakelijkheid. De geschiedenis des vaderlands is 't eigendom van alle vaderlanders, en die allen hebben 't regt van haar heilige waarheid te bezitten, velen zelfs de verpligting van die waarheid te bewaren, te verdedigen, en het schenden daarvan, door wien het ook gepleegd worde, te wraken. De objektieve waarheid der geschiedenis, dat is het feit, gaat voor alles; de zedelijke beoordeeling van 't feit, de wijsgeerige verbinding van oorzaak, middel en gevolg komen daarná, zijn meer subjektief en dragen het karakter van die ze levert. In het vermelden der objektieve waarheid moeten allen overeenkomen, in 't overige kunnen zij van elkaar verschillen. Wanneer dan hier hetzelfde feit op tegenstrijdige wijze wordt voorgesteld, wanneer uit die tegenstrijdige wijze van voorstelling gansch verschillende en elkaar uitsluitende gevolgtrekkingen ontstaan, wanneer daardoor een hoofdpersoon der geschiedenis in twee tegenovergestelde karakters optreedt, wanneer daardoor de geheele geschiedenis een tweevoudig en tegenstrijdig aanzien krijgt: dan is, ten minste door een der twee partijen, der objektieve waarheid te kort gedaan, dan heeft een van beide — 't is onloochendbaar! — haar verbasterd en vervalscht, of eigen gedachten, meningen of vooroordeelen vooruitgezet, om volgens deze de geschiedenis van het feit te leveren. Hier rest dus den consciëncieusen geschiedvorscher niet anders, dan een naauwkeurig en ijverig onderzoek in te stellen naar de waarheid van het feit, en deze in hare heilige zuiverheid te voorschijn te roepen; dan moet hij de naakte waarheid voorstellen, om daaraan de bestaande meeningen, beoordeelingen en vooroordeelen te toetsen. Zoo

komt hij er dan toe, om met den vinger op dat gedeelte der historie te kunnen wijzen, dat is verminkt, verduisterd of bedorven.

Te noodzakelijker wordt dit onderzoek, wanneer reeds vele en noodlottige dwalingen in de geschiedenis onzes vaderlands aan het licht zijn gekomen; wanneer wij getuigen waren, dat vaak de gansche natie aan de waarheid eens feits geloofde; dat later bleek niet te bestaan; wanneer er overleveringen onder het volk worden levend gehouden, die bewezen werden op geen historieschen grond te rusten. Die met ons denzelfden bodem als hun vaderland begroeten, zij hebben regt van niet in dwaling gelaten te worden omtrent de geschiedenis hunner voorvaderen. En 't is ons een heilige pligt hun de waarheid zuiver en ongeschonden te leveren, — aan hem, die dwaalt, eene liefderijke hand te bieden, om het regte pad weder te vinden, — en hem, die zich vermeten heeft moedwillig een heiligschennig vergrijp aan de waarheid te doen, wie hij ook weze moge, als een misleider zijner broeders te vervolgen.

Men zegge niet, dat het huwelijk des Zwijgers met ANNA van Saxen, en de handelingen betreffende die zaak van zeer ondergeschikt belang zijn, en ter kennis en beoordeeling van de geschiedenis dier dagen weinig of niets aanbrengen. In het leven van historiesche personen moet niets onzer naauwlettende aandacht onwaardig geacht worden. Van hen geldt het woord van den heer GROEN VAN PRINSTERER, dat één trek, uit den vertrouwelijken omgang gegrepen, soms meer is dan eene gansche karakteristiek (1).

Daarenboven, getuigt dezelfde auteur niet elders, dat « par sa position, ses talents, surtout aussi par son caractère, le Prince étoit celui autour duquel tous

(1) Antwoord aan Mr. M. C. VAN HALL, pag. 49.

venoient se rallier”? (1) De Prins van Oranje was een dier zeldzame mannen, die de geschiedenis beheerschen, die het levensrad zijn, dat een geheel tijdvak beweegt en doet handelen, die de uitdrukking zijn van de eeuw, die zij beleven; hij heeft zich tot die hoogte weten te verheffen, dat in de Nederlanden aller oogen naar hem gerigt waren, dat aller daden zich naar de zijne regelden, dat aller meening de zijne volgde; hij gaf het ontstaan aan een nieuw tijdvak in de geschiedenis van ons vaderland, handelde nog immer voort, ook ná zijn dood, door den voortgang en de voleinding van ’t werk, dat hij had aangevangen en met zijn geest nog altoos bleef bezielen. ’t Is daarom van het hoogste belang, ja! bepaald noodzakelijk den persoon des Prinsen en zijn karakter tot in de minste bijzonderheid wel te kennen, zijne daden, ook die meer van ondergeschikten, zelfs huisselijken aard zijn, maar tot de naauwkeurige kennis zijns karakters kunnen bijdragen, toe te lichten; want dan eerst zal men in staat gesteld worden van te beter en te zuiverder over de gansche geschiedenis van dat tijdvak te oordeelen. Was de Zwijger een braaf, een waarachtig vroom, een, in den waren zin des woords, groot man, dan ontleent de geschiedenis dier jaren voor groot gedeelte aan hem haar heilig en groot karakter; maar was het leven des eersten aanvoerders niet zoo eervol en heilig, dan zullen die gezegende dagen der zestiende eeuw ook veel van hun betoverend schoon en goddelijke heilige verliezen.

Daarbij, Oranje wordt geheeten de »vader des vaderlands.“ Dat is een heilig woord en zegt zoo veel!.... De vadernaam — hij is de uitdrukking der hoogste weldaad, der volstrekte afhankelijkheid, van den naauwsten band, der innigste liefde. Welke heilige gevoelens,

(1) Archives ou correspondance inédite de la Maison d’Orange-Nassau; Tom. IV, pag. LXIII.

welke zoete gewaarwordingen , welke dierbare herinneringen liggen niet in dat woord besloten ! — Vaderland! dat zijn wij : wij burgers op denzelfden grond geteeld , met hetzelfde bloed in de aderen , door denzelfden liefdeband aaneengesnoerd , die onze vaderen aan elkaâr vereenigde. O ! is 't ons dan niet geoorloofd , ja ! is 't ons geen dure pligt , te onderzoeken , of hij , die den heiligen naam van vader draagt , waarachtig »onze vader” is ? Mag een kind onverschillig zijn omtrent dengene , aan wien men zegt dat hij leven en geluk te danken heeft?.... Neen ! daaromtrent kan ik niet onverschillig zijn , want ik heb mijn vaderland te lief en stel te veel belang in zijn eer en waarachtig geluk . 't Is mij een dierbare pligt , zijne helden en groote mannen te verheffen , en ik noem het eene heiligschenige roof den goeden naam te bezoeđelen van die onze weldoeners zijn ; maar ik wraak het tevens ons als helden en weldoeners op te dringen , zij welke dien eere-naam niet verdieneu.

Wij zullen dan de waarheid van het besproken feit trachten op te delven uit die menigte van gevoelens en vooroordeelen , waaronder zij als begraven ligt ; wij willen de naakte waarheid voorstellen , ontdaan van alle aanhangsels en toevoegselen , waarmede onkunde of vooroordeel haar omkleed hebben. Daarom zullen wij bij geene geschiedschrijvers van latere dagen te rade gaan , want ook deze hebben vaak hunne voorgangers slechts afgeschreven , zonder uit vroeger bestaande bronnen te hebben kunnen putten. Wij zullen verder geene inzage nemen van de vele prulschriften en blaauwboekjes , die bij het leven van Oranje bijna dagelijks , zoowel tegen als voor hem verschenen zijn , want zij geven vaak niet anders te lezen , dan den hartstogt , die hen samenflanste ; wij zullen uit zuiverdere en oudere bronnen putten. De eigene schriften , de eigene brieven der personen , die

in de geschiedenis van dit huwelijk handelend voorkomen, deze alleen zullen door ons geraadpleegd worden, en de onbevlekte waarheid van het feit mededeelen. Deze historiesche bescheiden zijn voor een groot gedeelte bewaard gebleven, 't zij in eigenhandig schrift, of in oude afschriften, en werden door ervaren verzamelaars, met toestemming van den vorst, aan wiens rijk de archieyen in eigendom toebehoorden, vaak zelfs op zijn last in druk gegeven. Zij bezitten dus voor ons het hoogste gezag, zij alleen zijn in staat ons de waarachtige geschiedenis van het huwelijk des Zwijgers met ANNA van Saxon te leveren, in hen spreken en handelen de personen zelven, die in deze zaak betrokken zijn; zij dus zullen uitspraak doen, aan welke zijde de gerechte waarheid woont. Den eersten toegang tot die oorspronkelijke bronnen zijn wij verpligt aan den heer G. GROEN VAN PRINSTERER, die, gedreven door liefde voor de waarheid der geschiedenis van ons vaderland, niet zelden met gevaar van zijne voorliefde voor enige mannen der zestiende eeuw te zien veroordeeld, in negen deelen heeft openbaar gemaakt:

Archives ou Correspondance inédite de la Maison d'Orange-Nassau. Leide, s. et J. LUCHTMANS; 1835—1847.

Andere bescheiden zijn ons medegedeeld door M. GACHARD, Archivarius van Belgie, in zijn

Correspondance de GUILLAUME le Taciturne, Prince d'Orange, publiée pour la première fois. Bruxelles. A. VANDALE; 1847—1850.

Correspondance de PHILIPPE II sur les affaires des Pays-Bas; publiée d'après les originaux conservés dans les Archives Royales de Simancas. Bruxelles, c. MUQUARDT; 1848—1851.

Eindelijk hebben wij geraadpleegd de door den Baron DE REIFFENBERG uitgegeven *Correspondance de MARGUERITE d'Autriche, Duchesse de Parme, avec PHILIPPE II. Bruxelles, DELEVINGNE et CALLEWAERT; 1842.*

Slechts schaars en geenszins om de waarheid van het-
geen wij mededeelen te gronden, maar alleen om ons
voorgestaan gevoelen te bevestigen of te verklaren, zijn
wij te rade gegaan bij onzen oudsten en voornaamsten
geschiedschrijver van die dagen, Pater FAMIANUS STRADA:

*De Bello Belgico decas prima. Editio III, Antver-
piæ, Typis Viduæ & Hæredum JOANNIS CNOBBARI;* en
bij den grooten geschiedschrijver CASPAR VON ROMMEL,
die de oorspronkelijke stukken van het hof van Hessen
wedergeeft in het derde deel van zijn

PHILIPP DER GROSZMÜTHIGE. GIJESSEN, HEYER; 1830.

Dit klein historiesch-kritiesch onderzoek zal ons dan lei-
den tot het achterhalen der zuivere waarheid, zal ons de
onderhandelingen des Prinsen betreffende zijn huwelijk met
ANNA van Saxen mededeelen, zoo als ze ons in eigen-
handige brieven, zoowel van hemzelven, als van die-
genen, met wie hij daarover onderhandelen moest, staan
opgeteekend; zal dus eene kleine bijdrage kunnen leveren
tot de kennis van het karakter van WILLEM van Oranje,
en daardoor tot de kennis der geschiedenis dier gewig-
tige dagen. Moge mijn geringe arbeid, hoe onvolkomen
ook, een prikkel zijn voor bekwaameren tot het onder-
zoeken en toelichten van menig ander feit uit onze va-
derlandsche geschiedenis, dat nog in een noodlottig duis-
ter schuilt, of onvolledig en niet naar waarheid gekend
wordt.

AMSTERDAM, Juli 1851.

I.

De Prins van Oranje was weduwenaar sedert 1558, en werd door zijne verwanten en vrienden onophoudelijk aangezocht een nieuw huwelijk aan te gaan, zoowel omdat hij nog geen dertig jaren telde, als om den luister zijns huizes te verhoogen. Hij had dan ook reeds aanzoek gedaan om de hand van Prinses **RENIE** van Lotharingen, dochter van Hertog **FRANS I** en **CHRISTINA** van Denemarken, maar was door het hof van Nancy afgewezen, en liet nu zijn oog vallen op de zestienjarige Anna van Saxon, eenige dochter van den Keurvorst **MAURITS**.

Deze Prinses had haren vader in 1553 door den dood verloren en werd, na het tweede huwelijk harer moeder met den Hertog van Saxon **JOHAN FREDERIK**, in 1555, aan 't hof haars ooms, den Keurvorst **AUGUST**, te Dresden in de Luthersche leer opgevoed.

WILLEM van Oranje was Katholiek, genoot de hoogste gunsten van den katholieken Koning **PHILIPS** van Spanje, aan wiens hof hij was opgevoed, telde onder zijne hartelijkste en vertrouwste vrienden den Bisschop van Atrecht, later Kardinaal **GRANVELLE**, deed zich aan zijn Vorst, aan de Landvoogdes, aan geheel zijn Prinsdom van Oranje altoos als een trouwe zoon der Kerk kennen, en ijverde zeer tegen de verdere uitbreiding der »nieuwe en ongelukkige ketterij», zoo als hij haar noemde. Zelfs tijdens de onderhandelingen over zijn huwelijk met de Luthersche **ANNA** van Saxon, schreef hij aan de Hertogin van Parma, die hem kennis had gegeven van 's Pausen klagt over de wanordelikheden, welke door de ketters in het Prins-

dom van Oranje gepleegd werden, schreef hij — zeg ik — dat hij met hart en ziel der katholieke godsdienst toebehoorde; dat hij nooit zou dulden, dat de »nieuwe en ongelukkige ketterij» iets tegen »het oude en ware geloof» ondernam, en dat hij reeds afdoende maatregelen genomen had om Zijne Heiligeheid en Koning PHILIPS volkommen te-vreden-te-stellen. Zie hier zijn schrijven:

»Madame, j'ay receu la lettre du XVe de ce mois, laquelle
 »il a pleu à vostre Alteze m'escripre, ensemble ce que le
 »conte de Tentilla, par charge de Sa Saincteté, escript à
 »vostredicte Alteze et à moy, avec la copie y joinete, de ce
 »que se passe en Oranges; merciant très-humblement vostre-
 »dicte Alteze de l'avis et conseil qu'il plaist à icelle me donner,
 »et de l'affection que vostre Alteze me porte. Sur quoy, Ma-
 »dame, je n'ay volu délaisser advertir vostredicte Alteze que,
 »comme, passé quinze jours, je suis esté adverti des troubles
 »estans audict Oranges, pour la singulière affection que je
 »porte à nostre vraye et anchiennne religion, contraire à ceste
 »nouvelle et malheureuse secte, j'ay escript, au mesme jour
 »dudit advertisement, aux gouverneur et ceulx de mon con-
 »seil audict Oranges, de remédier ausdicts troubles, et ne
 »souffrir que aucune chose se face, contraire a nostredicte
 »foy et religion, par tous moyens à leurs possibles, si avant
 »que leur povoar peult extender, afin que Sa Saincteté et le
 »roy très-chrestien n'aient occasion de s'en plaindre: encoires
 »que je pense, Madame, que, en faisant leur extrême debvoir,
 »ilz seront trop foibles pour résister à ung tel tumulte des
 »rebells; enchargeant ceulx de mondic conseil de m'adver-
 »tir, incontinent, leur responce de ce qu'ilz fait en auroient,
 »laquelle je n'ay encoires receu. Toutesfois, non obstant ce,
 »Madame, pour démonstrer que je ne désire riens espargner
 »en mon endroit, pour obvier à ce que dessus, suivant l'avis
 »de vostredicte Alteze, je despeschery quelque personaige
 »pour ledict Oranges, afin d'y entendre le tout, et selon cela
 »me povoar rigler; estant bien mary que je ne puis promp-
 »tement obvier à tout, comme j'en ay bien la bonne volonté.
 »Scait Dieu, Madame, à qui je prie, après m'estre tres-hum-
 »blement recommandé en la bonne grâce de vostre Alteze,

» donner à icelle, en santé, heureuse et longue vie. De La
» Haye en Hollande, le xxjme. d'octobre 1560.

» De vostre Alteze très-humble serviteur,

GUILLE DE NASSAU."

» A madame madame la duchesse de Parme,

» Plaisance, régente, ect." (1)

In een anderen brief, denzelfden dag onderteekend, uit hij dezelfde gevoelens, en geeft aan GRANVELLE zijn leedwezen te kennen van te vernemen, dat de nieuwe ketterij zich meer en meer verbreidt in zijn Prinsdom van Oranje, terwijl hij tevens kennis heeft van de daartegen genomen maatregelen.

» Monsieur, j'ai receu hier vostre lettre, ensamble celle de
» Madame, et aussi la lettre que le conte de Tentilla ast escript
» à Son Alteze, par commandement de Sa Saineteté, et suis
» merveilleusement mari de veoir comme ces méchantes hérésies
» se augmente partout, et mesmes qui sont venu en ma prin-
» cipaulté d'orange. L'autre jour, aiant receu novelles de France
» qu'il y commenciont jà à prêcher, je escripis incontinent à
» mon gouverneur et à ceulx de mon conseille qu'ilx regardis-
» sent, par tous moyens du monde, de point endurer que l'on
» fissee altération à noste vray et ancienne religion, et que nul-
» lement ilz consentissent à ces méchants de se retirer à ma
» principaulté, et que incontinent ilz me mandissent en quel
» estat que les choses estiont, affin que selon cela je puisse
» pourveoir. Maintenant, véant que les choses se augmentent,
» je ne délesseray d'y amvoier ung gentilhomme expressément,
» selon l'avis de son Altèze, avecque ample commandement
» qu'il fasse tout debvoir du monde, tant par publication,
» comme par force (autant qui j'en pourrois la avoir) de re-
» médier à telle désordre, qui est si domagable à tout la chris-
» tienté. Mais je crains bien fort, puisque tout le royaume
» de France est si fort emfecté, et mesmes en ce quartier-là,
» que nul commandement ne petite force aiderat, si nu fusse
» avecque une bonne force; et, ne l'aint si grande comme il
» conviendroit bien pour nng tel effect, je vous vauldrois sup-

(1) M. GACHARD, correspondance de GUILLAUME LE TACITURNE,
etc. Bruxelles, 1847—1850. Tom. I, pag. 459.

» plier que je puisse avoir quelques lettres , tant de Madame ,
 » comme de vous , adressantes au légat , ou , en son absence ,
 » au vice-légat d'Avignon , que , estant requis par le gentilhomme
 » qui je amvoieray là , que , pour chose qui touche tant le service
 » de Dieu et le bien de la christienté , qu'il luy veuillent estre
 » favorable , et luy assister avecque les forces de Sa Sainctité ,
 » si y besoigne fusse : car je aimerey mieulx emploier le forces
 » du pape , que non celles de France , pour me non préjudicier
 » à ma souverainité . La raison , monsier , pour quoy je supplie
 » maintenant avoir les lettres de Madame et de vous adressant
 » au légat , et qui je crains que , venant le gentilhomme là ,
 » et qui treuve les choses en tel termes , qui ne porra mestre
 » nul remède , sinon avecque force . Et , si il me doibt allers
 » premièrement advertir de ce qui se passe , je crainderois que
 » Sa Sainctité , ny le roy de France , vauldriont avoir ceste
 » patience de attendre y mestre remède , si long-temps qui
 » fussient par moy requis ; leur estant chose si préjudiciable ,
 » que de ma principaulté d'Oranges leur païs circomvoisins ne
 » receussent domaige en la religion . Par quoy , je aimerois
 » mieulx que , si il y fault emploier force , que se soit plus
 » tost par ma réquisition , que non aultrement . Touttefois ,
 » monsieur , je remès le tout à vous , comme à celluy qui
 » entient mieulx le tout , et aussi qui scait qui me soit le plus
 » profitable , selon la grande affection que jé toujours cogneu
 » que me avés porté , dont me sens tellement obligé , que tout
 » ma vie me aurés à commander , comme à ung serviteur et
 » perfait amy vostre ; vous suppliant y voloir toujours con-
 » tinuer . Je ne vous escrips rien de ce qui se besoigne avecque
 » les Estas de Hollande , me remestant à ce qui je escrips à
 » Madame . Par quoy , feray fin de ceste , vous baisant mon-
 » sieur , les mains , priant le Créateur vous donner bonne vie
 » et longe . De La Haye , ce xxjme d'Octobre . "

» Entièrement vostre bien bon amy , à vous
 faire service ,

GUILLE DE NASSAU. (1)

» A mons^r mons^r. l'Evesque d'Arras . "

(1) GACHARD , Correspondance etc. , Tom. I , pag. 461.

Wij zullen niet onderzoeken in hoe verre hier door den Prins der waarheid werd hulde gedaan, en of hij niet door geheime handlangers de ketterij wist te begunstigen, terwijl hij uiterlijk eenige, doch doorgaands krachteloze maatregelen daartegen nam; ja! of dat te-kennen-geven van vrees voor de magt der oproerlingen, niet strekken moest om het onvoldoende en krachteloze dier maatregelen te bedekken. De Prins verklaart hier openlijk aan de landvoogdes en aan zijn toen nog vertrouwden vriend, den Bisschop van Atrecht, dat hij Katholiek was, en geene andere leer zal dulden dan die zijner Kerk, dat hij ze zelfs met geweld uit zijn Prinsdom zal weren, en de hulp van anderen daartoe inroepen; hij spreekt van ketters met verachting, noemt hen eene nieuwe en ongelukkige sekte. En diezelfde verklaring zal hij aan het hof van Madrid blijven geven, dezelfde ijver voor de Katholieke Godsdienst blijven toonen gedurende zijn onderhandelen met den Keurvorst van Saxen over het huwelijk met ANNA. Maar als men dan tevens 's Zwijgers handelingen in Duitschland nagaat, als men zijne brieven aan het hof van Saxen leest, het verdrag ziet, dat hij aangaande de godsdienst zijner gade en kinderen sluiten gaat: dan zal men het karakter van Oranje leeren kennen, en met DE FELLER moeten getuigen: »hij had geen andere godsdienst, dan die in zijn belang kon medewerken." En wat gewigt mag aan 's Prinsen verklaring, aan zijn uiterlijk vertoon van godsdienstijver gehecht worden, wanneer hij te gelijker tijd aan een huwelijk denkt met eene Luthersche Prinses, met eene vrouw dus, die tot die »nieuwe en ongelukkige sekte" behoort, over welker uitbreiding hij zich beklaagt en wier bestaan in de Nederlanden hij voorgeeft te beletten? Wanneer hij een huwelijk beraamt, dat door de Kerk immer wordt verboden en veroordeeld, dat hij, als gehoorzame zoon der Kerk, derhalve nooit mag aangaan, dat hem door den naauwsten band aan de vijanden zijner godsdienst gaat vastsnoeren?

't Is waar de Kerkvergadering van Trente had haar besluit over het huwelijk nog niet uitgevaardigd, het beletsel van heimelijkheid was nog niet afgekondigd, zoodat de Prins, zonder dispensatie van den Paus, en zonder tusschenkomst

van Bisschop of priester, een *geldig* huwelijk met een protestantsche Prinses kon aangaan: maar ten alle tijden had de Kerk zulken echt als ongeoorloofd, als heiligschennend veroordeeld, en hare toestemming daartoe nooit dan om zeer gewigtige en meestal openbare redenen verleend. Oranje wist dus, dat zijne daad het zegel van ongehoorzaamheid, van heiligschennis, van deelname in de Godsdienst der ketters zou dragen; hij moest voorzien welk nadeelig voorbeeld hij daardoor aan zijne onderhorigen zou geven, en dat al zijn streven om de nieuwe leer uit het land te weeren moest vruchtelos worden, wanneer hij haar in zijn eigen huis ging opnemen.

Welke reden mag dan den Prins bewogen hebben om de wetten zijner Kerk zoo openlijk te verkrachten, en de waarheid zijner woorden te logenstraffen door zijne daden? ANNA van Saxon was noch schoon, noch zachtmoedig, had eene onbevallige houding, ging kwalijk en bezat een wispelturig karakter; »sie war ungeschikten Leibes, vielleicht etwas hindend, von einer seltsamen Gemüthsart und hartem Sinne, und man müsze daher billig auf ihre versorgung bedacht sein (1)» Vandaar dat Oranje haar later, »statt der heiligen Schrift, den AMADIS von Gallien und dergleichen kurzweilige Bücher, die *de amore* tractirten wolle lesen und, statt Strickens und Nähens, eine Galliarde wolle tanzen lernen lassen, und dergleichen Courtoisie mehr, wie solches etwa des Landes bräuchlich und wohlanständig (2).» De bemoeijingen des Prinsen om ANNA in eene fatsoenlijke en zachtmoedige vrouw te herscheppen, bleven evenwel onbeloond, zoodat hij zich spoedig genoodzaakt zag, haar, én om haar lastig karakter én om hare eerloze uitspattingen, naar Duitschland terug te zenden. 't Moet dus wel eene wigtige reden zijn geweest, die den Zwijger tot dat huwelijk aanspoorde. Liefde was volstrekt niet de drijfveer, want de Heer Groen van Prinsterer zelf getuigt: »il ne paroit pas que le Prince l'avoit vue, lorsqu'il fit demander sa main;» en de geleerde staatsman

(1) Histor. Taschenbuch de M. von RAUMER, pag. 87, etc.

(2) P. 115, bij GROEN VAN PRINSTERER.

verdedigt zelfs zijne meening met te zeggen: "dans le cas contraire, l'Electeur AUGUSTE n'auroit pas jugé nécessaire de retenir son portrait »als zu sehr geschmeichelt." (1)"

De eerste reden van 's Prinsen keuze was het belangrijk fortuin, dat ANNA ten huwelijk bracht: zij was rijk en schonk aan Oranje een magtigen steun in de Huizen van Saxon en Hessen. De Heer GROEN VAN PRINSTERER getuigt het zelf met de woorden: "C'est une supposition assez vraisemblable qu' ANNE , dont le caractère et les écarts causèrent au Prince tant de chagrins domestiques, devint son épouse surtout à cause de sa fortune et de sa parenté." Ook het inkomen der Prinses, zooals dat in Hist. Tasch., pag. 86 wordt opgegeven, deelt hij ons mede: "die baare Ausstattung solle, mit Hinzurechnung eines erst nach Johann Friedrichs von Gotha Tode flüssig werdenden Capitals von 30,000 Rthlr., und von 35,000 von AUGUST selbst zugeschossenen Thalern, sich auf 100,000 Rthlr. belaufen; eine für jene Zeit höchststehnliche summe." (2)

Daarenboven zou de Prins er niet aan gedacht hebben, om later bij Protestantsche vorsten in Duitschland die hulp te kunnen erlangen, die hem welligt zou noodig worden, om zich tegen Spanje staande te houden? En was dan daartoe dit huwelijk niet een zeker middel? Hoe dit zij: wij kennen thans de groote drijfveer van 's Prinsen handelen in deze gewig-tige zaak. Geene liefde doet hem haken naar het bezit van die zijne ziel getroffen heeft; geen minnelijke deugd trekt hem tot haar, in wie hij ze ongekunsteld schitteren ziet; geen heilig verlangen van in een zaligen echt eeuwig en tij-delijk geluk te vinden, doet hem eene brave gade den hemel afbidden; neen! hij heeft behoefte aan geld, hij heeft behoefte aan magtigen steun, en ANNA van Saxon kan hem beide leveren. Moet hij zich daarvoor vele onaangenaam-heden laten welgevalen; moet hij daarvoor eene vrouw ne-men, die mismaakt van ligchaam en bedorven van ziel is; moet hij daarvoor zijn vorst misleiden, zijne weldoeners en

(1) Mr. GROEN VAN PRINSTERER, Archives ou correspondance iné-dite de la maison d'Orange-Nassau, Tom. I, 2me Edit., p. 49.

(2) t. a. p.

vrienden bedriegen ; moet hij daarvoor huichelen en de wetten zijner Kerk met voeten treden : alles zal hij zich getroosten , want »il n'eut pas d'autre religion que celle qu'il etait de ses intérêts de suivre." —

De Zwijger voorzag de moeijelijkheden , die het verschil van godsdienst moest opleveren en was verzekerd van 's Konings stellige weigering ; hij meende daarom Philips te moeten vleijken en hem diets te maken , dat hij nooit met ANNA in den echt zou treden , tenzij zij vooraf tot de katholieke Kerk ware overgegaan. Hij schreef een langen brief , waarin hij , als ware opregtheid hem aangeboren , zelf het bezwaar van godsdienst-verschil opperde , maar tevens op behendige wijze deed voorkomen , alsof het hof van Sachsen alles aan den Prins overliet , zoodat Oranje naar welgevallen de noodzakelijke voorwaarde van het huwelijk kon bepalen , waarbij hij tevens de verklaring voegde , dat hij geen zaak der wereld zoozeer ter harte nam , »dan onze ware Katholieke godsdienst." Deze brief kan een voorbeeld heeten van vleijenden stijl ; de Prins schijnt zijn geheele hart daarin te hebben uitgestort ; 't is niet zijn eigen verlangen , maar de aandrang zijner magen en vrienden , die hem aan een huwelijk doen denken ; ook zij hadden zijn keuze geleid en hem de nicht van den Hertog AUGUST van Sachsen aangeraden ; de voordeelen van dat huwelijk zullen in ruimere mate den Koning zelven ten deel vallen , dan aan Oranje. Maar als een gehoorzaam onderdaan onderwerpt hij zich aan het wijze oordeel zijns vorsten , wien hij echter omtrent het punt van godsdienst de geruststellendste verzekeringen geven kan. Eindelijk , hij sluit met eenige berigten uit Duitschland en de onderwerping der Luthersche opstandelingen mede te deelen ; hij weet niet of men op de belofte der ketters kan bouwen , maar meent het raadzaam hen door goedgunstigheid aan zich te verbinden. Ik deel den brief in zijn geheel mede ; hij draagt geen dagtekening , maar blijkt , uit 't antwoord des Konings , op den 7^{den} Februari 1560 geschreven :

»Sire , je n'ay pas voulu délaisser de donner à cognoistre à vostre Majesté , comme à celle à qui je suis tant obligé et redevable , ung affaire qui m'importe beaucoup , qu'est

»comme vostre Majesté sçait, que, depuis deux ans en chà,
 »jay perdue feue ma femme (1), et que, depuis ce temps-là
 »mes parens et amis ne m'ont jamais laissé en paix, me
 »conseillant et persuadant que je me deusse remarier, pour le
 »peu d'aige que j'ay encoires, et pour aultres raisons concer-
 »nant le bien de ma maison. Suyvant ce, Sire, ay l'année
 »passée importuné vostre Majesté, pour avoir sa faveur et
 »assistance de parvenir à l'alliance de la fille ainée de
 »madame la duchesse de Lorayne, considérant que, oultre
 »l'honneur et le bien que ee m'estoit de chercher ladicte alli-
 »ance, que ce eusse aussi esté grandement le service de
 »vostredicte Majesté, que je préfère tousjours à tout, et
 »me vouldrais mesmement, en tel cas, comme en tout aultre,
 »conformer à sa volonté; et ne peulz céler à vostre Majesté que,
 »depuis ce temps-là, me sont esté offert fort beaucoup de
 »bons et honorables mariages en Allemaigne, et mesmes, entre
 »aultres, la nyepce du duc AUGUSTE de Saxen, laquelle tous mes
 »parens m'ont plus pressé et importuné de ne la point refuser,
 »pour estre l'ung des mariages le plus apparent et honorable
 »de tout l'Empire. Et combien, Sire, que j'ay eu en cecy
 »grande considération, pour la diversité de la nouriture et
 »aultres raisons, et que eusse bien vonlu rencontrer le tout
 »plus conforme et correspondant à mon intention, toutesfois,
 »congnaissant que je ne povois faire alliance qui redunderoit (2)
 »plus au service de vostre Majesté; considérant que, par
 »l'amitié et crédit que je gaigneray avecq les principaulx
 »seigneurs d'Alemaigne, je les pourray tant mieulx entre-
 »tenir à la bonne dévotion de vostre Majesté, et les guyder
 »en toute occurence selon son service, j'ay autant plus voulu
 »incliner ma volonté à celle part, et aussi me conformer
 »aux avis et conseil de mes parens, et de tant plus, estant
 »sa personne et douaire tel que, quant à mon particulier,
 »je me debvrois, selon toute raison, contenter; espérant
 »mesmement que cela ne contreviendra aulcunement à la

(1) Zijne eerste vrouw was ANNA van Egmont, Gravin van Buren.

(2) Tournerait. (M. GACH.)

» volonté de vostre Majesté. Et , quant à la religion, vostredicte
 » Majesté peult estre esseurée que ce a esté le poinct que je pen-
 » sé le plus , et que fut devant toutes chose mis en avant , et
 » sans la widange duquel n'eusse voulu nullement emprendre;
 » mais, comme les parents, à l'instance qui leur fut faict, ne
 » firent nulle difficulté , et remirent le tout à ma volonté et
 » diserétion ; je asseure vostre Majesté que en cela je me
 » gouverneray à son contentement , ne aiant chose que j'ay
 » tant pour recommandé , que nostre vraye religion catholique:
 » de quoy vostre Majesté se peult entièrement confyer. Par
 ainsy, supplie très humblement à vostre Majesté, en considé-
 ration de ce que dessus, vouloir trouver ladiete allian-
 » ce bonne , et ne doubter qu'en cecy et en toute autre cho-
 » se, je n'ay rien plus à coeur que l'honneur de Dieu et le
 » service de vostre Majesté; comme j'espère bien , avecq le
 » temps , rendre de tout cela abondant tesmoignage.

» Sire , je ne puis aussi délaisser d'avertir vostre Majesté
 » qu'en Allemaigne , les luthériens se doubtent fort de la paix (1)
 » entre vostre Majesté et le roy de France , et sont après pour
 » se derechef confédérer. Ils voeullent aussi asseurer les élec-
 » teurs ecclésiastiques du Rhin que cela ne retournera en leur
 » préjudice , et qu'ils viveront avecq eulx en toute amitié , et
 » garderont la paix de la religion , et cela afin que lesdits
 » évesque aient moins d'occasion de chercher , par crainte ,
 » ailleurs , alliance ou protection , au désavantaige et préjudice
 » de l'Empire. Ils sont aussi après de réduire leurs subjets ,
 » conformément au recès de la dernière diette , en telle sub-
 » jection et obéissance , qu'ils ne pourront , sans leur consen-
 » tement , servir aux potentats estrangiers. Et combien , Sire ,
 » que ces choses ne pourront sembler de trop grand fondement ,
 » si ne sont-elles du tout à mespriser , et ay bien volu toucher
 » ung mot à votre Majesté. Je croy bien que icelle ne feroit
 » pas mal de austant plus entretenir l'obligation d'aucuns prin-
 » ces particuliers , et donner mesmement quelque pension au
 » fils du viel duc de Bruynzwycq , afin que toute la Basse Saxe
 » fusse à la dévotion et commandement de vostre Majesté ,

(1) Vreezen de gevölgen der vrede (M. GACH.)

»puisque son père a toujours esté si bon serviteur à la maison
»de vostre Majesté, et qu'il est apparent d'estre, avecq le
»temps, grand et puissant prince. Aussi ay-je bien entendu
»qu'il a esté fort scandalisé des refus qui luy fut fait, quand
»il demandoit avoir pension: ce que peut estre prengnant aussi
»mal les parens, et mesmenent ceulx de Brandenbourg, avecq
»lesquels il se a nullement (1) allié, car les François ne dor-
»ment pas de leur costel, pour gaigner et faire amis. Et,
»quant au duc AUGUSTE et aultres, je pense bien que, à raison
»de ladiee aillience, j'auray moyen de les réduire et entre-
»tenir en toute bonne dévotion et amitié envers vostre Majesté.
»A tant, etc.”(2)

Hoe geruststellend en vleijend deze brief mogt wezen, hij kon den Koning niet behagen. Het antwoord was dan ook verre van den Prins te voldoen, want het berigtte hem, dat hij zich, betreffende die zaak, bij de landvoogdes, buiten wier bemoeijing PHILIPS geene besluiten voor de Nederlanden nam, moest vervoegen en haar nadere verklaring geven omtrent den persoon en de godsdienst van ANNA.

De toon van dezen brief heeft zelfs ietwat gemelijks.

»Mon Cousin, j'ay receu vos lettres du vije. de ce mois,
»par lesquelles vous m'advertissez de l'alliance que, par avis
»de voz parens, vous seriez intentionné de prendre avecq la
»nyepce du duc AUGUSTE de Saxen, désirant que je le voulsisse
»trouver bonne. Et, pour responce, vous povez bien croire
»que vous n'aurez jamais tant de bien et honneur, que je
»ne vous en souhaide encoires davantaige; toutesfois, comme,
»en matières de tel poix, j'ay tousjours voluntiers résolu avec
»la participation de ma seur, la duchesse de Parme, oultre
»ce que voz lettres ne spécifient quelle nyepce c'est, ny comme
»elle a été nourye (combien que je vois clèrement que vous espé-
»rez que, au fait de la religion, il n'y aura scrupule et que vous
»en avez protesté, ce que grandement je loue), j'en escripts
»ung mot à madicte seur, à laquelle vous pourrez déclarer
»la chose ung petit plus particulièrement, et vous entenderez

(1) Moet waarschijnlijk wezen: nouvellement. (M. GACH.)

(2) M. GACHARD, Correspond. etc., Tome I, pag. 430.

» d'elle mon intention ; ne voeullant user de beaucoup de
 » langage sur les courtois ouffres que vous me faites , me
 » souvenant de tant de bons exemples , que j'en ay veu par le
 » passé , que me font entièrement confyer que voz actions ,
 » et le bon zèle que j'ay congneu en vous , ne changeront en
 » rien . Et vous scais bon gré de ce que vous n'avez voullu
 » passer plus avant à ladicté alliance , sans m'en préadvertisir ,
 » et des advertissements et avis contenuz aux mesmes lettres .
 » A tant , etc. De Toledo , le 24 Fevrier." (1)

De bode , die met 's Prinsen brief naar Spanje was gezonden , bragt tevens aan MARGARETHA van Oostenrijk een schrijven van Koning PHILIPS over , en een afschrift van beide voorgaande brieven . De vorst beval haar in 't geheim met GRANVELLE en den Præsident VIGLIUS over het aangevraagde huwelijk te raadplegen , en gaf haar volmagt om , zoodra zij zag dat aangaande de Godsdienst alles op deugdzame wijze was overeengekomen , toestemming te verleenen , doch in een tegenovergesteld geval den Prins te beletten aan zijn voornemen gevoltagen . Een gedeelte des briefs deelt ons M. GACHARD mede. (2).

» Et de ce renvoy ay-je bien voulu user , afin que de delà
 » l'on congoisse que j'ay regard à l'autorité que vous ay
 » donné , et que ne désire faire chose quelconque d'impor-
 » tance , sans premièrement en avoir eu vostre avis . Vous le
 » pourrez communiquer avec l'évesque D'ARRAS et le président
 » VIGLIUS , gardant le secret requis , et sans qu'il passe plus
 » avant ; et , si vous trouvez qu'il n'y ait chose important pour
 » quoy l'on le deust dissuader , et mesmes que vous voyez
 » que , quant au point de la religion , la chose ira selon la
 » raison et à mon intention et contentement , vous luy pourrez
 » déclarer que je ne le trouve mauvais , puisque lui , à qui
 » il touche principalement , le trouve bon , avecq les termes
 » que verrez mieux servir à la matière , et selon la qualité du
 » personnaige , comme je ne double vous sçaurez très-bien faire ;
 » et , s'il y avoit des considérations pour quoy il vous sembloit ,

(1) M. GACH. , Corresp. etc. , p. 435.

(2) T. a. p.

»avecq l'advis desdicts évesque et président , qu'il seroit mieux
»de l'en divertir , vous le pourrez faire , avecq les termes et
»inductions que jugerez mieulx à propos.”

De Koning zocht dus het gezag van MARGARETHA in de Nederlanden te handhaven , door zelfs den Prins van Oranje te bevelen zich aan haar te verantwoorden , en eischte daarenboven nadere inlichting wegens Prinses ANNA en haar geloof. Maar de Hertogin van Parma droeg geen kennis van 'sZwijgers aanvrage tot een nieuw huwelijk en moest hoogst verwonderd wezen over den inhoud der medegedeelde brieven. Zij zag zich nu in netelige omstandigheden gewikkeld en wist niet welke houding in deze zaak aan te nemen , want noch de geheime raadpleging met GRANVELLE en VIGLIUS , noch het spreken met Don GOMEZ SUAREZ DE FIGUEROA , Graaf , later Hertog van Feria , die toevallig te Brussel was , kon haar tot een vast besluit brengen. Eenerzijds was de Prins een man , dien men niet door eene stellige weigering voor 't hoofd mogt stooten , te minder , daar hij veel aanhang onder de edelen van Holland had en over groote krijgsmagten bevel voerde; anderzijds evenwel mogt de Landvoogdes niet dulden , dat een der hoofden des volks zich aan de nieuwe sekte ging aansluiten , of dat zijn huwelijk hem misschien ten gunste der ketters stemmen zou. Zij wilde niet gewagen van de zwarte ondankbaarheid , waarmede ANNAAS vader weleer de gunsten van Keizer KAREL had betaald , maar gaf haar wantrouwen te kennen in eene Prinses , die van kindsche jaren in dwaling was opgevoed ; zij wees op de heilige kanons , die het huwelijk van Katholieken met Ketters verbieden , tenzij de laatsten vooraf hunne dwaling afzweren. Zij bragt de bedenking in , dat de Prins nog jong was , dat ook zijne ouders de leer der Ketters volgden , en gaf hare regtmatige vrees te kennen , dat hij alligt door de ouders zijner vrouw , in vereeniging met de zijnen , van de Katholieke Godsdienst zou worden afgetrokken. Nog andere redenen bragten haar gewigt aan en drongen MARGARETHA de gevraagde toestemming tot het huwelijk niet te verleenen , en vooraf alle bezwaren nog eens haren koninklijke broeder mede te deelen.

Daar intusschen de Prins van Oranje op eene spoedige

beslissing aandrang, ontbood de Hertogin van Parma hem den 16^{den} Maart 1560 voor zich, en deed hem, in tegenwoordigheid van Atrechts Bisschop en van den Præsident VIGLIUS, verstaan, dat de Koning zich niet tevreden kon stellen met de bloote belofte, door den Keurvorst AUGUST gedaan, van ANNAAS overgang tot de Katholieke Kerk, maar den wil der Prinses zelve met zekerheid moest kennen, vermits het door de wetten der Kerk immer streng verboden wordt te huwen met iemand, die niet reeds van de dwaling is teruggekomen.

De Zwijger had, gelijk wij gelezen hebben in zijn brief aan Konijng PHILIPS, in algemeene bewoordingen te kennen gegeven, dat hij niets wilde aanvangen, wat met de Katholieke Godsdienst in strijd was, en dat hij aangaande de toekomstige Godsdienst van ANNA geruststellende verzekeringen kon geven, daar alles aan hem werd overgelaten; later verklaarde hij aan GRANVELLE, die de Landvoogdes er van verwittigde, dat de Prinses bepaald Katholiek zou worden: maar nu hij openlijk de waarheid getuigen moet, nu hem het bewijs der belofte wordt afgevraagd, nu aarzelt hij, is ontsteld en geeft een ontwijkend antwoord. Vanwaar die ontsteltenis, en waarom dat ontwijkend antwoord? De Prins had meer beloofd en verzekerd, dan hij beloven en verzekeren kon; en dat hij gelogen had, zullen de volgende bescheiden blijkbaar bewijzen. Daar was in de onderhandelingen van 't huwelijk geen sprake geweest van ANNAAS overgang tot de Katholieke Kerk; de Zwijger had vertrouwd, dat men met zijne algemeene verklaringen ware tevreden geweest, en is overtuigd van de geëischte verzekering niet te kunnen leveren, daar het hof van Sachsen nooit de schriftelijke belofte zal onderteeken van ANNAAS terugkeer in den schoot der Kerk. Wat rest hem derhalve, dan met sluwe achterhoudendheid een ontwijkend en dubbelzinnig antwoord te geven? Hij zeide daarom op een verstoorden toon, dat hij gemeend had door het bedoelde huwelijk groote dienst aan den Koning te bewijzen, dewijl hij daardoor den Keurvorst van Sachsen en de Prinsen van dat Huis te naauwer aan de Spaansche staatkunde zou verbinden; dat hij geloofde ook voor den luister van zijn eigen Huis te mogen bezorgd we-

zen; dat hij, daar de Nederlandsche vassalen vrij waren in het aan-gaan eener echtverbindenis, tot de uitvoering van zijn voor-ne-men had kunnen overgaan zonder daarvan den Koning kennis te hebben gegeven. Hij meende vervolgens aan alles voldaan te heb-ben, wat men regt had van hem te vorderen, daar hij omtrent het punt van godsdienst voldoende verzekeringen verkregen had, en beleed oprecht geen geweld dan den wil der Prinses te willen plegen, maar dat hij zich verzekerd hield, haar volgens zijn begeeren te kunnen doen leven. Altijd had hij zich een man van eer getoond, en vond het vreemd, dat thans de Koning mistrouwen in hem had; de onderhande-lingen van 't huwelijk kon hij niet zoo lang onderbreken, dat de Hertogin nieuwe bevelen van Madrid ontvangen had, want hij had reeds alles in 't werk gesteld om de zaak spoedig ten einde te brengen; iedere vertraging moest hem ge-vaarlijk, zoo niet nadeelig zijn, daar ook de Paltsgraaf aan-zoek deed om de hand van ANNA voor zijn zoon, en geheel Duitschland niet begreep, waarom men zoo veel zwarigheid tegen dat huwelijk kon inbrengen. Ontevreden verliet hij de land-voogdes en met het stellige voornemen van zijn plan ten uit-voer te leggen.

MARGARETHA van Oostenrijk schreef, twee dagen later, aan den Koning een volledig verslag van al, wat met den Prins van Oranje was voorgevallen, en verhaalde tot in de kleinste bijzonderheden zijn onderhoud met GRANVELLE en de verschil-lende antwoorden, die hij gegeven had; zij meent de gevraagde toestemming nog niet te mogen verleenen, en wil die liever aan den Koning overlaten, omdat zij bevreesd is in eene zaak van zooveel gewigt misschien verkeerd te zullen handelen. Deze brief getuigt van MARGARETHAAS goed oordeel en doorzigt, en is te merkwaardig om hem niet in zijn geheel mede te deelen.

» Monseigneur ,

» Le courier que le Prince d'Orange avoit despeché en Es-pagne, m'a rapporté les lettres de V. M., du 26 du mois » passé, et, par ceste, je respondray à ce que concerne le par-ticulier dudit Prince, remerchant préalablement V. M. de la

» faveur dont il luy plaist user envers moy , me remectant
 » laditte affaire pour , comme V. M. escript , me plus autho-
 » riser en la charge que il luy a pleu me donner des gouver-
 » nemens de par deçà ; et desirerois avoir le seavoir et l'ex-
 » périence pour bien povoir desmesler toutes choses concernant
 » le service d'icelle , et mesmes celluy dont lesdittes lettres
 » font mention , qu'est de telle conséquence et importance ,
 » et auquel , pour dire la vérité à V. M. je me suis treuvée
 » merveilleusement empeschée , ayant veu ce que vostreditte
 » Majesté m'en escript , et aussy les copies tant des lettres du-
 » dict seigneur prince sur ceste matière , de laquelle jusques
 » à la réception desdittes lettres de V. M. je n'avoye enten-
 » du chose quelconque , que de la response que V. M. luy
 » faiet ; le quel , suvant icelle , a faict fort grande instance
 » pour , sans plus de consulte , entendre de moy la résolution
 » d'icelle , selon que , par laditte response , elle le remectoit
 » à moy . Et comme ledict seigneur prince s'estoit addressé
 » à Monsieur D'ARRAS pour solliciter pour que bientost il sceut
 » avoir response , il entendit de luy que la niepee du duc
 » AUGUSTE , avec laquelle ledict seigneur prince se voulloit
 » marier , estoit fille du feu duc MAURITZ , et que sur ce que le-
 » dict seigneur prince dez le commencement avoit toujours
 » faict difficultez sur le point de la religion , aïant encharge
 » à ceulx qu'avoient traicté ceste négociation de copper tout
 » chemin pour parvenir à ceste alliance , sy préalablement ee
 » point ne s'establissoit ; de sorte que ledict prince fust as-
 » seuré d'euyl qu'elle vivroit catholiquement , se mariant avecq
 » luy ; et que d'arrivée ledict duc AUGUSTE et ceulx de son
 » conseil y eussent treuvé quelque difficulté ; que finablement
 » ce poinct s'estroit vuydé consentant ledict ducq AUGUSTE à ce
 » que , moïennant ce mariaige , elle fuste catholicque , comme
 » ledict prince l'a escript a. V. M. ; mais comme n'estoit ques-
 » tion quelconque d'estre esseuré de la volonté de la fille , à qui ce
 » poinct touche principalement , estant cecy de la religion de telle
 » importance et qu'en ce mariaige il y a tant à considérer , oultre
 » ce que suvant les lettres de V. M. , j'en ay communiqué
 » audict sieur d'Arras , et au president VIGLIUS ; estant le sieur
 » comte Feria en ce lieu , j'ay aussy bien désiré en conférer

» joinctement avecq luy, pour sur chose de telle importance
» avoir encoires son opinion.

» Et débattant sur la matière, l'on a mis en considération
» qu'estant ceste niepee dudit dueq Auguste, fille, comme
» dict est, du feu dueq Mauritz, lequel aïant receu si grands
» bénéfices de feu la Majesté Impériale (que Dieu absoille)
» usé, au regard d'icelluy, de sy grande ingratitudo et des
» termes à tout notoires (1); il fust esté bien que ledict sieur
» prince, portant le respect qu'il debvoit à la saincte mémoire
» de feu S. M., il ne se fust mis à la négociation du mariaige
» dont il est question; mais enfin il ne sembloit convenir,
» S. M. I. s'estant accordé avec ledict feu dueq au traicté
» de Passau (2), et par icelluy pardonné tout l'offense, et ledict
» dueq Auguste aïant toujours depuis demonstré a V. M. toute
» bonne affection, l'on deust faire fondement sur ecy pour
» rejecter ledict mariaige, tant pour non démonstrer qu'après
» le pardon il y eust demouré du ressentiment, que pour non
» mectre serupule audict dueq Auguste et le tenir en umbre
» pour luy faire penser que V. M. garde encoires en son
» endroict quelque secret ressentiment; oultre ce qu'il fault
» belancer avecq la faulte dudit sieur dueq Mauritz, le pa-
» reillaige (3) que ceulx de Saxen ont avecq V. M., et les
» bons services que feu le dueq Albert, de Saxen, cousin
» germain de feu l'empereur Maximilien, fit aux prédéces-
» seurs de V. M., lorsque estant gouverneur des païs de par
» deçà, de la part dudit seigneur l'empereur Maximilien,
» il sustint et deffendist iceulx païs contre les François sy
» avant en iceulx; d'avantaige le service que fit le feu élec-
» teur de Saxen, quant il tint bon en l'élection en faveur de
» S. M. I., lorsqu'icelle fut élenë, après ledict feu seigneur
» empereur Maximilien; oultre ce que ce doibt à la saincte
» mémoire du feu dueq Georges de Saxen, chevalier de l'or-
» dre de la Toison, lequel sustint jusques au bout, contre
» ses propres parens, nostre saincte foy catholique, et dont

(1) MAURITS verklaarde zich bij zijne verheffing terstond tegen den Keizer. (B. DE REIFF.)

(2) Den 2den Augustus 1552. (B. DE REIFF.)

(3) La parenté. (B. DE REIFF.)

»ledict feu Mauritz et Auguste moderne sont esté héritiers,
 »et joyssoint du bien d'icelly, avant que l'on leur donnast
 »l'électorat; mais la plus grande difficulté que s'est treuvée
 »en cecy, est celle que V. M. touche du poinct de la reli-
 »gion, et que laditte niepce a esté, dès son enfance jusques
 »à l'aige qu'elle a présentement de quatorze ans, nourrye
 »par gens confessans les erreurs, et elle, vécu comme iceulx;
 »et que jà ce soit que le mariaige, que ledict prince con-
 »tracteroit avecq elle, seroit vaillable (puisque combien qu'elle
 »soit hérétique, elle est baptisée et chrestienne); si est-ce
 »que les consilz et saints canons deffendent expressément de
 »non pouvoir les catholicques contraicter mariaige avecq ceulx
 »qui son hérétiques, comme aussy la communication nous
 »est interdite des excommuniez, et seulement à ce poinct
 »de non se marier avecq les hérétiques, restriction en ung
 »cas, qu'est quant il se fait pour les retirer des erreurs et
 »quant ils promectent de, moiennant le mariaige, retourner
 »à l'obéissance de l'Église; mais icy nous ne voions telle pro-
 »messe de la part d'elle, ains seulement que ce dict ledict
 »sieur prince du consentement que ledict sieur dueq Auguste
 »donne à ce que, se mariant avec ledict prince, elle puisse
 »vivre catholicquement. Et l'on presuppose assez que, comme
 »qu'il soit, ceulx de Saxon ne consentiront aisément que,
 »devant qu'elle s'espouse, elle vienne abjurer les erreurs et
 »prendre l'absolution qui luy seroit nécessaire, selon la dis-
 »position de la sancte Église.

»Et y a d'avantaige l'aige dudit prince qu'est enoires
 »jeune, né de père et mère q'ont professé les erreurs et ont
 »nourri leurs enfans en iceulx, hormis ledict sieur prince,
 »lequel, comme il fust appellé à la succession du feu prince
 »d'Orange, fust amené par deçà et nourri soubs l'autorité de
 »la feue Reyne (1), tant en bonnes meurs qu'en la religion,
 »comme il convenoit, se conduisant en tout, ce que l'on
 »peult cognoistre, fort chrestiennement, mais enfin ayant sy
 »grand part de ses parens infectez desdites erreurs, et con-

(1) MARIA, Koningin van Hongarije, die gedurende vier-en-twin-
 »tig jaren Landvoogdes in de Nederlanden was. (B. de Reiff.)

» sidérant le dangier qu'il y pourroit avoir d'avoir continuelle-
 » ment une femme auprès de soy nourrye en iceulx, la con-
 » versation des parens d'elle et les lettres que tous les jours
 » l'on luy escripveroit, cela feroit craindre, cognoissant la di-
 » ligence que usent les dévoiez pour attirer à leurs opinions
 » dépravées ceulx qu'ils peuvent, qu'ils ne délaisseroient de
 » faire ce qu'ils pourroient pour subvertir ledet prince; et
 » que, si à ce (comme il fault espérer) ils ne povoient parve-
 » nir, du moings proeureroient-ils d'entretenir en leur opinion
 » laditte femme et d'y attirer, s'ils povoient, aultres de leur
 » suite; oultra ce que l'on pèse le maulvais exemple, et que
 » aultres pourroient aussy practiquer mariaiges en la Germanie,
 » pensans avoir satisfait à l'obligation qu'ils ont vers V. M.
 » par quelque telle promesse; avecq le pied que de cecy pren-
 » droient les hérétiques et mal sentans que peuvent estre per
 » le païs, espérans de, en ceste alliance, povoir prendre pied
 » pour penser quelque jour faire changement par deçà en leur
 » religion, selon qu'ils prengent souvent fondement en leurs
 » discours sur toutes petites occasions. Et se faict à considé-
 » rer la peine en laquelle on se retrouveroit si, non obstant
 » ceste promesse dudit ducq Augste, elle se détermineroit
 » de continuer par deçà ses erreurs, et les hazards qu'il y
 » auroit en venillant entreprendre le chastoy, tant pour la
 » considération dudit sieur prince, que de ceulx qui luy
 » seroient alliez; par où je ne me treuveray conseillée de me
 » povoir aulcunement résouldre à prendre sur moy le con-
 » sentement dudit mariaige, mais bien de représenter audiet
 » prince doulement aulcunes difficultez, pour voir s'il y aurait
 » moien de le détourner de passer plus avant, ou du moings
 » de remectre le tout à l'arbitraige de V. M.

» Et pour faire plus doulement ce que luy diroye, il sem-
 » ble qu'il seroit à propos, pour préparer les choses, que,
 » comme il préveist ledict sieur d'Arras, affin qu'il sollicitast
 » vers moy laditte résolution, il luy fest entendre que je luy
 » avois seulement dict, en passant, que je me treuvois fort
 » en peine d'une lettre que V. M. m'avoit escript sur ung
 » affaire concernant ledict sieur prince, ne sachant quel che-
 » min je y pourroye tenir ny ce que je y debvrois respondre

» à icelle , et que je luy en parleroye après plus amplement, sans
 » que jusques alors je luy enusse encoires riengs dict d'avan-
 » taige ; affin que , de ce commencement , il entendist que
 » mal je pourroye prendre icy la résolution pour laquelle sy
 » fort il pressoit. Et comme tost après ledict prince me vint
 » parler , en dissant qu'il presupposoit que j'aurois veu les let-
 » tres de V. M. sur ung sien affaire , sur lequel il désiroit
 » fort que je luy voulsisse donner briefvement résolution, pour
 »aultant que toute dilation luy pourroit porter grand dom-
 » maige et à sa maison , je luy respondis seulement pour la
 » première fois , à la fin susditte de le préparer , que j'avois
 » veu lesdites lettres , et que icelles me tenoient en bien
 » grande peine pour non sçavoir quelle responce je pourrois
 » donner à V. M. sur icelles , mais que je y penseroye en-
 » coires et luy en parleroye briefvement ; sur quoy il me re-
 » tourna dire combien la briefveté luy importait , et que , sy
 » j'avois besoing de faire quelque information d'avantaige ,
 » il me la donneroit. Et je luy dis que , au plustost qu'il me
 » seroit possible , je y entendroye et luy parleroye pour pren-
 » dre de luy esclaircissement en ce où je verroye en avoir
 » de besoing .

» Et sortant de devers moy ledict prince , il alla treuver
 » ledict sieur d'Arras , et luy dict la responce que je luy
 » avoye donné , la crainte que par icelle il prenoit que la ré-
 » solution ne me mist en longeur , luy disant que , aiant failly
 » au mariage de Lorraine , il avoit esté pressé de ses parens ,
 » pour le bien et sustenement de sa maison , d'entendre en
 » ceste alliance ; et qu'il y estoit condescendu sy avant que
 » l'on puist achepver que ledict ducq Augste accordast , comme
 » il accorde , que saditte niepce vescut catholicquement et que ,
 » à cest effect , les députez des deux costez se debvoient treu-
 » ver en caresme ensemble , et pour résouldre sur ledict ma-
 » riaige ; que ledict ducq Augste estoit sollicité d'autres que
 » y pretendoint et que , sy la chose venoit à se rompre ou se diffé-
 » rer en son occasion , ledict ducq Augste penseroit qu'il se fust
 » mocqué de luy ; par où succéderoit qu' au lieu qu'il espéroit
 » par ce boult dresser appuy à sa maison , du deffaut succéderoit la
 » ruyne d'icelle. Et le sieur d'Arras luy respondit , sans mons-

»trer de sçavoir les particularitez, et ce, non pour anticiper
 »la response que je luy debvroye faire, et pour toutesfois
 »le préparer, qu'il ne luy pourroit encoires rien dire, jusques
 »à ce qu'il eust entendu ce que je luy en vouldroye commu-
 »nicquer, et qu'il m'avoit voullu presser pour en attendre
 »quelque chose, affin qu'il ne semblast qu'il se voullust in-
 »gérer plus avant aux affaires de ce que l'on luy vouldroit
 »donner part, et qu'aïant entendu la response que luy avois
 »donné pour la première, et ce que incidament je luy avois
 »dict, il avoit pensé qu'il y pourroit avoir de la difficulté,
 »et ne pouvoit imaginer que icelle fust fondée sur aultre
 »chose qu'en deux poincts, l'ung le respect du feu ducq
 »Mauritz, s'estant comporté à l'endroict du seu l'Empereur,
 »comme il sçavoit; mais qu'il tenoit pour certain que, comme
 »au traicté de Passaw, les choses avoient esté accordées et
 »S. M. pardonné la faulte, et le ducq Augste usé depuis à
 »l'endroict de V. M. de toute amitié et bonne correspon-
 »dance, que ce pointe icy se pourroit aisément vuyder; que
 »l'autre, et ce qu'il pensoit que plus on considéreroit en cecy,
 »estoit eeluy de la religion, et qu'il ne sçavoit quelle asseurance
 »l'on povoit prendre de la fille, luy monstrant que d'aul-
 »tant plus estoit notoire que son propre père et mère avoient
 »toujours soutenu les opinions luthériennes, par où il luy
 »importoit plus s'éloigner de toute chose qui puist donner
 »soubçon; que les femmes povoient beaucoup, et qu'il est
 »vray que aussy peuvent beaucoup les mariz; sy est-ce qu'il
 »espéroit bien que, pour riengs du monde, il ne se laisseroit
 »esmouvoir du bon chemin où il estoit, mais qu'il falloit tenir
 »grand respect à l'opinion du monde, et qu'il luy voulloit
 »bien dire franchement, comme amy et tout affectionné ser-
 »viteur, que jà l'on parloit estrangement de sa soeur mariée
 »avecq le comte VAN DEN BERGHE, en Gheldres, et que, combien
 »elle fust mariée avecq un mary catholique qu'on luy avoit
 »donné, que l'on disoit toutesfois onvertement, qu'elle ne se
 »conduisoit en la religion comme il convenoit.

»A cecy luy respondit ledict sieur prince, que V. M. et
 »tout le monde avoit pen cognoistre le zèle qu'il a toujours
 »porté à la religion, et s'y estoit conduit en ceste sorte, non-

» seulement pour le debvoir qu'il doibt à V. M., mais encoires pour l'acquit et l'appaisement de sa propre conscience,
 » cognosant très-bien combien peu de fondement font en religion les princes qui sont contraires à la catholicque, se servans du titre d'icelle seulement pour leurs fins et desseings,
 » et vivans comme gens qui n'ont grand regard à laditte religion; que à sa femme, quelle qu'elle fust, il ne consentoit jamais qu'elle vesquist aultrement que comme vraye catholicque; et, quand il seroit aultrement, il estoit à la main de V. M. de le chastier, et elle aussy, et de la personne et du bien, comme il seroit juste, s'il contrevenoit aux édicts d'icelle; et que pourtant estoit ce le premier et principal poinct qu'il avoit voullu esclaircir avecq ledict dueq Augste, affin qu'il consentist à sa niepce de vivre catholicquement; et que par deçà les mariaiges estoient libres, et que oyres qu'il eust consulté sur se poinct a V. M., toutesfois comme ledict électeur n'est ennemy d'icelle ny des siens, et aïant satisfait en ce poinct de la religion, aultant qu'il luy estoit possible, combien qu'il se fust marié sans en faire semblant à personne, l'on ne luy eust riengs sceu demander, mais qu'il avoit bien voullu user, comme tant affectionné serviteur, de ceste submission, comme celluy qui désiroit toujours faire toutes choses au gré de Vostreditte Majesté, et que, comme il avoit dict, il ne voit comme il puist plus attendre aultre consulte, venans les gens dudit ducq Augste; qu'il estoit vray ce que ledict éveque d'Arras luy disoit de sa soeur que l'on en parloit, et que l'occasion estoit pour un prescheur sien; mais qu'il voulloit bien dire ce qu'il avoit faict après ce qu'il avoit entendu, que fust de luy avoir envoié son secrétaire Jarlacq, pour l'advertisir qu'elle se délist de ce prescheur, et qu'elle vesquist catholiquement; aultrement que, comme Vostreditte Majesté, avecq bonne cause, ne voulloit comporter que l'on vesquit en ce pais d'autre sorte que catholicquement, elle se pourroit mettre et son mari en hazard, ou estre contraincte de se rendre fugitive, ou d'aller mendier, et que mesmes falloit-il qu'elle regardast comme ses enfans de nourriçoient, affin qu'entrans en maulvaises opinions, ils ne se missent

»en hazard de se perdre et leurs biens, et qu'elle renvoyast
 »sondict prescheur; que, sur ceey, elle luy avoit respondu
 »que ledict prescheur qu'elle avoit, avoit esté approuvé par
 »ceulx du conseil audict Gheldres, et, avant que le retenir,
 »elle avoit prié ceulx dudit conseil de l'examiner; et que,
 »sur ce, ledict sieur prince luy avoit fait répliquer, q'il
 »n'estoit apparent que ceulx du conseil l'eussent approuvé,
 »puisque c'estoient eulx-mesmes qui parloient contre et que
 »l'affection qu'elle portoit audict prescheur ne debvoit valoir
 »tant que pour ieelluy elle se deubt mettre en paine; et
 »d'avantaige qu'il se tenoit pour asseuré que luy estant frère
 »et sy bon, elle luy portoit plus d'affection que audict pre-
 »scheur, et pourtant luy prioit que, pour l'amour de luy,
 »elle s'en deflist; et que, sur ceey, il estoit attendant ce que
 »sa seur feroit, et espéroit bien. Ce que ledict sieur d'Arras
 »loua grandement, luy priant encoires de continuer, jusques
 »à ce que le tout se remédiast entièrement, puisqu'il seavoit
 »que V. M. adventureroit plustost de perdre ses royaumes
 »que de comporter, sans chastoy, chose qui fust contre la
 »religion. Et, à ce propos, comme quelquefois cy-devant ils
 »avoient devisé ensemble du frère dudit sieur prince, il luy
 »demanda comme il se conduisoit maintenant au fait de la
 »religion, aiant esté absent des païs de par deçà dez le par-
 »tement de V. M. jusques il y à quinze jours ou trois se-
 »maines. Il luy respondit, que doiz que V. M. luy en parla,
 »et luy bien expressément à sondict frère, il n'avoit veu en
 »l'extérieur chose qui puist donner scandale et qu'il venoit
 »avec luy à la messe, faissant en icelle toute démonstration
 »de catholicque. Et l'exhortant ledict sieur d'Arras à ce qu'il
 »le fist instruire, dict qu'il avoit fait et faisoit souvent,
 »suyvant ce que sondict frère luy avoit dict quelques fois
 »qu'il désiroit estre instruit, comme celuy qui, dès son en-
 »fance, n'avoit esté informé des choses de la religion catho-
 »licque; et que aiant esté instruit, il se conformoit en toutes
 »choses à la doctrine catholique; seulement luy restoit-il
 »quelque serupule au poinct de la communion sur les deux
 »espèces, sur quoy il cherchoit encoires estre instruit, affin
 »que l'on luy respondist à sa satisfaction à aulcuns argumens

» que cy-devant l'on luy avoit mis en avant, és quels il ne se
 » tenoit encoires pour suffisamment appaisé; et que, pour luy
 » satisfaire, ledict sieur prince avoit prié le marquis de
 » Berghes de luy prester ung curé fort sçavant et bon catho-
 » licque qu'il a audict Berghes, pour, par le moien d'icelluy,
 » le mieulx informer; qu'il est vray qu'il mangeoit de la chair
 » secrètement pour une indisposition qu'il a, à la quelle le
 » poisson est contraire, mais que c'est par le conseil du mé-
 » decin et congé du curé, pour rendre l'obéissance qu'on doibt:
 » ce que ledict sieur d'Arras luy loua, et qu'il tinst grand
 » regard d'éviter le scandale; puisque, comme ledict sieur
 » prince povoit entendre, il seroit plus mal pris et pis
 » interprété de luy que d'ung aultre.

» Aïant entendu tout cecy, encoires que ce me fust plaisir
 » de voir le tesmoignage que ledict sieur prince donne de sa
 » constance en la religion, et des offices qu'il a faict à l'endroict
 » de ses frères et soeur, pour les encheminer au bon chemin,
 » si ne demeuray-je satisfait, tant que pour prendre sur ce
 » du mariaige résolution telle qu'il désireroit, et mesmes que
 » je ne vois nul tesmoignage de la volonté de la fille pour
 » espérer qu'elle se voullust ranger à la religion catholique,
 » ains me donnoient tousjours scrupule les considérations
 » mises au commencement de ceste. Et pour non l'entretenir
 » plus longuement sans luy respondre, je l'appellay devant,
 » hier soir, sortant du conseil; et, en présence du sieur
 » d'Arras et président, luy déclaray le désir que j'avois de,
 » en toutes choses, luy donner contentement, et mesmes,
 » cognoissant tous les jours de plus en plus l'affection qu'il a au
 » service de V. M. et qu'en ce signamment de mariaige dont
 » il estoit question, eusse-je désiré povoir donner prompte-
 » ment la résolution telle qu'il vouldroit, et aussy cognois-je
 » bien par les lettres de V. M. combien icelle le chérissoit
 » et l'estime qu'elle tenoit de luy, feignant, pour donner
 » plus d'autorité à mon dire, que vostreditte Majesté m'eust
 » escript, par ses lettres, le désir que icelle avoit tousjours
 » eu de sa grandeur, s'asseurant de l'affection qu'il auroit
 » tousjours au service d'icelle, et que, désirant l'allier plus
 » près de son sang, icelle avoit fait instance, telle qu'il

»scavoit, pour procurer son mariaige avecq la fille ainée de
»Madame de Lorraine, comme il se povoit souvenir, et de
»comme toutes choses en ce estoient passées; que ceste alli-
»ance de Saxen contenteroit grandement V. M. pour voir
»combien icelle estoit grande, et pour estre informée de la
»proximité du sang de la quelle ceulx de la Saxen la touchoient;
»des bons services que le feu ducq Albert avoit faict à S. M. I.,
»affin que icelle parvinst à laditte dignité; les grands mérites
»du feu ducq Georges, et mesmes que V. M. espéroit de, par
»le moien de ceste alliance avecq ledict sieur prince, tant
»bont et affectionné serviteur, tenir plus asseurément liée
»laditte maison de Saxen; dont ne luy pourroit resulter que
»tres-grand service; mais comme il estoit question du poinct
»de religion, elle treuwoit en cecy grandes difficultez. Et
»mesmes l'ajant consulté à gens scavans de conscience et bien
»versez en theologie, lesquels consentoient bien que mariaige
»se pourrait faire d'ung catholique avecq une qui fust dé-
»voyée, pourveu que sincèrement elle veulle retourner et
»abjurer les erreurs, mais que altrement il estoit deffendu
»aux catholicques de se marier avec les hérétiques, tant
»par les anciens consils que par les canons; et que V. M.
»avoit bien entendu ce qu'il luy avoit escript du conseil-
»ment que donnoit le ducq Augste, affin que sa niepce, se
»mariant avecq luy, suyyist la religion catholique; en quoy
»V. M. louoit grandement le respect que ledict sieur prince
»avoit tenu d'attirer le ducq Augste sy avant à ce poinct de
»la religion; mais que la lettre qu'il avoit reçu de luy ne
»faisoit mention de la volonté de la niepce, et qu'il estoit
»de besoign de scavoir préalablement dudit sieur prince sy
»de la volonté d'icelle il s'estoit informé, et sy elle vouldra
»abjurer les erreurs et se faire absouldre; attendu que jus-
»ques alors l'on ne voioit comme licitemment ledict sieur prince
»pourroit contracter mariaige avecq elle; l'inconvénient auquel
»l'on tumberoit, sy, se mariant avecq icelle, ledict sieur
»prince ou elle ne se laissast bien persuader, ou sy elle re-
»tumboit aux erreurs, instiguée par qui que ce fust; que se-
»roit chose que V. M. ne pourroit aulcunement comporter,
»avecq le scandale que ce seroit s'il falloit venir au chastoy,

» les choses qu'en pourroient succéder à l'endroict du frère
 » et la sinistre opinion que les subjects pourroient pren-
 » dre voiant cedict mariaige; et que c'estoient les poincts
 » que me tenoient en sy grande peine d'en avoir receu les
 » lettres de vostreditte Majesté, désirant, pour pouvoir res-
 » pondre à icelle, qu'il me déclairast quel moien il auroit
 » pour faire cesser ces difficultez, et quelle asseurance pour-
 » roit avoir donné la dame de sa volonté, affin d'en advertir
 » V. M.; puisque voiant les difficultez susdites touchées par
 » les lettres d'icelle, tant importantes et de sy grande consi-
 » dération, je ne me pouvois résoultre sans la consulter, es-
 » tant ce poinct de la religion sy délicat, et là où il va sy
 » largement de la conscience; et que, entendant les l'esclair-
 » cissemens qu'il me pourroit donner sur cecy, je feroye user
 » de deligence pour en sçavoir le bon playsir et voluntee de
 » S. M., sans lequel je ne me oseroye déterminer. Sur quoy
 » il m'a respondu, un petit trouble commenchant, touttefois
 » fort modestement, à declairer l'affection qu'il a tousjours
 » monstré de rende son debvoir, comme très-humble et très-
 » affectionné serviteur de V. M., et qu'il se tient asseuré que
 » icelle le tient ainssy, et avecq le debvoir qu'il a rendu en tout
 » de son pouvoir; que lorsque V. M. luy déclaira au Pareq,
 » en ceste ville, la responce négative de Madame de Lorraine,
 » il advertit icelle ès alliances d'Allemaigne dont ont luy a-
 » voit parlé, et que sur ce V. M. luy dict que tant plus
 » franchement luy pouvoit-elle déclarer laditte négative de
 » Madamme de Lorraine, affin qu'estant jeune il ne perdist
 » temps de chercher parti que luy fust à propos; qu'il pensoit
 » avoir faict beaucoup de, par le moien de ce mariaige, lier
 » tant plus à la debvotion de V. M. ceulx de la maison de
 » Saxen, et que s'estoit accrue la réputation d'icelle d'avoir
 » subjects qui puissent s'allier sy haultement, estant ceste des
 » premières maisons de la Germanie; oultre ce, s'il a bien
 » par deçà, sa maison est toutesfois en Allemaigne, et qu'il
 » doibt tenir regard au sustentement d'icelle; que les vassaulx
 » de par deçà sont libres dans leurs mariaiges, et qu'il eust
 » pu passer oultre sans en donner part à V. M., n'eust esté
 » le respect qu'il a tenu a icelle, et que de vouloir mettre

» aux subjects de par deçà ceste servitude , il ne sçavoit sy
 » ce seroit le service de V. M. ; qu'il pensoit avoir satisfait
 » à tout ce que l'on luy pourroit demander , aïant tenu regard
 » d'avoir préalablement assurance telle qu'il avoit obtenue au
 » point de la religion , la quelle debvroit suffire ; puisque vi-
 » vant par deçà , sy , en ce , ou luy ou sa femme ne se com-
 » portassent comme il convient , il est à la main de V. M.
 » de les chastier ; qu'il voulloit bien dire franchement n'avoir
 » rien entendu de la volonté de la fille , mais que avecq le
 » consentement de l'oncle et devant icelle vivre par deçà ,
 » qu'il estoit bien asseuré de la faire vivre comme il convient ;
 » qu'il avoit fait profession d'honneur sur toutes choses et
 » troveroit estrange que V. M. se méfiasst de luy , n'en aïant
 » donné occasion ; que à tousjors il considéreroit le reproche
 » que ce luy seroit , si , aïant telle dame ou femme , il con-
 » sentist qu'elle tumbast en chose que , par le chastoy , puist
 » donner blasme à ses parens ; qu'il ne voioit comme il pour-
 » roit donner ordre de non passer oultre en ceste affaire , jus-
 » ques à avoir aultre fois la responce de vostredite Majesté ,
 » puisque ses lettres estoient piéçà parties , et le terme prins
 » pour besoigner le mariaige huit jours après la my-caresme
 » au plus tard.

» Et sur ce que je luy ay de rechief remontré les argu-
 » mens cy-dessubs touchez , et mesmes qu'il ne sçavoit riengs
 » de la volonté de la fille , le priant qu'il se contentast de
 » treuver quelque expédient pour différer la négociation jus-
 » ques à ce que sur ce que j'escriveroye , informant V. M.
 » de sa responce , j'euse résolution d'icelle , il m'a dict réso-
 » luement non voir comme il se puisse faire et que toute di-
 » lation qu'entreviendroit en cest endroict seroit mal prinse ;
 » et mesme que le ducq Auguste l'a adverty que le conte pa-
 » latin la sollicite pour son fils et que jà toute la Germanie
 » en sçait parler , démonstrant treuver bien estrange que à luy
 » on fist ceste difficulté , attendu que feu S. M. I. , qu'a
 » toujours monstré tant de zèle en religion , comme V. M.
 » pourroit faire , ne treuva maulvais ny fist difficulté quant
 » aultres ses subjects ont prins fille des gens desvoiez de la
 » loy , venant à particulariser M. de Hornes , et que feu son

» beau-père fast infecté desdites opinions. Sur quoy luy a
 » esté répliqué que V. M. n'avoit riengs moings de zèle aux
 » affaires de la religion que feu S. M. I. et que le vieux
 » comte de Nyeunart estoit officier de feu l'Archeveque de Cou-
 » logne ; et que , s'il avoit quelques opinions , ce debvoit es-
 » tre en secret , et n'estoit , quant à ce poinct , en la réputa-
 » tion de ceulx de Saxen , combien que ledict prince a sus-
 » tenu le contraire et de luy et du beau-frère , le comte de
 » Nyeunart moderne , jaçoit que ceulx auxquels j'en ay iey parlé
 » ne les ayent jusques oires tenu en telle opinion d'estre sy
 » expressément déclarez sur cecy. J'ay prié de rechief ledict
 » sieur prince qu'il se voulsist accommoder à ce peu de dila-
 » tion , puisque , pour les raisons qu'il entendoit , je ne me
 » pourroye résouldre sans consulter V. M. ; le requérant que ,
 » pour presser la résolution , il voulsist aussy escripre à icelle ;
 » mais sans voulloir declairer qu'il attendroit , il a expressé-
 » ment dénié d'escripre , disant qu'il ne voulloit solliciter eecy
 » comme mercède , et que , s'il en faisoit plus de poursuite ,
 » il entendoit bien que l'on luy vouldroit meetre ce mariaige
 » en compte de mercède , et pour récompense de ses services.

» Or , Monseigneur , je présuppose que la chose est sy avant
 » que ledict prince ne délaissera de passer oultre , et toutes-
 » fois m'a-il semblé le mieulx , puisque les considérations qui
 » militent en cecy sont sy expresses , de non m'avancher à
 » donner le coup pour prendre résolution en chose sy impor-
 » tante , et que le mieulx est de remectre à la détermination
 » de V. M. , puisque s'il passe oultre , sans avoir consenten-
 » ment , il s'oblige par ce tant plus à tenir regard de faire
 » vivre la femme qu'il veult prendre sy bien , que ce soit sans
 » reprehension ; et sy le consentement se doibt donner , il vault
 » mieulx qu'il vienne de V. M. , et qu'elle en ait le bon gré ,
 » puisque à moy par raison ne le debvra-t-il seavoir mauvais ,
 » sy comme ministre et en chose de telle importance , je ne
 » m'ay osé determiner. Et tant plus me suis-je arrestée en
 » cecy , qu'il me semble que sy ce mariaige se pouvoit excuser
 » pour toutes considérations , je tiengs que ce sera le mieulx ;
 » mais j'apperçois qu'il est sy avant , que soit qu'il se con-
 » tente ou non , je double qu'il passera oultre , et m'a semblé

» debvoir donner à V. M. sy particulier compte de tout ce
» qu'est passé , affin qu'avecq meilleur fondement elle puisse
» prendre la résolution telle que sera son bon playsir.

» Depuis ce que dessubs escript, considérant la dilation du
» partement du courrier, et espérant, dormy ledict sieur prince
» sur cecy , il y auroit peult-être mieulx pensé, j'ay encoires
» voullu faire ceste office que de l'appeler de rechief aujourd'huy ,
» auquel j'ay diet que j'espéroye qu'il auroit plus avant con-
» sidéré nos devises , et que j'eusse désiré luy pouvoir donner
» résolution plus à satisfaction, comme celle qui en toutes
» choses vouldroit son consentement , mais que la conscience
» (comme je l'avois dict) ne me permectoit , pour raisons qui
» luy avoient esté déclarées , de m'y résoultre sans consulter
» V. M.; adjoustant que , pour l'appaisement de sa propre
» conscience , il feroit bien de communiquer avecq quelque
» confesseur ou homme de bien catholique, pour voir ce
» qu'il pouvoit ou ne pouvoit avecq icelle en cecy. Mais ,
» sans me respondre sur ce dernier poinet , il a dict qu'il luy
» estoit impossible plus longuement différer jusques à la fin de
» ce mois , et tant plus que , depuis m'avoir parlé , estoit ar-
» rivé vers luy un paige dudit Ducq Augste , que luy avoit
» apporté lettres de son maistre , par lesquelles il l'advertis-
» soit que audict temps se trouveroient ses députez (1) à une
» chose dont il ne puist donner bon compte , et surtout il
» talloit qu'il respondist de son honneur. Et me recomman-
» dant à la bonne grace de V. M., je prie le Createur donner
» à icelle toute prospérité , bonne vie et longue.

» De Bruxelles , le 18e jour de Mars 1560." (2)

Koning PHILIPS hechtte volkomene goedkeuring aan de han-
delwijze van de Hertogin van Parma , prees hare bedrevenheid
en voorzigtigheid en vraagt verdere narigten van 's Prinsen
voornemen. Deze brief is gedagteekend den zesden Juni 1660.

Madame ma bonne Sœur ,

» J'ay de piécha receu vostre lettre de 18de mars , où vous dis-

(1) Hier schijnen eenige woorden te ontbreken , b. v. , qu'il ne vouldroit aucunement participer (B. DE REIFF.)

(2) Baron DE REIFFENBERG. Correspondance de MARGUERITE d'Au-
triche , Duchesse de Parma avec PHILIPPE II ; Bruxelles 1842 ; p. 260.

»eourez bien amplement ce que c'estoit passé avecq le prinec
 »d'Orange, touchant le mariaige qu'il estoit en train de con-
 »tracter, et les considérations que, allendroict d'icelluy, se
 »présentoient, qui m'ont semblé certes fort bien princes, et
 »loue les diligences et dextérité dont vous avez usé en eeste
 »affaire, qui, comme j'entends, se seroit refroidie depuis,
 »dont me fera plaisir d'estre adverty de la vérité de ce que
 »est advenu depuis et en quel estat il se treuve présentement.
 »A tant, Madame ma bonne Sœur, etc' (1)

De Vorst vertrouwde dus, dat de Prins, door de zoo nadrukkelijke vertoogen van MARGARETHA, wel allengskens van het huwelijksplan zou zijn afgebragt, welke meening ook GRANVELLE deelde. die insgelijks den volgenden dag aan den Koning schreef en in drukke briefwisseling trad met het hof van Madrid over den Zwijger. Hij bekende rondborstig zeer ontevreden te zijn over den Prins en zeer nadeelige gevolgen uit dien echt te vreezen voor de belangen zoowel van den Staat als der Godsdienst; doch daar hij tevens verklaren moest nooit eenige reden van mistrouwen of achterdocht jegens Oranje ontmoet te hebben, meende hij, dat de door de Landvoogdes geopperde bezwaren hem stellig zouden wederhouden. (2)

Intusschen had zich de Prins, gelijk hij aan MARGARETHA gezegd had, in 't begin van April naar Deventer begeven, waar de afgevaardigden van den hertog van Saxen zich bevinden zouden, en vond alle zaken reeds zóó geschikt, dat alleen zijne goedkeuring nog maar ontbrak. Hij kwam dan ook met hen in alles overeen, maar eischte vooraf, tot geheele geruststelling des Konings, eene duidelijke verklaring der Prinses betreffende het punt van Godsdienst. In hoeverre de Zwijger hier waarheid sprak, zal later blijken, wanneer de bezwaren van de hoven van Hessen en Saxen zullen voorgebragt worden; voor dit oogenblik hebben wij slechts te onderzoeken,

(1) B. DE REIFF. Corresp. etc.; p. 278.

(2) Deze brieven en de antwoorden des Konings, allen in de Spaansche taal geschreven, worden ons medegedeeld door GROEN VAN PRINSTERER. Archiv. etc. Tom. I. Papiers d'Etat du Cardinal DE GRANVELLE, Tom. VI. Zie M. GACHARD, Conresp. etc. Tom. II.

wat door den Prins aan den Koning van Spanje en diens beide zaakgelastigden in de Nederlanden werd kenbaar gemaakt, om het even, of het waarheid, dan wel leugen was. Te 's Gravenhage teruggekeerd, schreef hij aan Atrechts Bisschop :

» Monsieur, je me suis trouvé à Deventer, où j'ay trouvé tous les choses touchant mon affaire tellement disposé, qu'il ne restoit que de me déclarer et résoudre du tout. Tou-tefois, pour oster à Sa Majesté, tout scrupule, et me assurer aussi moy-même de tant plus, ay faict nouvelle difficulté quant au point de la religion, et ay demandé avoir déclaration particulière de la damme; et ce qui succédera sur cela, vous advertirai, comme à mon bon seigneur et amys, vous priant me faire ce plaisir, et me mander en amitié la responce que le Roy donnerat à Son Alteze, touchant cest affaire. Les Estas d'issi sont assamblés: je pens qu'il me donneront demain responce sur les deux propositions; mais je ne peus ancores sçavoir quelle elle serat. L'aint entendu, le advertiray incontinent à Son Alteze. Et sur ce, monsieur, vous baise les mains. De La Haye, ce IXe de Apvril.

» Entièrement vostre bien bon amys, à vous faire service;

» GUILLE DE NASSAU.

» A monsr. l'Evesque d'Arras (1)."

GRANVELLE was verheugd over den inhoud van dit schrijven en meende daaruit den stelligen wil des Zwijgers te vernehmen, van zijne vrouw in den schoot der Katholieke Kerk te doen leven; van daar het volgend vriendelijk antwoord, waarin hij hem prijst en met spijt te kennen geeft, geen nader berigt te kunnen mededeelen omtrent de gedachten des konings aangaande het huwelijk.

» Monseigneur, après vous avoir aujourd'huy escript par monsr. Doneker, en sa recommandation, j'ay receu voz lettres du IXe, par lequelles vous m'advertissez de comme vous avez esté à Deventer, et que, trouvant toutes choses prestes à la résolution, et qu'il ne restoit qu'à vous déclarer, vous vous estes préalablement voulu plus assheurer du poinet de la religion,

(1) M. GACHARD, corresp. etc.; Tom. I; pag. 437.

» et mesmes de la voulenté de la damoiselle: en quoy il me
 » semble que vous avez faict très-bien et prudentement, pour
 » estre ce poinct tant important, et que Sa Majesté, comme de
 » raison, respecte si fort. Vous désirez estre adverty de la res-
 »ponce de Sa Majesté: à quoy certes je satisferaye tres-voulen-
 »tiers; mais je vous assheure que, dois le partement des let-
 »tres, que Madame a escript sur ce point (1), nous n'avons
 »responce quelconque d'Espagne, ny de cela, ny d'autres
 »choses. Bien vindrent lettres itératives sur la charge de
 »monsieur de Glajon; mais, lorsqu'elles partirent, lesdictes
 »lettres de Madame n'estoient encoires en Espagne. Je fais
 »mon compte que, en ceste bonne sepmaine, à l'accoustumé,
 »le Roy signera les despeches pour tous coustelz, et que,
 »tost après l'octave de Pasques, nous aurons nostre part, s'il
 »plaist à Dieu. Et Dieu doint que tost de ceulx d'Hollande
 »vous ayez bonne responce, non-seulement sur l'ayde que le
 »Roy demande (2) avant que partir, sur laquelle il seroit
 »temps qu'ilz eussent donné responce, mais encoires touchant
 »la soulde des gens que debvront succéder, au lieu des
 »Espaignolz, aux garnisons, car aultrement je crains que
 »l'argent député à la soulde des Espaignolz (courant icelle plus
 »longuement) ne soit court, et que nous ne nous en trouvions
 »empeschez. Et, me recommandant bien humblement à vostre
 »bonne grâce, je prie le Créateur qu'il vous doint, monseig-
 »neur, longue vie. De Bruxelles, ce Vendredi-Saint 1560.

» Madame n'est ici, ains à la Chambre, où elle est allé
 » faire ses Pasques.

» Vostre bien humble serviteur,
 » L'Evesque d'Arras (3).

De brief van Oranje aan de Landvoogdes was bijna van denzelfden inhoud; ik zal dien evenwel mededeelen, als een stellig bewijs van 's Prinsen herhaald voorwenden bij het hof van Spanje, dat hij ANNA van Saxon niet zal huwen, tenzij zij eerst het Katholieke geloof omhelze.

(1) Brief van 16 Maart 1560, medegedeeld bladz. 15.

(2) Lees: demanda. (M. GACH.)

(3) M. GACHARD, Corresp. etc. Tom. I, p. 438.

» Madame. Je me suis trouvé le 5 à Déventer, selon que
 » je avois déclaré à V. Alt. avant mon partement d'icelle, et
 » ay trouvé l'affaire que V. Alt. scait, tellement disposé qu'il
 » ne restoit que de me déclarer et résoudre du tout, et ay
 » trouvé le Duc de Saxon de la mesme volonté comme par
 » ci-devant l'ay déclaré à icelle ; toutefois, puisqu'il sambloit à sa
 » M. et à V. Alt. que la dite assurance n'estoit bastante, j'ay
 » faict nouvelle difficulté quant au point de la religion, et ay
 » demandé avoir déclaration particulière de la damoiselle, pour
 » oster à sa M. et à V. Alt. tout scrupule, et me assurer
 » aussi de tant plus moi-mesme. Et ce, Madame, qui succé-
 » derat sur cela, ne fauldray de la advertir De la Hay,
 » ce 9de April.

» De V. Alt. très-humble Serviteur.

» GUILLAUME DE NASSAU." (1)

Ook de Hertogin was verblijd en schreef dit korte antwoord :
 » Mon bon Cousin. J'ay veu, par la lettre que vous m'avez
 » escript de vostre main du 9, comme vous avez esté à Deven-
 » ter, et trouvé la voulonté du Duc de Saxe telle que cy-de-
 » vant vous aviez entendu, mais que, pour plus de seureté,
 » vous avez voulu bien esclarcyr le point de la religion et
 » mesmes scavoir de certain sur ce la voulonté expresse de la
 » Dame; que me semble fait bien, et me sera plaisir de,
 » comme vous l'escrivez, entendre comme les choses se poul-
 » ront plus avant. Cependant j'espère qu'il ne tardera que
 » du Roy, mon-Seigneur, je n'aye quelque responce sur ce
 » que je luy ay escript, luy donnant compte de ce que j'en-
 » tendis de vous de l'estat où l'affaire se troivoit, et de ce
 » que sur les difficultez mues par sa M. vous m'avez respon-
 » du De Bruxelles le 15 d' Apvril." (2)

Ziedaar de uitdrukkelijke en herhaalde verklaringen des Prinsen aan den Koning, de Landvoogdes en den Bisschop van Atrecht. Hij is voor niets zoo zeer bezorgd als voor de Katholieke godsdienst, die hij "onze ware en oude godsdienst" noemt; hij ijvert voor de zaak der Kerk, neemt maatregelen

(1) GR. VAN PRINST., Archives etc.; Tom. I, pag. 53.

(2) Dezelfde, pag. 54.

tegen de verspreiding der nieuwe leer in zijn Prinsdom ; hij zegt voldoende zekerheid te hebben van ANNAAS overgang tot de Katholieke Kerk, dat haar oom dat heeft toegestaan, en dat hij tot zekere geruststelling des Konings nog eene bepaalde verklaring van de Prinses zelve heeft: met één woord, hij doet het immer voorkomen, alsof hij ANNA van Sachsen niet huwen zal, zoo zij niet vooraf het Katholiek geloof omhelze. Dat alles moest hij aan het Spaansche hof verklaren, om van de zijde des Konings geen stellig verbod te vreezen, om zijn vertrouwen bij de Landvoogdes en haren eersten staatsman GRANVELLE niet te verbeuren, om ongehinderd zijn doel te kunnen bereiken en in het bezit te komen van Sachens geld en steun.

Maar de Heer Groen van Prinsterer zegt hier: »il est difficile de concilier cette déclaration et ce »que le Prince dit ici à la Duchesse, avec les assurances positives données en son nom par le Comte de Schwartzbourg et G. VAN HOL; assurances qu'il réitéra souvent” (1). Wij zullen in de volgende bladen onderzoeken of deze woorden geregtigd zijn, en of niet alligt de moeijelijkheid van den Heer GROEN VAN PRINSTERER voor ons onmogelijkheid is.

(1) Archives etc.; Tom. I, pag. 53.

III.

Terwijl de Zwijger op eene listige wijze het hof van Spanje ten gunste zijns huwelijks met ANNA van Saxen gestemd had , en getuigde dat van de zijde van Duitschland alles aan hem werd overgelaten , stonden echter onverwachte en groote moeijelikheden in Duitschland op , en was men daar volstrekt niet voornemens het huwelijk onvoorwaardelijk toe te staan , veel minder deszelfs voorwaarden aan den Prins over te laten. Vele protestantsche vorsten verhieven hunne stem en , zooals GRANVELLE aan Koning PHILIPS schreef (1) , keurden luidc het huwelijk met een volgeling van Rome af; vooral de Landgraaf van Hessen , ANNAAS grootvader van moederszijde , verzette er zich heftig tegen. Als reden van dit verzet gaf de Landgraaf PHILIPS aan : eerstens het verschil van godsdienst ; ten andere het niet altoos deugdzaam gedrag van Oranje tijdens het eerste huwelijk. »Ob woll uns E. L." — zoo schreef hij — »einen Articull zugeschickt denn d. LAUTHER der ehe halbenn gesetzt , wie auch im PAULO stehet , das ein ungleubiger mann magh ein gleubig weib nehmen.... ; das ist whar ,.... wann es die noth also gebe.... Dweil aber alhie kein noth , sondern Fürsten gnung die unner Religion sein , denn wann sollich Frewlein verheurathen kann , vorhandenn ; wo dan LUTHERUS usf diessen tag noch gelebt , wurde er nicht gepilicht haben das disfals Christlicher Churfürsten und Fürsten söhne uszgeschlagen , und eyn solch junges Frewlein einem der noch papistisch ist , der noch Mesz höret , und andere papistische ceremonien und gebreuch heltet , gegeben wurde.... Sovil des Printzen personn belangt , wollenn wir sein personn nit lestern ; wir halten inen vor der weldt vor einenn fromenn ehrlichenn hernn ; seine reichthumb , ob sie schonn

(1) 12 Juli 1561. Papiers d'Etat; Tom. VI , pag. 264. Zie GACHARD , Tom. II , pag. XVII. GR. v. PRINST. , t. a. p.

»grosz seint, so fallenn doch die besten particuln.... dem
 »primogenito heim (1).... Das er einen groszenn prechtlichenn
 »standt helt, glauben wir woll, habenn auch gehört das er
 »ein grosz Pancket gehabt, da Dischdeucher, Thelernn, und
 »anders alles Zucker gewessenn (2), und gleuben warlich das
 »er seinem guet viell zue viell thue, wie dann warlich und
 »glaubhaftiglich ausz dem Nidderlanndt geschriebenn und gesagt
 »das er inn groszenn schuldenn, unt etliche herschafften er-
 »blichenn verkaufft..... Grave WILHELM ist ein Evangelischer
 »Her gewessen bisz in seinen todt. Diesser ist ein Papist. Graf
 »WILHELM ist im Reich gesessen und nit der Tirannei, wid-
 »der die Lutterische Lehr..... underworffen. Der Printz ist
 »ohne alle mittell; dan wahrlich auch sein Leib, Landt, und
 »gut König PHILIPSEN unnderworffen.... Vonn der tugennt der
 »Printzenn lassenn wir incen einen weldt thngentsamen man seinn;
 »so er aber bey diesser unser dochter dochter sein ehe haltten wirt
 »wie bei der vorigen, so wirt es ir beschwerlich genug sein”(3).

STRADA verhaalt ons echter dat de ware oorzaak van 's Landgraven weigering was een geheim verlangen, — van liever een zijner eigene dochters aan den Prins van Oranje uit te huwen (4). Hij trad daarover zelfs in briefwisseling met den Zwijger, ja! bood-aan zijne dochter, zoo de Prins haar trouwen wilde, tot het katholieck geloof te doen overgaan. Hoezeer alles in 't diepste geheim geschiedde, lekte er toch spoedig iets van uit, zoodat het zelfs den bisschop van Atrecht ter oore kwam, die er den Koning terstond van verwittigde (5), terwijl de graaf van Schwartzburg het aan den Hertog van

(1) De prins had in zijn eerste huwelijk met ANNA van Egmond twee kinderen verwekt: PHILIPS WILLEM, geboren den 19den December 1554, en MARIA, geboren den 7den Februari 1556.

(2) Dat de prins van goede sier hield, wordt ons door schier alle geschiedschrijvers bevestigd.

(3) v. ROMMEL, PHILIPP. der Gr. III, pag. 319; bij GR. v. PRINST. Archives etc., Tom. I, pag. 59. De geleerde Staatsman zal mij toegeven dat zijne aanmerking, dat JUSTIN van Nassau, bastaardzoon van Prins WILLEM, in 1559, dus tijdens deze weduwenaar was, geboren werd, geen bewijs levert voor 's Zwijgers eerbaar gedrag gedurende zijn eersten echt.

(4) Lib. III.

(5) 6 October 1560. Papiers d'Etat; Tom. VI, pag. 189. Zie GACHARD, corresp. etc.; Tom. II, pag. XVIII.

Saxen, oom van ANNA, verried in den volgenden brief:

»Durchlenchtiger hochgeborner Churfürst..... Das nun der
 »mangel an dem Landgraven zu Hessen, des punets halben
 »die religion betreffende, sollte gestanden haben, das hette
 »ich mich weniger dan nicht befahret; sunderlich weil ich
 »in newligkeit von einem beglaubten man (welchs E. Churf.
 »G. ich hiemit auf vertrauwen undertheniglich vormelde) be-
 »richtet, das der alte Landgrave in einem gesprech und
 »colloquio under anderen sich mit volgenden wortten hat
 »vornemen laszen: »Der Prins zu Uranien wolte seiner toch-
 »ter tochter haben, ehr woltte ime aber seine eigene tochter
 »geben; wolte ehr die nicht, soltte ehr die andere auch
 »nicht bekommen;” Daraus E. Churf. G., als der höchst-
 »verstendige, bey sich, worauff solche disputation gehet,
 »gnedigst zu ermeszen. Und dieweil sich der Prinz zu Ura-
 »nien, durch mich und den Obersten GEORGEN VONN HOLLE, vor-
 »mals von wegen dieses punets nottürftiglich unnd gnugsamb
 »ercleret, so können sich S. L. auch noch zur zeit mit
 »keiner andern resolution vornemen, laszen..... Datum Arn-
 »stadt, sonnabents den 24 Augusti An^o. 60.

»E. Churf. G. underthenig, gantzwilliger
 »GUNTHER Grafe zu SCHWARTZBURGK,
 »Her zu Arnstadt und Sunderhausen.

»Ahn den Churfüsten Herzogh Augsten zun Sachssenn.” (1)

De Keurvorst, wat ligt te begrijpen is, nam het zeer euvel
 op en heeft den Landgraaf daarover duchtig onderhouden;
 deze echter verschoonde zich met de woorden, dat hij niet
 wist in 't bijzonder van Prins WILLEM te hebben gesproken,
 maar alleen zijn verlangen had te kennen gegeven van een
 Graaf van Nassau, een broeder des Zwiijgers met zijne doch-
 ter vereenigd te zien (2). Op de tegenwerping dat hij ANNA
 verbood met een Katholiek te huwen, en zijne eigene doch-
 ter wilde veroorloven zelve katholiek te worden, antwoordde
 hij, dat de reden, waarom zijne dochter dat doen kon, niet

(1) Gr. van Prinsterer, Archives. Tom. I, pag. 60.

(2) De brief van den Keurvorst en 't antwoord van den ouden
 Landgraaf worden ons medegedeeld door v. ROMMEL, PHILIPP der Gr.;
 Tom. III. Wij hebben ze, als van minder belang, achtergelaten.

voor zijne kleindochter bestond, naardien ANNA zeer bemiddeld, zijne kinderen echter onvermogend waren (1). Het gedrag des Prinsen in deze lage onderkruiping is ons niet duidelijk gebleken; wij meenen evenwel met grond te mogen aannemen, dat ook Oranje den Landgraaf niet heeft willen hooren; want vooreerst, hij zocht eene vrouw, die hem een aanzienlijken bruidschat medebragt, en ten andere, hij vertrok omstreeks dezen tijd naar Duitschland om bij het huwelijk van den graaf van Schwartzburg tegenwoordig te zijn, dat den 18^{den} November gesloten werd, en bezocht toen ANNA van Sachsen en den Keurvorst AUGUST, ten einde, zoo mogelijk, alle overgeblevene bezwaren, betreffende het huwelijk, uit den weg teruimen. In dit laatste echter was hij niet gelukkig, daar van de zijde van Duitschland dagelijks nieuwe moeijelijkheden opdoken, vooral omtrent het punt van godsdienst, zoodat hij onvoldaan weder naar Holland moest terugkeeren, wat blijkt uit zijn schrijven (17 December 1560) aan de Keurvorstin, die hij dank zegt »für die in Dresden erwiesene Gnade und Freundschaft.”

»Wie wohl” — schrijft hij — »ich E. L. im letzten Abscheit
 »der bewuszt sach halpen gepetten, so hab ich doch nit kün-
 »nen underlassen E. L. mit dissem kleine Briefle gantz un-
 »derthänig zu ersuchen, mit bit Sie wolle Ire die bewuszte
 »sache lasse bevolen sein, und helfen das beste durinne thun,
 »damit es balt geschehen möchte, uff das ich einmal der
 »martel möcht abkommen. Denn wenn E. L. wuszten wie
 »mir das wörmlein dacht und nacht das hertz durchfreiszt, so
 »wert Sie sunder zweiffel ein grosz mitleiden mit mir haben;
 »und thun hiermit E. L. in dem schutz des Almechtigen in
 »gesuntheit bevehlen.

»E. L. allezeit undertheniger, williger
 Diener in ehren,
 »W. Printz zu Uranien” (2)

Intusschen was de Prins bevreesd, dat welligt van de tus-

(1) T. a. p.

(2) Hist. Tasch., pag. 99; bij GR. VAN PRINSTERER, Archives, Tom. 1, pag. 67.

schenbeide gekomen moeijelijkheden iets in Holland mogt bekend worden, en zocht het te voorkomen, door uit Duitschland dezen leugenachtigen brief aan GRANVELLE te schrijven, waarin hij meldt alles betreffende het huwelijk naar wenscht te hebben bevonden, en dat de Keurvorst in zijne gedane belofte nopens ANNAAS overgang tot de Katholieke Kerk volhardde, niettegenstaande eenige zijner vrienden trachtten hem ontrouw te maken.

»Monsieur, suivant ce que vous ay escript par mes dernières, je suis esté à Tresen vers le duc AUGUSTE de Saxe, lequel certes me ast faict grant honneur et receuillie et la mellieure chière du monde; et, quant à mon affaire, il se ast monstré fort affectionné et constant en tout ce qui me avoit promis, combien que aulcungs de ses gens l'eussiont volontiers empêché: de sorte que le tout et arresté et coulu selon sa première promesse, comme je le vous ay aultrefois déclaré. J'esper de ester bien tost après de vous, car je fais mon compte de partir demain d'issi et prenderay mon chemin, par le païs du duc ERICH van Brunswick, droit au Païs-Bas, et allors vous feray rapport de tout ce qui est passé. Je n'en escrips ancores rien au Roy de mon affaire, car attenderay jusques à mon retour, puisqui serat si tost, pour en povoir aussy escrire selon vostre avis et conseille. Il n'y ast rien de nouveau, oultre ce que vcus ay escript par mes dernières, excepté de une journée que aulcungs princes doibvent tenir, le XX du present, à Nauenbourg, et pens que se serat pour regarder si il se peuvent entre eulx accorder de la religion. Je escrips aussi à Son Altèze de quelque propos que WILHELM VAN GRUMBAG ast dist: par quoy me remettayer à cela, et feray fin de ceste, vous baisant, Monsieur les mains; priant le Créateur vous donner bonne vie et longe. De sumorshausen, ce ij de janvier.

Entièrement vostre bien bon amy à vous faire service,

»GUILLE DE NASSAU.

»A mons^r. L'Evesque d'Arras" (1).

(1) M. GACHARD, corresp. etc.; Tom. II, pag. I.

't Schijnt evenwel, dat de Prins bij zijn terugkeeren in de Nederlanden vernam, dat toch kwade geruchten in omloop waren, en men aan zijne opregtheid begon te twijfelen; daarom schreef hij terstond bij zijne aankomst te Breda weder aan den Bisschop van Atrecht, om hem de blijde tijding te melden, dat alles aangaande zijn huwelijk met ANNA bepaald en besloten was; daar tevens bijvoegende, dat hij immer dezelfde gehoorzame zoon der Kerk zal blijven die hij altoos geweest is, en dat hij zich troostte met de gedachte, dat de tijd eenmaal alle kwade vermoedens en lasteringen zal logenstraffen. Zijn schrijven was van dezen inhoud:

» Monsieur, puisque je ne puis venir si tost à Brusselles, il
 » m'ast semblé que le Roy pourroit prendre de mavèse part
 » que je ne escripverois quelque chose à Sa Majesté, et mesme-
 » ment de mon mariage. Par quoy je adverti à Sa Majesté (1) de
 » aulcungs practiques que je entendu, et aussi comme mon
 » mariage est entièrement résolu, suppliant très-humblement à
 » Sa Majesté le voloir trouver bon, mesmement puis qui je
 » aurey, par ceste alliance, meilleur moien de luy povoir faire
 » très-humble service, et, quant à la religion, que Sa Ma-
 » jesté se peult assuré que je viveray et moreray en icelle.
 » Je suis mari qu'il en y aura beaucoup qu'il en parleront, qui
 » ne sçavent ma volonté, et de que (2) affection je me suis
 » toujours emploié au service de Sa Majesté; mais une chose
 » me console: que le temps et l'effect donneront, avecque l'aide
 » de Dieu, entier témonage (3)..... Et sur ce, monsieur,
 » vous baiseray les mains. De Breda, ce XXIX de janvier.

» Entièrement vostre bien bon amy à vous faire service,

GUILLÉ DE NASSAU.

» A mons^r. mons^r. le révérendissime Evesque d'Arras (4)."

Maar 't was onwaarheid wat hier de Prins aan GRANVELLE,

(1) M. GACHARD zegt: „Je n'ai trouvé, ni dans nos archives, ni dans celles de Simancas, cette lettre du prince.”

(2) Quelle. (M. GACH.)

(3) Het overige dezes briefs handelt over andere zaken, die geheel vreemd aan ons onderwerp zijn.

(4) M. GACHARD, Corresp. etc., Tom. II, pag. 5.

en bij gevolg ook aan Koning PHILIPS schreef, want hij zelf had zich in Duitschland niet als een gehoorzame zoon der Kerk voorgedaan, maar liever de gunst der protestantsche vorsten zoeken te winnen, door ijverig de predikatiën der Lutherschen bij te wonen en de onthoudingsdagen te verbreken (1). De Keurvorst van Saxen had geene belofte afgeleid van ANNA tot de katholieke Kerk te doen overgaan, maar bragt zelf groote bezwaren in tegen het verschil van Godsdienst en eischte volkommen verzekering dat zijne nicht ongehinderd hare Godsdienst zou kunnen uitoefenen. Wat hij het hof van Spanje mogt diets maken, de Zijger wist het beter en was zelf vol vreeze voor den afloop der zamenkomst van protestantsche vorsten te Naumburg, waar het huwelijk van ANNA wel zou ter sprake komen, en de Hertog van Saxen den Landgraaf Philips zou aantreffen. Hij schreef dan ook den volgenden dag aan zijn vriend, den graaf van Schwartburg, en gaf zijn brandend verlangen te kennen van toch iets nopens de Naumburger zamenkomst en het onderhoud des Keurvorsten met den Landgraaf te vernemen.

»Monsr. Aiant la commodité par ce porteur de vous mandrer de mes nouvelles, je n'ay volu délessier de vous advertir comme je suis arrivé issi en bonne santé, combien que ay faict assés de désordre sur le chemin, comme vous aurés le tout plus amplement entendu par vostre frère Grave Hans Guntert. Je vous asseure que je me trouve issi bien seulet, depuis que suis parti de vostre compagnie, et me sçay oblier la bonne chière que nous avés faict. Je me souhait arrier (2) après de vous, tant pour vous veoir, comme pour estre plus près de fraielle Ainge (3) Jé gran désir d'entendre ce qui ce ast passé à ceste journé de Nauenbourg et mesmement les propos qui sont passé entre le Lantgrave et le Duc de Saxe touchant mon mariage. Je ne me sçaurois assés louer de tant de favorables et amies lettres que le Duc m'ast escript depuis mon partement, par lesquelles il me déclare de plus en plus sa bonne volumté. Je ne suis ancores esté à la Court, car

(1) Hist. TASCH., pag. 95.

(2) De rechef. (GR. VAN PRINST.)

(3) Fraülein Annchen. (GR. VAN PRINST.)

»pour quelques affaires je suis allé ung tour en Holande,
 »de sorte que pour le présent je ne sçay rien de nouveau,
 »car tout chose est quoy issi..... J'espèr par mes premières
 »je vous advertiray de plus de nouvelles, parquoy feray fin
 »de ceste..... *Datum* Breda, ce 30 jour de Janvier l'an
 »61” (1).

De ontmoeting van den Landgraaf PHILIPS met den Keurvorst van Saxon werd den Prins spoedig daarna door een eigenhandig schrijven des laatsten medegedeeld. Ofschoon de Keurvorst met oogmerk zijne vrouw en nicht met zich naar Naumburg had medegevoerd en meermalen met den Landgraaf in aanraking bragt, repte deze geen enkel woord over het huwelijk, noch tegen zijne dochter, noch zelfs tegen zijne kleindochter; na den afloop der Naumburger vergadering evenwel schreef hij aan den Keurvorst en herhaalde op nieuw zijne stellige weigering. Desniettegenstaande verklaarde Hertog AUGUST zich bereid het gegeven woord gestand te doen en zijne nicht, ook tegen den wil haars grootvaders, Oranje ten huwelijk te geven, mits ook de Prins van zijne zijde eene vertrouwelijke verklaring wilde afleggen, dat ANNA immer volgens de leer harer godsdienst mogt blijven leven.

Zie hier den brief:

»Unser freundlich dienst, hochgeborener lieber Oheim.
 »Nachdem wir mit E. L. inn Irem abschiede freundlich
 »verlassen, derselbenn auch seit der zeitt zugeschriebenn das
 »wir E. L., nach volendung des Naumburgischen tags, unser
 »gemüth in Irer heiratssach halbenn und was darinnen fernner
 »fürlauffenn wurde, freundlich zu erkennen gebenn wollten,
 »als mögenn wir E. L. freundlich nicht verhaltten das uns
 »unser freundlicher lieber Vetter, Lantgraff PHILIPS zu Hessenn,
 »unter dem 13 Januarij, und also noch eher dann sich s. L.
 »auff die reise nach der Naumburgh erhaben, geschrieben
 »und unsz zum höchstenn vermahnet und gebethenn diese
 »hierat mit E. L. nicht vor sich gehen zu lassenn, und s. L.
 »nit zu verdenckenn das sie inn solche heirat, ausz ursachenn
 »die s. L. uns durch unsern Cammer-secretarium hette zu

(1) GR. VAN PRINSTERER, Archives, etc., Tom. I, pag. 68.

»gemüth fürenn lassenn, nit bewilligen köndten, auff welch
 »schreibenn wir s. L. unbeantwortet gelassenn. Wie nun
 »s. L. etzliche tage nach uns kegenn der Naumburg kommen,
 »hetten wir uns gentzlich vorsehenn, s. L. wurde mit unnsz
 »von dieser sach gerehdet habenn. Es haben aber s. L. (un-
 »geachtet das wir dasz Fräulein derhalben mit unsz genom-
 »men) disz handels, weder kegen unsz, noch unser freundlich
 »liebenn Gemahl, oder auch dem Fräulein selbst, welche s. L.
 »doch sonst angesprochen, mitt keinem wortt nichtt gedachtt
 »noch erwehnet. Derhalben wir dan auch bedenckenn gehabtt
 »s. L., über unser albereit vielfältig geschehenn ersuchenn,
 »fernner zum ersten anzusprechen, sonderlich dieweil wir aus
 »derselben schreiben verstandenn, das s. L. nit darzu ge-
 »neigtt und wenig dardurch zu erhaltenn seindt; also beider-
 »seits unerwenther sach von einander geschiedenn. Als wir
 »aber wiederumb anher inn unser hofflager kommenn, ha-
 »benn s. L. uns, von Eckersberga aus, ein schreiben bei
 »irem reitendten bothenn hernach geschicktt, darinnen s. L.
 »ire vorige meinung nach lenge widerholet und ausführlich
 »angezogen, das s. L., sonderlich der religion halbenn,
 »dann auch von wegenn der ungleichenn geringenn kegen-
 »vormechtnüs und des Fräuleins künftigenn kinder ernie-
 »drigung, diese heirat keines wegs rathenn, noch willi-
 »genn köndtenn. Und schlischlich mer dann ein mal,
 »umb Gottes willenn, gebethenn diese heirat abzuwenden und
 »nit für sich gehenn zu lassenn. — Wann wir uns aber zu
 »erinnernn wissenn was wir derhalben mitt E. L. vor dieser
 »zeitt handeln lassenn, sonderlich aber das letztere mahl
 »alhier derselben freundlich versprochenn und zugesagtt, so
 »seindt wir, ungeachtet aller fürgefallenen ungelegenheit und
 »verhinderung, nochmals erbottig und bedacht demselbenn
 »allenn unsers theils fürstlich nachzusetzen und gebürliche
 »würkliche volge zu thun. Wir seindt aber darkegenn auch
 »der freundlichen unzweiflichenn hoffnung und zuvorsicht,
 »E. L. werde sich, inn obberürttenn beschwärlichenn artie-
 »keln, sonderlich die religion belangend, kegenn uns wider-
 »umb dermassen verträglich ercleren, unnd auch kegenn dem
 »fräulein vorhaltten, damitt das fräulein an irer seelen heil

»und wolfart nit gehindert, sie auch umb soviel desto mehr
 »bei freundlichem gutten willenn kegenn E. L. erhaltten
 »und unsz inn dem nichts vorweislichs möge auffgerücktt,
 »noch zugemessen werden.... Soviell aber die zeit desz bei-
 »lagers belangt, wissen wir..., aus vielenn bewegendenn ur-
 »sachenn, vor *Bartholomei* nechstkünsftig nit darzu zu kom-
 »men; dann wir seindt bedacht unsere herren und freunde
 »in städtlicher antzahl dartzu freundlich einzuladen und dem
 »fräulein ein solch fürstlich beilager auszurichtenn, das es
 »beidenn E. L. rühmlich und ehrlich sein soll; zweiffeln auch
 »gar nit dieweil es noch ein geringe zeit, E. L. werden
 »derselbenn mit gedult erwartten und freundlich damit zu-
 »friden sein....

DRESZDEN,
 17 February Aº. 61.

AUGUSTUS, Churfürst.

»Dem hochgeborenen Hernn Wilhelmann,
 »Printzepp zu Uranien....

»Zu s. L. selbst eignen händenn." (1)

Na de lezing van dezen brief moeten wij immers onderstellen, dat de Prins in een vertrouwelijk gesprek den Keuryvorst beloofd had, ANNA in hare godsdienst vrij te laten, daar AUGUST schrijft, zijn woord ridderlijk gestand te zullen doen, maar wederkeerig ook eene eerlijke vervulling van het woord des Zwijgers verwacht, en dat de Prinses nooit in de belangen harer ziel zal benadeeld worden? Ja, moest de Hertog zich niet verzekerd houden van WILLEMS toegevendheid in deze zaak, om reeds te kunnen spreken van den dag, waarop het huwelijk kan voltrokken worden, en van de schitterende feesten, die hij geven wil? Ik geloof dat deze onderstelling niet gewaagd, maar noodzakelijk is, om den inhoud van opgemeld schrijven te verklaren. Maar 't wordt ons volkommen bevestigd door den huichelachtigen brief des ouden Landgraafs aan Oranje, waarin hij met duidelijke woorden zegt, dat de Prins aan den Kuryvorst van Saxon beloofd heeft, dat ANNA

(1) GR. v. PRINSTERER, Archives, etc., Tom. I, pag. 78.

een Lutherschen predikant in hare kamer toelaten, en de Sakrammenten volgens hare kerkleer ontvangen mag. Zeg, is hij, ik zeg niet een groot, maar een eerlijk man, die deze lage dubbelzinnigheid te baat neemt om zijn doel te bereiken? die van den eenen kant MARGARETHA van Oostenrijk en Atrechts Bisschop van zijne trouw aan de Katholieke Kerk verzekerde, en verklaarde ANNA nimmer te zullen huwen, tenzij zij vooraf de ware en oude godsdienst omhelze, en van den anderen kant zich aan het hof van Saxen als een geheime begünstiger der nieuwe ketterij deed kennen en beloofde zijner gade in hare godsdienst volkomene vrijheid te zullen verleenen? die in zijn Prinsdom de nieuwe leer vervolgde, maar haar in zijn eigen huis dulde? Waarachtig, de Zwijger had niet noodig Jezuïet te wezen, om de goddelooze leer, »het doel wettigt de middelen,” in volkomene oefening te brengen!.....

De grootvader van ANNA, nog immer verstoord op den Prins, die zijne eigene dochter had versmaad, bleef zijne toestemming weigeren en zeide zich liever te laten wurgen dan haar te verleenen (1). *Hij wist echter zijne wraakneming achter het kleed van vroomheid en ware godsdienstijver, achter den sluijer van belangstelling in en liefde voor ANNA te verbergen*, wat vooral bleek in zijn uitvoerig schrijven aan den Zwijger, dat een plegtig verzet bevatte tegen het huwelijk, en de redenen aangaf van dat verzet. De oude Landgraaf is zeer gemoedelijk in dien brief en zegt dat zijn geweten verbiedt toe te laten, dat het kind zijner zalige dochter, dat is zijn eigen vleesch en bloed, vertrekke naar een land, waar de afgodische gruwelen van het Pausdom nog gepleegd werden. Wel is waar de Prins heeft ingewilligd, dat zij een Lutherschen predikant bij zich houde en de Sakramenten volgens de Luthersche leer ontvange, met één woord, dat zij in de uitoefening harer godsdienst gheele vrijheid geniete: maar dat alles nam het gevær niet weg, waarin zijne kleindochter

(1) LUI en KNUTTEL „quälten mit ihren Vorstellungen den krank im Bette liegenden alten wunderlichen Herrn so, dasz dieser heftig aufluhr und erklärte, er wolle nun nichts mehr hören und sich lieber erwürgen lassen als einwilligen.” Hist. Tasch., pag. 97, bij GROEN VAN PRINSTERER.

voortdurend verkeeren zou, van nog eens haar geloof te verzaken, of ten minste, van groote moeijelijkheden te ondervinden, daar het zeer ligt te vreezen was, dat de Luthersche leeraar wel spoedig zou worden weggejaagd.

Eene tweede beweegreden, waarom de Landgraaf meende het huwelijk te moeten tegenwerken, was, dat de Prins een zoon had, die als eerstgeboren' erfgenaam was zoo van titels als van goederen. Hij mogt niet dulden dat de kinderen, die welligt uit ANNA zouden geboren worden, aan een onzeker lot werden overgelaten, en moest daarom zijn toestemming blijven weigeren, zoo lang dienaangaande geene afdoende en eervolle inwilliging was gedaan.

De brief, in een zeer vriendelijken, of veeleer, *godzaligen stroopstijl* geschreven, luidt:

....»Wir können nicht underlaszen E. L., inn freundlichen vertrawen, zu vermelden das wir von dem.... Churfürsten zun Sachsen, freundlichenn berichtet wordenn sein, was anfenglichen bey s. L., Graff GÜNTHER zue Schwartzbergh und GEORGE vonn Holl... unserer tichternn (1) halber, vor E. L. geworbenn unnd volgends E. L. selbst deshalbenn beim Churfürsten gesucht. Wie auch endlichenn E. L. unsz, das wir unsren consens und verwilligung hierinn gebenn wolten, durch Iren rath, M. WILHELM KNOTTELN, freundlich angelangtt habenn. — Wiewoll wir nun E. L. aller ehrenn und guts gönnen, auch dieselbig inn allen dem dasz ohne verletzung unsers gewissens unnd mit ehren bescheen könnte, gernn befördernn wolten, so zweivellnn wir doch nicht E. L. werdenn vonn ermeltem Irem rath, etzlicher massenn vernommen habenn ausz was hochwichtigenn trefflichenn uhrsachen unnsz diessze sachenn gantz beschwerlichenn angelegenn wehr. Darum wir anch, ohne mergliche verletzung unnsers gewissen, wie wir sonst E. L. gernne zun freundlichem gefallen sein wolten, nicht willigenn könnten.... Dan anfenglichen haben E. L. freundlichenn zu bedenkenn, das gleichwoll ermelte Hertzog MORITZENN seligenn Dochter, unserer eheleiblichenn Dochter und also

(1) Kleindochter. (GROEN VAN PRINSTERER)

»unnser fleisch und bludt ist. Zudem dasz auch unnser freundt-
 licher lieber Sohnn, Hertzog MORITZ seliger, unnsz inn unserm
 »höchstenn nothen treuw bewiesenn und guts ertzeigt; darumb
 »wir unnsz pillich schuldig achten, seiner nachgelasszener
 »Dochter und weisen herwidder alle vetterliche treuw zu be-
 »weissenn und ir das beste, wie wir das vor Gott und inn
 »unserm gewissenn zu verantworten gedenckenn, zu rathenn.
 »Nun tragen aber E. L. gut wisszens was es, der wahrend
 »Christlichen Religionn halber, mit Hertzogh MORITZEN seligenn
 »Dochter für gelegenheit hab, darinnen sie nicht allein ge-
 »zeugt, sonndern auch biszher usserzogen und ist unnsz und
 »menniglichem hergegen unverborgenn, wie esz mit der re-
 »ligion inn E. L. und sonnst allen Nidderländern gethann sey.
 »Dasz wir nun ein solch jung freuwlein und unnser eigenn
 »fleisch und blutt, in solliche abgöttische greuell und irthumb,
 »die wir, ausz Gottes Wortt, der heiligen prophetischen und
 »apostolischen Schrifft zuwidder sein wiszen, steckenn lassenn
 »und sie dadurch, entwedder inn verlust desz ewigenn, oder
 »zum wenigstenn inn gefahr desz zeitlichen setzenn soltenn,
 »bitten wir freundlichem E. L. wollen bey sich selbst be-
 »dencken wie wir doch solchs, nicht allein vor Gott inn
 »unserm gewissenn, sondern auch vor der Weldt mit eini-
 »chem ehren verantworten köntenn. Und ob woll anfengli-
 »chenn, vonn E. L. wegenn, der von SCHWARTZBURG und GEORGE
 »VONN HOLL sich gegenn dem Churfürsten zu Sachsen unnder
 »anderm vernhemenn lassenn, dasz ermeltem freulein inn
 »irem zymmer ein evangelischer predican zugelassenn, auch
 »der rechte gebrauch der hochwirdigenn Sacramenten, nach
 »ordnung und einsatzung des Hern Christi unverhindert ge-
 »stattet werden solte, wie der Churfürst zu Sachssenn unns
 »solchs vor gewisz anzeigen laszen, so habenn wir doch
 »hernachmals befundenn, auch sonderlichenn von E. L. rath,
 »vermerckt, das E. L. inn Irem Lannde ime, dem freuwlein,
 »keinen evangelischen predicanen, noch auch den brauch der
 »heiligen Sacramenten inn irem zymmer gestatten, viel we-
 »niger sich deshalbenn etwas schriftlichs verpflichten könt-
 »ten. Daher wir dann unvermeidlichen, unsers gewiszenns
 »halber, genottrengt und verursacht werden denn vonn E. L.

»gesonnenenn heurath nicht zu bewilligen: dan, da gleich
 »das fräwlein inn irer religion und glaubenn von E. L.
 »ungeirret pliebe, ydoch wann sie nicht einen evangelischem
 »predicanten, der stets mitt vermanenn und Christlicher lehr
 »bey ir anhilte, umb sich habenn, noch auch der heiligen
 »Sacramenten, zue becrefftigung ires schwachenn glaubens,
 »sich inn irem zymmer nach Christlicher ordnung gebrauchen
 »solte, so wurde sie, als ein jungesz frewlein, das irer
 »jugent halber ire fundament noch zur zeit so gar gewisz
 »nicht habenn kan, entwedder baldt von rechtenn wege ab-
 »gefűrt, oder zum wenigsten inn irem gewisszenn irre gemacht
 »werdenn.

»Ferner ist unnsz auch unverborgen, das E. L. albereit
 »von irem erstenn Gemahl einenn Sohnn erzeugt, welcher,
 »alsz der *primogenitus*, vor allenn andern seinenn brudernn,
 »nicht allein im fürstlichenn stanndt und nahmen, sondernn
 »auch inn der succession desz Printzthumbs, auch Breda und
 »Diests und anderer vortrefflichenn güter, und wasz sonnst
 »weiter vonn seiner mutter herrüret, den vortzug hatt. Dasz
 »nun die Kinder welche vonn eines so vornehmen und mechti-
 »genn Churfürstenn einigenn Dochter, mit segenn des Almech-
 »tigenn, ertzeugt wordenn, einesz ungewissenn nahmens sein,
 »auch E. L. erstgeborenn sohn, nicht allein in fürstlichen
 »stanndt und nahmen, irem herkommen zu verkleinerung,
 »sondernn auch inn der succession nachtgesetzt, und aller
 »erst ein frembter nahm uff sie bey andernn erlangt werdenn
 »solte, das ist unnsz, als dem Groszvatter, zum allerhöch-
 »stenn beschwerlichen; tragen auch die vorsorge, da wir so
 »schlecht inn diessze sache gingenn, esz möchte unsz solchs
 »bey andernn leuthenn, und sonderlichenn die est auch mit
 »Hertzogh MORITZEN treuwlich gemeint, verweislich sein. Nach-
 »dem dann wir, nicht allein, als der Groszvatter, schuldig
 »ermelter unser Dochter Dochter das beste zu rattenn, sondernn
 »auch, vermüge einer sonderenn obligation und verschrei-
 »bung, diesszer dinge zu thun, und unsz ausztrücklichen darzu
 »verpflichtet haben ir zu einem soillichen heurath zu verhelf-
 »fen der mit guttem gewisszenn gescheenn kann, unnd es,
 »nun desfals, der religion halber und sonnst, die gelegenheit

»hatt wie oben erzelt, dasz wir unsz, inn unserm gewiszenn
 »und ehren halbenn, beschwertt findenn diesszenn heurath
 »zu bewilligenn, und derwegenn solchs, berürter unnsrer
 »obligation und verschreibung zuwidder, nicht thun können,
 »so bittenn wir freundlichenn E. L. wollenn unnsz desszen
 »nicht verdencken, noch esz von uns unfreundlich ver-
 »merkenn, sondern vielmehr dahin achtenn dasz es, ausz
 »angezeigtenn hochwichtigenn und unser gewisszenn und ehren
 »betreffendenn uhrsachenn, beschicht. Sonnst, da esz hirumb
 »dermassenn nicht gelegenn und wir disser sachen nicht zu
 »thun hetten, auch zu solchen heurath unser bewilligung,
 »alsz des Groszvatters und der ann der mittgiffst auch inte-
 »resze hat, nicht von nöthenn wehr, die gleichwoll (soll
 »annderst ein bestendiger heurat gescheen) da sein musz,
 »wolltenn wir E. L. gernne aller ehrenn und guts gönnen, als
 »wir auch sonnst inn allenn möglichen dingenn die unnsrer
 »gewiszenn nicht berüren und unsz mit ehrenn verantwörts-
 »lich, E. L. nach unserm vermögenn zu befördernn jederzeit
 »gantz willig und gneigt..... *Datum Casszell, am 2 Martij*
Anno 1561.

»PHILIPS L. z. Hessen....

»Dem hochgeborennen Fürsten, unserm freunt-
 lichen lieben Vettern Hern Wilhelmen,
 Printzen zu Uranien....

»Zu s. L. eigenn händenn.” (1)

Wanneer wij den inhoud van dit schrijven vergelijken met hetgeen de Landgraaf vroeger nopens zijne weigering had te kennen gegeven, mogen wij dan niet met den eenvoudigen pater STRADA herhalen: „usque adeò religione abutuntur ii, quibus sua demum utilitas Deus est”..... (2)?

De Zwijger lag den brief ter zijde en keurde hem geen antwoord waardig, vooral nu hij de verzekering had, dat de Keurvorst, in weerwil dit verzet, zijn woord zou vervullen. Hij wachtte intusschen nog altijd nader berigt van

(1) GR. VAN PRINSTERER, Archives, etc., Tom. I, pag. 81.

(2) Lib. III.

Saxen omtrent de tijdsbepaling van het voltrekken des huwelijks, en begon, toen dat nader schrijven lang uitbleef, bevreesd te worden, dat ANNAAS oom zich misschien door den ouden Landgraaf eindelijk had laten afschrikken, of welligt door de te Naumburg vergaderde protestantsche vorsten van zijn voornemen was terug gebragt. Vandaar zijn eenigzins ontevreden schrijven aan AUGUST van Saxen:

»Suivant vostre dernière lettre qu'il vous a pleu m'escripro, par laquelle me advertissiés entre aultre chose que, puisque le Lantgrave, sur la réquisition que luy avions faict tous deux touchant mon mariage, ne se avoit volu condescendre, que non obstant cela vous passerés oultre et que me debvrois asseurer de vostre promesse, et que plus à plain vous me advertiriés, estant retourné de la journée des Princes; surquoy ay tousjours attendu, et ney vous ay pas entandis (1) voulu importuner de mes lettres, mais jusques à maintenant n'ay receu nulles novelles. Depuis 5 ou 6 jours en ça, ay receu une lettre du Lantgrave, dont la copie vast si, par laquelle vous verrés que la mesme responce qu'il vous avoit mandé par vostre secretair HANS JÉNITZ, il me la répète maintenant, et combien que ne fais gran cas de ceste lettre, pour la bonne confidence que je en vous, que suivant vostre bonne affection et promesse, vous passerés oultre du dit affaire, et que suis tousjours esté de ceste opinion que, où le Lantgrave eusse sceu empêcher le dit affaire, qu'il eusse faict, néanmoins tout cela, je n'ay volu délesser en vous advertir et l'eus faict incontinent, si n'eus esté que le messagier qui apportoit les lettres du dit Lantgrave, asseuroit qu'il y avoit ung messagier vostre part devant luy pour le même affaire, à ceste cause ne demandoit aulcune réponse et partit incontinent.” (2)

Zes dagen later ontving de Prins den zoo lang verbeiden brief, die hem door zijn broeder, Graaf LOUIS van Nassau werd toegezonden, vergezeld van het volgend schrijven, dat tevens een kort verslag geeft van de Naumburger vergadering.

»Monsr. Ce page KOKRITZ arriva hier icy à Siegen bien tard,

(1) En attendant. (GR. v. PRINST.)

(2) GR. v. PRINSTERER, Archives, etc., Tom. I, pag. 85.

» il vous apporte de lettres de Monsr. le Duc de Saxon. Je
 » suis tout esbahie pourquoy qu'il l'ast retenu si longuement
 » à Drésen , mais , à ce que je peux entendre par la lettre
 » du Conte de Schwartzenbourg , le Duc n'a point voulu tenir
 » aucun propos avecques le Landtgrave touchant vostre affaire ,
 » disant qu'il ne vouloit point commencer le propos et qu'il
 » luy avoit faict assés d'honneur de l'avoir averty par son
 » secrétaire Génitz ; que ainsi ne luy touchera plus , sinon
 » quant il le prierai aux noces. Je ne suis point content
 » de ceste excuse du Duc ; je pense bien qu'il vous aura
 » escrit des occasions assés , pourquoи qu'il l'aura délaissé d'en
 » parler au dict Lantgrave , car il me semble qu'il euse en
 » d'occasion assés. — Quant à la journée de Nawenbourg , je
 » pense qu'avés entendu , passé longuement , ce qu'il se aura
 » passé là. Comme j'entends du Conte de Schwartzenbourg ,
 » ils ont accordé tous uniment la confession d'Auguste. (1)
 » Reste le Duc HANS FRIEDERICH , lequel n'a point volu accorder
 » tous les articles , et est ainsi , après longue prière des aul-
 » tres Princes , parti obstiniâtre , comme une principale per-
 » sone qui s'entend mieulx aux choses de la religion que tous
 » les aultres , comme il présume.

» Monsieur. Je ne vous scaurois mander beaucoup de nou-
 » velles , sinon que tout ce porte bien , Dieu mercy. Nous
 » sommes icy empêchés de ouir de vielles contes ; lequel est
 » droitement un passe-temps pour moy ; car nous y trouvons
 » tel désordre que ne scavons à quel bout sortir : nous serons
 » bientost prest , alors ne tarderai de vous venir trouver in-
 » continent ; car le temps s'approche qu'il fauldra dire , heyda
 » mon amy. J'espère que serés cette année pour le moins
 » bien fourni de lymiers..... ; mais si vous n'avez pas encore
 » votre commission d'Espaingne , ne ferons pas grand chose en
 » Hollande. De siegen , ce 14 de Mars 1561.

» Vostre très-humble et obéysant frère à jamais ,
 » LOUIS DE NASSAU.

» A Monsieur le Prince d'Oranges à Bruxelles." (2)

(1) Augsbourg. (GR. V. PRINST.)

(2) GROEN VAN PRINSTERER , Archives , etc. , Tom. I , pag. 86

De brief, die hier den Zwijger werd overgezonden, was door den Graaf van Schwartzburg, in naam des Keurvorsten, geschreven. De Graaf meldt dat AUGUST meende zijn pligt gedaan te hebben, met den Landgraaf van Hessen te verwittigen van het ophanden zijnde huwelijk, en volstrekt geen verder onderhoud met dezen begeerde; dat hij den ouden man op den plegtigen trouwdag ter feest nooden, en als gast regt hartelijk zou ontvangen; de vreugde zou echter niet verminderd worden, zoo de Landgraaf welligt niet wilde komen. Hij heeft, op 's Prinsen verzoek, een kostbaren ring gekoecht en ANNA ten geschenke aangeboden; het huwelijk zal waarschijnlijk in den herfst worden voltrokken. Ik laat den brief volgen:

»Hochgeporner Diesen abschiedt hab ich von dem »churfürst mit mihr genommen. Was er einmal E. L. zuge-
 »sagt, vorsprochen, und verabschiedet, dem wolte er Chur-
 »fürstlich nachsetzen, unangesehen das der Landgraff in
 »diesen dingen sich weigerte, und wer an dem das der Land-
 »graff und sein Churfürstl. gnaden einen vortragk mit einander
 »aufgericht das keiner ahn (1) des anderen vorwissen das frei-
 »lein verändern solte, solchem vortragk weren ihr Ch. Gn.
 »nachgelept, hette dem Landgraffen, nicht einmal, sondern
 »vielmal zu wissen gethan. Dieweil er aber nicht willigen
 »wolt, hette sein Ch. Gn. gewilligt, dan im vortragk stunde
 »nicht anders dan, ahne vorwissen, und nicht, ahne vorwil-
 »ligung, derwegen die vorwilligung bei ihr Ch. Gn. allein
 »stunde, hette auch gern mit dem Landgraffen von dieser
 »sachen geredt, so hadt s. Ch. Gn. nicht anfahen wollen,
 »der Landgraff auch nicht, da hat s. Ch. Gn. ihm, dem
 »Landgraffen, auch nicht die ehr gunnen wollen von diesen
 »dingen zu reden und den anfangk zu machen, sonder den
 »rethen des Landgraffen angezeigt, dieweil ihr Her von diesen
 »dingen zu reden nicht hette anfahen wollen und s. Ch. Gn.
 »darmit getrotzt, muste es ihr Ch. Gn. gescheen lassen und
 »es dahin stellen, es wolte aber ihr Ch. Gn. auch mit ihrem
 »Hern hinfürder kein wort von diesen dingen reden noch
 »schreiben, bis sein Ch. Gn. ihn, den Landgraffen, auff die

(1) Ohne. (GROEN VAN PRINSTERER.)

„hochzeit lude; keme er, so wehr er ihm ein lieber gast,
 „wo nicht, so soll gleichwoll alda niemand traurig sein. Sagte
 „darbeneben ich solt E. L. schreiben das er in kurtzem E. L.
 „den tagk der hochzeit benennen wolte, und wie ich vorneme,
 „doch nicht eigentlich weis, so soll es im herbst bescheen.

„Es hat mich der Landgraff off zu gast geladen unnd mir
 „viel ehr bewieszen. Ist 's ihm ums hertz gewesen, das kan
 „ich nicht glauben; der Churfürst sammpt anderen Fürsten
 „haben gar ser gespielt: hab auch mit machen müssen, hab
 „mehr verlhoren dan gewunnen, doch also zimlich, allein
 „das verdreust mich das er der Landgraff gewunnen hat. So
 „oft der Churfürst spielen wolt, sagt er wieder mich, kumm
 „lass uns mit dem untreuen man spielen: es seind aber grosse
 „Hern, sie vertragen sich wol wieder.

„..... Auff diesem tage haben sie anders nicht gehan-
 „delt dan, nachdem vielerlei schwermer und secten ein-
 „reissen, wie man dem vorkomen möcht, und entlichen sich
 „mit einander verglichen bei Augspürgischer Confession zu
 „bleiben, darauff und darbei zu sterben und zu genesen.
 „Solche Confession alle Chur- und fürsten, sampt der abwesen-
 „den gesanten, unterschrieben, dahte (1) des Königs von
 „Dennemarcks gesanter auch, ausgenommen Herzoch HANS FRIE-
 „DERICH zu Saxen zu Weimar, welcher frue hinwegk gezug
 „und das zu unterschreiben sich geweigert, dan seine schwer-
 „mer haben es ihm widerraten. Es haben alle die Fürsten
 „ihre gesanten zu ihm geschickt gegen Weimar und ihm an-
 „zeigen lassen, das sie sich mit einander vorglichen, darbei
 „gedechten zie zu bleiben, auch darbeneben einem Bund
 gemacht; wolt ehr mit ihnen eins sein so hetten's sie es
 „gern; wo nicht, so dechten sie also zusammen zu halten:
 „hat sich also letzlich bereden lassen und sich mit ihnen
 „vorglichen, und zihen itz der Chur- und fürsten botschaffster
 „zu den sehestedten, diesen Bundt auch zu unterschreiben,
 „folgens zu allen Gräffen; Ich vor mein person, wil mit ih-
 „rem Bunde nichts zu thun haben, den ich hab dergleichen
 „mehr gesehen.

(1) Dazu. (GROEN VAN PRINSTERER)

»Des Keisers gesanten seind auch dar kommen und des Bapst
 »botschafft dahin beleittet: des Keisers gesante seindt gewesen
 »Graff OTT VAN EBERSTEIN, der Her von HASSESTEIN und der vice-
 »Betemsche Cantzeler, und des Keisers suchen ist anders nicht
 »geweszen dan das die Chur-und fürsten des Bapst gesanten
 »hören und willige audientz geben wolten, mit bit die Chur-
 »und fürsten wolten sich der gemeine Christenheit zum bes-
 »ten mit guther antwort vornemen lassen....

»Die Chur-und fürsten hab ihn lange kein audientz geben
 »wollen: letztlich, auf anhalten der Keiserischen und kurtz vor
 »ende des tages, haben der Chur-und fürsten und der abwe-
 »sente gesanten ihnen audientz geben, haben sie die Chur-und
 »fürsten gepethen, sie auff das rathaus, alda sie hinbeschei-
 »den, zu beleiten; welchs besechein: seind also in einem ver-
 »deckten roten wagen hinnauff gefaren, mit aller Chur-und
 »fürsten drabanten so bei dem wagen gegangen, auch vier
 »Doctoribus und vier vom adel so vor dem wagen gegangen,
 »hinnauff beleitet worden: in der stuben das sie audientz
 »gehapt, ist ihr banck mit hinein gesetzt worden und mit
 »schwartzem samet vordeckt; hat sie keinn Fürst, wie der
 »teutsch brauch is, angesprochen, sonder nhur mit den po-
 »net ein kleine reverenz gethan, folgens haben die gesante
 »einem ideren seinen tittel gegeben und ire werbung, be-
 »neben einem ideren übergeben schrifflichen credentzbrief,
 »lateinisch vorbracht, und *in summa* das ist ihr werbung
 »gewest, das der Pabst ein unparteisch *concilium* zu Trent
 »halten wil, mit bit sie, oder ihre gesanten, wolten da er-
 »scheinen, woll der Pabst sie geleiten, der zuvorsicht, es
 »werde Got gnade vorlien (1) das man einigk werden möcht.
 »Also hat man ihnen eine Kurze antwort geben, man wolt
 »die brieffe leszen und sie volgends beantworten: wie aber
 »die gesanten wiederumb abgewiehen, und ein ider fürst
 »seinen brieff had erbrochen und lesen wollen, finden sie
 »drauff geschrieben *filio nostro dilecto*, haben sie von stunde
 »an alle brieffe den gesanten wider geschickt und ihnen an-

(1) Verlichen. (GROEN VAN PRINSTERER.)

»zeigen lassen, sie wisten sich nicht zu berichten das sie des
 »Bapst söne weren, sonder sie hofften ihre mütter weren
 »from gewesen, und hetten andere vetter gehapt (1), haben also
 »damit ihren bescheidt gehapt, und der eine pebstliche ge-
 »sante ist gezogen nach dem König von Dennemarck und
 »Schweden, der ander nach den Bisschöffen am Rhein gleich-
 »falls sie auf's *concilium* zu bitten; was sie auszrichten wer-
 »den, wirt die zeit' geben.

»Es ist sonst alhier im land fast stil, allein das man im
 »land zu Saxen gern vorgaderung und anders anrichte wolt,
 »wenn ein haupt und wenigk gelt vorhanden were.....

»Den ringk so ich kegen E. L. verspielt, hab ich zu Leip-
 »zigk kaufft, den besten so in der stadt gewesen, hab ihn E. L.
 »zukünftigem Gemal zu einem neuen jhar von E. L. geschenekt,
 »welche ihn zu ghar grossem danck angenomen. Ich hab zur
 »Naumburgk mit ihr Gnaden offtmals geredt, finde aber in
 »warheit bei ihr einen grossen vorstandt und bestendickeit;
 »da ich am letzten von ihr zoch, befahl sie mihr E. L. zu
 »schreiben, das sie E. L. viel mal hundert tauszent guther
 »nacht entpote und bathe E. L. wolle ihr nicht vorgessen,
 »sie gedeckt E. L. auch nummer mehr (2) zu vorgessen und
 »wan's der gantzen welt leidt were.....

»Ich kan auch E. L. zum beschlus nicht bergen das es mihr,
 »Gott dem Almechtigen sei lob, im angefangenen estandt (3)
 »dermaszen und also wohl gehet das ich's dem Almechtigen
 »nicht zu voldanken, und besser dan's velleicht viele leut
 »gern sehen. Got gebe lenge mit gnade.....

»Des Reingraffen bruder hat sich zur Naumburgk von einem
 »trunck Malfasir den abent übel befunden. Dan ich etliche
 »Fürsten und Gräffen zu gast gehapt, und mehr da getrunc-
 »ken worden dan gessen, hat ihn der schlagk also baldt gerürt
 »und den tritten tagk verschieden, het mar ihn balsomirt in

(1) Deze vleesschelike opvatting van 's Pausen woorden getuigt voor de zuiverheid huns harten. Uit den overvloed des harten spreekt de mond.

(2) Niemals. (GROEN V. PRINST.)

(3) Ehestand. (GROEN V. PRINST.)

»sine lande gefürt. *Datum* den 11 *Martii A^o.* 61, Sonders-
»hausen etc.

»E. L. alle zeit dinstwilliger Bruder,
»G. G. v. SCHWARTZBURG. (1)

»*A Monsieur le Prince d'Orange.*”

Met voordacht heb ik den ganschen brief medegedeeld, alhoewel slechts het eerste en laatste gedeelte over 's Prinsen huwelijk handelt. Wanneer hier de Graaf van Nassau en vooral de Graaf van Schwartzburg zoo uitvoerig de vergadering van Naumburg beschrijven, en de laatste zelfs met zooveel genoegen een geheel verhaal levert van de slechte ontvangst en onheusche behandeling der legaten, door den Paus gezonden, zijn wij dan niet geregtigd te gelooven, dat de Prins zich in Duitschland zeer genegen voor de nieuwe ketterij moet hebben betoond? Kon de Graaf van Schwartzburg dat verhaal aan den Prins geschreven hebben, zoo hij wist dat de Zwijger waarachtig Katholiek was, en in zijn hart gevoelde, zoo als hij uiterlijk in de Nederlanden sprak? Ja, — oordeel onpartijdig! — moet Oranje daar niet weder de dubbelzinnige en verachtelijke rol eens belangzoekenden huichelaars gespeeld hebben, die nu eens Lutheran, dan weder Katholiek en eindelijk Calvinist was, naar mate eigenbelang en heerschzucht dat eischte!.... 't Woord, dat ik hier uitspreek, is hard, maar niet minder waar; ik vraag geen weifelend toegeven, maar een gezond oordeel en een onbevangen gemoed: en hij, die beide bezit, zal met mij erkennen, dat de gezonde uitlegkunde hier geene andere verklaring geven kan. Zelfs de Heer GROEN VAN PRINSTERER getuigt, dat men hem in Duitschland als bijna Protestant moest aanzien; en 't wordt ons volkommen opgehelderd, wanneer wij lezen, in 1560 te Dresden »liesz Wilhelm sich fleiszig beim evangelischen Gottesdienste sehen.” (2)

Maar de Zwyger gaat zich hoe langer zoo meer in zijn ware gedaante aan ons oog vertoonen. Hij zond zijn broeder, Graaf LOUIS van Nassau naar den Keurvorst van Saxon, om een einde

(1) GROEN VAN PRINSTERER, Archives, etc., Tom. I, pag. 88.

(2) Hist. Tasch, pag. 95; bij GROEN VAN PRINSTERER, Archives, etc., Tom. I, pag. 102.

aan alle moeijelijkheden te maken en alles voor den trouwdag te beschikken, doch vertrouwde deze geheime lastgeving niet aan het papier, en zond zijn sekretaris ALLEMAN tot zijn broeder, om deze mondelings zijne bevelen over te brengen, terwijl hij, wat het punt van godsdienst betrof, gebood ANNA wel op het gemoed te drukken, nooit iets anders te antwoorden, dan: »zoo het Gode behaagt dat onze wensch met een gelukkig gevolg worde bekroond, zullen wij ons aangaande het overige wel verstaan." 't Zijn immers weder onbepaalde algemeenheden, die alles en daarom ook niets zeggen? De inhoud des briefs, waarin de Prins zijnen broeder dezen last overdroeg, was deze:

».... Je me suis avisé de amvoier quelque ung vers le
 »Duc, pour luy déclarer de bouche mon intention (1) et point
 »par lettres, et cela pour certains raisons que entenderés de
 »mon secrétaire Alleman. Jé pensé de vous prier me voloir
 »faire ce plaisir et prendre ceste paine et vous en prie par
 »ceste bien affectueusement voloir aller vers le dit Duc pour
 »luy dire le tout, selon que je vous amvoie si jointe une
 »petite Instruction et selon que entenderés de mon dit secrétaire
 »Alleman le tout plus particuliérment, auquel vous prie donner
 »toutte foy et crédence, comme à moy-mesme, et mesmement
 »touchant le point de la Religion, et en cessi me ferés plaisir
 »bien agréable, que regarderay de le déservir, en tout ce
 »que me vauldrés emploier. Je vous prie de bien volloir serrer
 »la main au Fraeille de ma part et luy dire que je vous port
 »assés d'emvie que aurés ce bien de la veoir; est moy point,
 »et luy remercier quant à quant de la bonne affection qu'elle
 »me monstre par tous ces lettres, et que je la prie, puisque
 »le jour est pris pour nostre mariage et que les choses sont
 »si avancées, qu'el veuille continuer à la mesme affection, et
 »ne se lésser rien persuader qui porroit estre cause du relon-
 »gement de cest affaire; fusse-on que l'on lui mise quelque
 »chose en teste touchant la religion on aultres persuasions:
 »que elle se peult asseuré que de ma part chergeray tous moiens
 »de tellement vivre avecque elle que j'espère serat toujours à

(1) Nopens de godsdienst.

»son contentement; par quoy, si aulcuns luy vauldriont mes-
 »tre quelque chose en teste pour chercher tant plus de moiens
 »pour difficulter le dit affaire, me semble qu'el ne pourroit
 »mieux respondre, pour faire taire tout le monde, que de
 »dire: »si il est permis de Dieu que cest affaire doibt
 »venir à une bonne fin, nous nous accorderons bien par en-
 »samble,» et par ce moyen là l'on le luy parlerat de plus rien.
 »Je vous prie le luy bien persuader cessi, car vous sçavés
 »combien qu'il importe seulement pour la parlerie dé gens.
 »Il me desplait qu'i vault que je vous donne ceste paine et
 »que je seray tant plus longement privé de vostre compaig-
 »nie, mais le tout est affaire pour ung quinze jours. Quant
 »à la chasse de Hollande, ma commision est venu d'Espagne;
 »si m'ast aussi le Roy donné le gouvernement de Bourgoigne.
 »L'on m'a donné le plus beau limmy du monde, car il est blane
 »comme une naige.... Je prins hier ung héron au passaige
 »fort haulst, est dura le vol ung quart d'heur toujours mon-
 »tant De Brusselles, ce 23 de Mars 1561.

»Entièrement vostre bien bon et affec-
 »tionné frère à vous obéir,

»GUILLAUME DE NASSAU.

»A Monsieur mon frère, le Comte Luys de Nassau." (1)

De Prins draagt dus hier zijnen broeder den last over van
 zijne gedachten over het verschil van Godsdienst aan den
 Keurvorst mondelings bekend te maken, want hij heeft ge-
 wigtige redenen van ze niet aan het papier te vertrouwen;
 zijn Sekretaris zal ze hem in vertrouwen mededeelen. Maar
 welke waren die redenen? Zoo de Zwijsger eerlijk handelde
 en wat hij aan het hof van Spanje had verzekerd, ook aan
 het huis van Saxen herhaalde, dan ware immers deze gehei-
 me zending overbodig? Maar zoo hij hier inwilligingen doet,
 die hij als gehoorzame zoon der Katholieke Kerk, als trouwe
 onderdaan van PHILIPS II, ja! zelfs als eerlijk man niet doen
 mag dan begrijpen wij de reden waarom hij zijne ge-

(†) GROEN VAN PRINSTERER, Archives, etc., Tom. I, pag. 93.

dachten niet schriftelijk, maar mondelings overzond. Zijn Sekretaris ALLEMAN, die met het overbrengen van den voorgaenden brief belast werd, ontving een schriftelijk onderrigt van hetgene hij LOUIS van Nassau moest aanbevelen; doch ook in dat schrijven wordt van de Godsdienst geen enkel woord gerept, en alleen in algemeene bewoordingen verklaard, dat de Prins zijne belofte, vroeger aan den Keurvorst gedaan, zal vervullen, maar daarvan geen schriftelijk bewijs kan afgeven, om redenen, die de Sekretaris weder mondelings zal mededeelen. Wij moeten hier Oranjes voorzigtigheid prijzen, want gesproken woorden vervliegen en kunnen later gemakkelijk worden geloochend, maar geschreven woorden blijven, en staan vaak als onbarmhartige getuigen tegen ons op. En wat zou het lot des Zwijgers geworden zijn, zoo ooit onder de oogen van PHILIPS II een beschreven perkament ware gekomen, dat van zijne trouweloze toegeeflijkheid getuigde?....

In dat schriftelijk onderrigt, zijnen Sekretaris ALLEMAN overhandigd, uit de Prins zijne vreeze, dat de gezanten van den ouden Landgraaf welligt met zóóveel kracht de bezwaren huns meesters zouden voorstellen en doen gelden, dat de Keurvorst zich misschien zou gedrongen gevoelen, zijn woord terug te nemen; en zegt dat deze vrees hem heeft genoopt zijn broeder naar het hof van Saxen af te vaardigen, om alle vertraging en verder uitstel te voorkomen. Het behelst dus niet anders, dan wat reeds in den brief aan den Graaf van Nassau zelven was vermeld.

»Premièrement il" — de Sekretaris ALLEMAN — »se aura à trouver à Sigen vers mon frère le Conte LUDWICK et luy déclairerast, de ma part, comme depuis peu de jours en ça j'ey receu lettres du Duc AUGUST, par lesquelles son Exc. me mande que, pour faire pour la dernière fois quelque démonstration vers le Landtgrave, il y ast mandé qu'il voulusse déans deux mois, emvoier ces députés à Franckfort ou Worms pour, avecque ceulx du Duc et les miens, concluire le traicté de mariage entre la fille du Duc MORITZ et moy, et comme de ma part je n'eusse faict nulle difficulté, si ne fusse que, passé quelque jours, j'ey reçeu lettres du Lantgrave, par lequelles il démontre évidemment le peu-

» d'affection qu'il ast que le dit mariage sortis bon effect,
 » comme le tout il verrat plus amplement par la lettre mes-
 » me; il me samble que, en cas que la dite journé se fissee
 » et que ceulx du Lantgrave se trouvissiont là, qu'ilx cher-
 » cheront tous les moiens du monde de empêcher le dit ma-
 » riage, combien qu'il ne le porriont empêcher, pour estre
 » les choses venu si avant, siesse qu'il y mesteront tant de
 » difficultés, tant pour la religion, que pour le douaire et
 » sur la succession des enfans, et par aultres moiens de pro-
 » testations et semblables, que, à ceulx quil ne scavent
 » comme l'affaire est, il leur feront à croire que c'est une af-
 » faire qui se traicté aultrement qu'il ne appertient à la Mai-
 » son dont elle procède, ne moy aussi; et porront le com-
 » mun et aultres, non sassant l'affaire, charcher le Duc qu'il
 » ast allé si ligèrement sans rien peser, que à son Exc.
 » mesme ils le porriont charger: à quoy obvier me ast sam-
 » blé de amvoier mon dit frère, pour bien particulièrement
 » mestre en avant au dit Duc les inconveniens si-dessus
 » dicte et aultre que le secrétaire luy dirat de ma part, lequel
 » aussi le prierat de ma part voloir prendre ceste paine et
 » aller vers le dit Duc pour luy communiquer le tout. Et
 » pour commencer à luy faire quelque petite Instruction,
 » estant venu vers le Duc, ferast mais humbles recommen-
 » dations à la bonne grâce de Son Exc. et luy cléclairerat,
 » de ma part, que je ne scaay avecque quel chose je porroys
 » déservir la bonne et sincère affection qu'il m'ast monstré en
 » cest affaire, mesmement de ce qu'il y ast pleu par tous ces
 » lettres me le asseurer de plus en plus et que j'espèr que
 » Dieu me donnerast la grâce de le povoir déservir. Quant à
 » ce qui me touche, qui je me veuille résouldre touchant ce
 » que vous luy dirés, qu'il scait ce que je luy dis au bois,
 » et que nullement je porrois faire aultre chose, et moins en
 » promestre quelque chose par escript, pour les raisons que
 » entenderés du secrétaire.” (1)

Louis van Nassau kwam den 13^{den} April te Dresden aan en
 werd den volgenden dag bij den Keurvorst ten geboore toe-

(1) M. S.; by GR. v. PRINST, Archives, etc., Tom. I, pag. 95.

gelaten. AUGUST van SAXEN nam genoegen in de voorstellen des Prinsen, maar eischte vooraf eene schriftelijke verklaring, dat de Prinses immer volle vrijheid zou bezitten in de uitoefening harer godsdienst; dat zij, zoo vaak 't haar behaagde, naar eene Duitsche stad kon vertrekken, om de Sakrammenten volgens hare leer te ontvangen; dat zij in 't kraambedde of gevaarlijke ziekten een predikant van de Augsburger belijdenis bij zich mogt toelaten, en, zoo niet openlijk, ten minste in hare kamer, aan het vleesch en bloed van CHRISTUS onder beide gedaanten deel hebben (1); eindelijk, dat alle kinderen uit haar huwelijk »in de ware godsdienst der Augsburger belijdenis getrouwelijk zouden worden opgevoed en onderwezen.“ LOUIS gaf den Keurvorst te verstaan, dat zijn broeder dat stuk nooit zou onderteeken, vermits hij daaroor leven, eer en goed in de waagschaal legde; waarop de Keurvorst antwoordde, dat de Prins regt had van te vreezen, dat het aan PHILIPS of MARGARETHA verraden werd, maar dat hij borg bleef dat er nooit iets van zou uitlekken. Zoo ORANJE deze voorwaarde inwilligde, was 25 Augustus als den plegtigen trouwdag vastgesteld. Daar 's Prinsen broeder evenwel deze verzekering niet durfde geven, schreef de Keurvorst nog denselven dag aan den Zwijger, en zond hem die schriftelijke verklaring ter ondertekening over. Zijn brief was van den volgenden inhoud:

»Unser freundlich dienst, hochgeberner lieber Oheim....
 »Nachdem in diesem handel die ungleichheit der religion am
 »meistenn zu bedencken und sich E. L. durch Irem schwager,
 »Graf GÜNTHER von Schwartzburg, und GEORGEN VON HOLLE,
 »freundlich erbeitenn lassenn sich, soviel die religion be-
 »langendt, kegenn uns dermassen vertreulich zu erkleren,
 »das wir und das Frälein unser gewissen halben zufridenn
 »sein soltenn, als habenn wir eine Notell stellen lassen, wel-
 »cher gestalt wir vonnöthen achten, das gleichwol dasz Frä-
 »lein halbenn vonn E. L. vorsichert werden möchtte, welchs
 »wir E. L. hirin verschlossen übersendenn, der freundli-

(1) Zijn de Lutherschen ook veranderd in hunne geloofsleer?....
 Hoevelen gelooven thans nog aan de wezenlijke tegenwoordigheid
 bij de toediening?

»chenn zuvorsicht, E. L. werde dieselbige also zu volnziehen
»und uns bei ihren Rethenn zu unsern eignen henden zu über-
»schicken kein bedenckenn tragenn, auff das baide, wir und
»das Frälein, unsz derhalben zu fride stellen können: sol-
»che versicherung soll von unsz inn gutter verwahrung gehalt-
»ten und E. L. zu nachteil nit offenbart werden.

»Als wir auch berichtett wie dasz hausz und Ampt Hada-
»mar, welchs E. L. dem Frälein, im fall ire L., der reli-
»gion halben, inn den Nidderländen nicht sein noch bleiben
»durffte oder woltte, vor einen ansitz fürgeschlagenu, nicht
»allein gantz gering und ungebauet, sondern auch mit vie-
»len umbliegenden herschaffen gemengt und irrig sein soll;
»so bittenn wir E. L. freundlich, Sie woltte darauff bedachtt
»sein ob Sie ire L., auff denselbenn fall, etwo mit einem
»stadtlicherm und bessern ansitz in Deutschlandenn versor-
»genn und versehenn möchtte....

»Soviell dann die zeitt, so wir E. L. zu dem beilager
»bestimptt belangt, seindt wir noch entlich entschlossen und
»bedacht, wo fernn der Landgraff solche angesteltte zeitt
»durch die begertte nidersetzung der Rethe oder ander recht-
»fertigung (darfür wir doch s. L., wie obgemeldet, zum
»höchsten gebethenn und ursachen angezeigt, warumb es
»billich nit geschehen soltte) (1) das fürstlich beilager den
»fünff und zwantzigstenn *Augusti* nechstkünftig inn unser für-
»nembsten stadt Leipzigh zu halltenn.... Dreszdenn, denn vier-
»zehendenn *Aprilis*, A°. 61.

»AUGUSTUS CHURFÜRST.

»Dem hochgeborenen unserm liebenn Oheimenn,
»WILHELMEN Printzen zu Uranien,
»zu s. L. eigen händenn.” (2)

En de in dezen brief ingesloten verklaring, door den Keurvorst opgesteld en den Prins van Oranje ter onderteekening overgezonden, was als volgt:

(1) 't Is duidelijk dat hier twee of drie woorden ontbreken. (GROEN VAN PRINSTERER.)

(2) GROEN VAN PRINSTERER, Archives, etc., Tom. I, pag. 98.

» Von Gottes gnadenn. Wir wilhelm etc., Thun kunth und
 » bekennen hiermitt öffentlich gegen allermennigklich: Nach-
 » dem in der heiratshandlung, fürnemblich der religion hal-
 » ben groszwichtige bedencken und difficulteten fürgefallenn.
 » Das wir uns darauff gegen ermelten Churfürsten und dem
 » Frälein vertreulich und freindtlich erkleret, auch iren Lieb-
 » den, bei unsren Fürslichen würden, treuen und wahren
 » wortten, versprochen und zugesagt haben, das wir das Frä-
 » lein, wann ihr Lieb uns vermahlet wirdet, von der wahren
 » Christlichen religion der Augspürgischen Confession, darinnen
 » i. L. ertzogen und unterwiesen worden, weder mit bedra-
 » wung (1) noch berehdung, abwenden oder abziehen, son-
 » dern bei derselben unverhindert und unbetrübt bleiben lassen,
 » auch i. L. freundlich vergönnen und gestatten wollen das
 » sie Christliche bücher derselben religion haben und zu sterckung
 » ires Erkentnüs und Glaubens ungescheucht darinne lesen möge.
 » Wir wollen auch i. L., so offtmals als sie dasselbige im jar
 » begeren wirdet, an die orth füren lassen do (2) sie das hoch-
 » würdige Sacrament des Leibt und Bluts unsers Herrn Jhesu
 » Christi, nach rechter einsetzung unter beiderlei gestalt,
 » sicher und ohne gefahr brauchen köune. Do i. L. aber
 » mit leibesschwachheit besielle, oder sonst in kindes-oder
 » todesnöthen (welchs Gott gnedigklich verhüten wolle) were,
 » auff denselbigen fall sollen und wollen wir einen Evange-
 » lischen Predicanten der Augsbürgischen Confession tzu i. L.
 » fördern und bringen, sie mit Gottes Wort trösten und ir
 » das heilige Sacrament des Leibs und Bluts Christi obber-
 » örter gestalt, wo nit öffentlich, doch in i. L. zimmer,
 » reichen lassenn. Deszgleichen wollen wir auch, so viel uns
 » immer möglich, befördern und darob seinn, das die
 » Kinder, so wir nach dem Willen Gottes mit i. L. erzeugen
 » möchten, auch in der wahren Religion der Augsbürgischen
 » Confession treulich möchten unterwiesen werden. Gerehden,
 » geloben und verpflichten uns auch desz allen wie gemeldet,
 » inn kraft disz brieffs, welchen wir zu urkund mit aigen

(1) Bedrohung. (GROEN VAN PRINSTERER.)

(2) Wo. (GROEN VAN PRINSTERER.)

»händen geschrieben und unseren auffgedrückten secret wohlbedechtig gesiegelt. Geben zu Breda." (1)

Dit hoogst belangrijk stuk en de voorgaande brief waren door den Keurvorst aan LOUIS van Nassau overhandigd, om ze den Prins toe te zenden: LOUIS echter verbrak de zegelen en ging zijn zwager den Graaf van Schwartzburg vinden, om hem te raadplegen, wat in deze netelige omstandigheid te doen stond. Zij schijnen evenwel tot geen bepaald besluit gekomen te zijn, want de graaf van Nassau zond den Prins beide stukken, vergezeld van het volgend schrijven, waarin hij zijn weder-varen te Dresden verhaalt, maar geen enkel woord van raad geeft:

»Monsieur. Comme m'aviés commandé par vostre sécretaire
 »m'en aller incontinent vers le Duc de Saxon, pour l'affaire
 »que sçavés, suis arrivé à Drésen le 13 du présent et me
 »faict présenter à l'instant au Duc, mais je fust remis jusques
 »au lendemain, où que je fus appellé au mattin à six heures
 »par son gentilhome, Baltazar Wourm, et ainsi, après
 »luy avoir présenté la lettre, commença à récitez de bouche
 »tout ce que m'aviés commandé par vostre Instruction, et
 »principalement touchant le point de la Religion, sur quoy
 »il me respondit: »Ich thu mich seines freundlichen er-
 »»pitens bedancken: so viel do belanget der tag der do usf
 »»mein begeren angesetzet werden solte, werdet Ir das
 »»ausz den schrifften, so zwischen dem Landgraven und
 »»mir sindt der zeit ergangen seint, gnugsam woruff es
 »»beruet, vernemen, wil Euch auch solche schrifften alle
 »»lesen lassen," wie, mit beiwesen des Secretariën, be-
 »»schehen, unnd ich meinem herren nach der leng, wil's
 »»Gott, erzehlen will. »Soviel die püncten belangt do sich
 »»der Printz gegen mich erckleret hat alhie zu Dresen, bin
 »»ich mit im gar wol zu friden und lasz es auch darbey
 »»bleiben, auszgenommen so viel die religion belanget, so
 »»muss ich eine kleine verschreibung von im haben," daruff
 »»ich im in die redt gefallen undt gesagt: »Gn. Chf., das
 »»ist meinem herrn, dem Printzen, nicht zu thun, dan es

(1) ARNOLDI, Hist. Denkw., pag. 136. GR. V. PRINSTERER, Tom. I., pag. 102.

»»stehet sein leib, ehr, undt gut darauff, wie Ewer Chf.
 »»Gn. ohn zweiffel wol bewust," hat er mir geantwort:
 »»ja, der Printz hat sorg der Lantgrav oder andere möch-
 »»ten im solches bey dem König von Spanien usfmützen
 »»und im dasselb verräthen; ich wil im aber zusagen es
 »»soll nicht von mir kommen, die hohe not dringe mich
 »»dan dartzu, und wer mir von hertzen leidt das dem
 »»Printzen etwas zu nachtheil sollte gereichen. Ich will mich
 »»aber darauff bedencken und Euch baldt ein gut wort
 »»d'rauf geben." Hat mich also bis usf den dritten tag
 »»usfgehalten und mir seine antwort schriftlich zugesiegelt
 »»überantwort und mir gesagt: »ich überschick alhier dem
 »»Printzen schriftlichen was ich im usf dissmal zu ant-
 »»worten weisz, und hoff er werde damit zu frieden sein;"
 »»deszgleichen hab ich auch das Freulein angesprochen und
 »»ir was mir mijn herr besolen ahngezeigt, dorauff sie
 »»mir eine solliche antwort geben hat, das ich's meinem
 »»herren nit alles schreiben kan und hat es mir zum über-
 »»flusz auch durch Baltasar Wurmb weitleufiger antzeigen
 »»lassen. Ich versehe mich aber, wil's Gott, baldt bey mei-
 »»nem herren zu sein und im alles nach der leng wie es er-
 »»gangen ahnzutzeigen.

»Es haben auch graff Günther undt ich des Chf. au
 »mein hern gethanes schreiben alhier zu Sundershausen er
 »brochen, damit Graff Günther was in der sach weiters
 »vortzunemen sey, seinen rath desto beszer dartzu geben
 »möchte, welches ich meinem hern nach der leng, was
 »Graff Günthers gutdüncken sey, ertzelen will, dan die
 »verschreibung etwas seltzam, weitleufig, und spitzfinnig
 »gestelt ist und, mit meinem rath, meinem herren in
 »keinen weg zu willigen ist. Ich hoff aber, ob Gott wil,
 »der C. F. werde sich weisen lassen, dan es ja usf
 »beiden seiten eine ewige schandt sein wurde, da dis-
 »ser heiradt, der nun mehr in der gantzen welt rücht-
 »bar ist, zergehen solte. — Que sera la fin, sur es-
 »poir de vous revoier bien tost,... prieray le Créateur
 »de vous donner bonne vie et longue, et que ce ma-

»riage ce puisse faire à vostre contentement. Ce 20 d'Avril
»1561.

»Entièrement vostre très-humble et obéissant frère

»à vous faire service,

»LOUIS DE NASSAU.

»A Monsieur le Prince d'Orange.” (1)

Hier vraag ik: legt de brieven van Oranje, aan Koning PHILIPS II, aan MARGARETHA van Oostenrijk, aan den Kardinaal GRANVELLE geschreven, naast deze laatste bescheiden, en verklaart mij het karakter des Zwijgers!.... ’t Waren geene onbestemde woorden, maar duidelijke verklaringen, die hij herhaalde malen naar het hof van Spanje overzond; verklaringen, die tuigden van zijn ijver en trouwe liefde voor de Katholieke Kerk, van zijne gehoorzaamheid aan den vorst, van zijn stelligen wil om ANNA niet te huwen, tenzij zij tot de oude en ware godsdienst terugkeerde. Maar ook in het stuk des Keurvorsten leest gij geene onbeduidende algemeenheden, geene dubbelzinnige uitdrukkingen, maar bepaalde en met oordeel gekozen woorden, duidelijke verklaringen, die alle ietwat degelijks beteekenen. Zoo de Zwijger dat geschrift onderteekent, dan verklaart hij aan de gansche wereld:

1º. dat hij tijdens zijn opontboud in Duitschland op vertrouwde en vriendschappelijke wijze aan den Keurvorst en zijne nicht de belofte heeft gedaan van zijner gade volkomene vrijheid in de uitoefening harer godsdienst te gunnen, en daarop zijn vorstelijk woord heeft verpand.

2º. Dat hij zijne gemalin noch door bedreiging, noch door overreding, noch door eenig ander middel ooit zal ontrouw maken aan de godsdienst, waarin zij was onderwezen en opgevoed.

3º. Dat hij haar zal verorloven luthersche boeken tot stichting en sterking in haar geloof te lezen.

4º. Dat hij haar, zoo vaak zij dat begeeren mogt, naar eene plaats zal heenleiden, waar zij zonder stoornis of gevaar

(1) Gr. v. PRINSTERER, Archives etc.; Tom. I, pag. 100.

het ligchaam en bloed van CURISTUS onder beide gedaanten ontvangen kan.

5º. Dat zij in het kraambedde of gevaarlijke ziekten een evangeliesch predikant van de Augsburger belijdenis bij zich mag toelaten, en zoo niet openlijk, ten minste in hare kamer de Sakramenten volgens de lutherseche leer ontvangen.

6º. Dat hij, zoo veel in zijn vermogen is, zorg zal dragen, en er op aan zal dringen, dat de kinderen, uit het huwelijk met ANNA verwekt, getrouwelijk in de godsdienst der Augsburger belijdenis onderwezen zullen worden.

7º. Eindelijk, dat hij de *lutherseche godsdienst der Augsburger belijdenis* de ware christelijke noemt.

De beide eerste dezer zeven verklaringen maken zijne brieven aan het hof van Spanje leugenachtig; de drie volgende maken zijn ijver tegen de nieuwe ketterij bespottelijk, zijne verordeningen daaromtrent krachteloos; door de zesde verklaring legt hij eene belofte af, die ongeldig is voor God, voor de Kerk en voor den Staat; door de laatste verloochent hij zijne eigene godsdienst en houdt op Katholieke te zijn.

Ziedaar wat de Zwijger onderschrijven en met zijn zegel bekrachtigen moest, om ANNA van Saxon te kunnen huwen. Vrij moge hij zijn Vorst en weldoener voorliegen, dat hij zelf bezwaren geopperd heeft omtrent het verschil van godsdienst; vrij moge hij met onbeschaamd gelaat verzekeren, dat het hof van Saxon alles aan zijn verlangen overlaat; vrij moge hij herhaaldelijk verklaren, dat hem niets zoo na aan het harte ligt dan onze oude en ware godsdienst, en dat zijne gade in de Katholieke Kerk zal wederkeeren: wij hebben het stuk gelezen, dat hij moet onderteeken, en hem op leugen, op dubbelzinnigheid, op verraad betrapt Neen! de Prins mogt geene moeijelijkheden maken; de Prins mogt geene verklaringen vragen; de Prins mogt zijn wil niet laten gelden; dat alles was het hof van Saxon voorbehouden; de Keurvorst AUGUST willigt niets in, maar beveelt, — en de Prins moet gehoorzamen, moet de wet van God verkrachten, zijner Kerk ontrouw worden, zijne Godsdienst verloochenen, zijn Koning en weldoener bedriegen, ja! zelfs de verklaring, dat hij dit alles doen zal, met eigen handen onderteeken en be-

zegelen. En, God betere 't, hij heeft haar durven onderschrijven, hij heeft er zijn zegel aan durven hechten!

't Is een stout woord, wat ik schrijven dorst, maar ik schreef het niet onberaden of loszinnig. — Gij kunt die handtekening des Prinsen niet toonen, zal men zeggen, en 't is waar: doch had de Keurvorst niet de plegtige verzekering gegeven, dat er nimmer iets van zou ontdekt worden? En wanneer het huwelijk, dat van die ondertekening afhankelijk was gemaakt, spoedig daarop gevuld is, zijn wij dan niet geregtigd aan te nemen, dat de onderschrijving van het overgezonden stuk onmiddellijk heeft plaats gehad? In de laatste dagen van April of waarschijnlijker in 't begin van Mei ontving de Prins bovenstaande bescheiden en was reeds in Augustus gehuwd; zoo hij geweigerd had te onderteeken, zouden immers nieuwe moeijelijkheden gerezen zijn, die door afstand van plaats en ongebaandheid van wegen, niet in zoo 'n korte tijd tot aller genoegen konden zijn weggeruimd. Ja, wat meer zegt, wij bezitten een brief van Oranje aan zijn broeder, die onmiddellijk na het ontvangen van de vorige stukken, dus reeds in Mei, moet geschreven zijn, en waarin hij verklaart, dat alles omtrent de voltrekking des huwelijks bepaald en besloten is; hij verzoekt daarom zijn broeder om aan den Graaf van Schwartzburg inlichtingen te vragen wegens den weg naar Dresden, van het gevolg, dat hij zal mede brengen, van de geschenken aan de bruid en de vrouwen van het hof, van ANNAAS bruidskleederen en van de kleur, die zij tot de hare gekozen heeft. Verlangde de Zwijger op dit schrijven tijdig genoeg antwoord, dan moet hij het noodzakelijk in Mei reeds hebben afgezon- den; en was dat mogelijk zoo hij de ondertekening geweigerd had? Zou AUGUST van Sachsen daarmede terstond vrede gehad hebben? Kon hij zelfs den Prins reeds kennis gegeven hebben van zijn berusten in die weigering? Ik meen het te mogen betwijfelen, ja! gerustelijk ontkennen. Daarenboven, 't was den Zwijger van het hoogste belang geweest, zoo hij het stuk wat de Keurvorst hem dorst overzenden, niet wilde onderteeken, daarvan schriftelijk bewijs te houden, om zich voor alle gevaar te vrijwaren, om later aan beschuldiging en laster den mond te stoppen, om zelfs alle verdenking te voorkomen.

Ge zegt immers zelf, dat hij te voorzichtig was, om dit te kunnen verzuimen?..... En nogtans, wij vinden er niets van. Maar wanneer hij naam en zegel onder het opstel van den Keurvorst heeft gezet, wanneer hij in 't diepst geheim dat geteekend stuk regtstreeks naar Dresden heeft opgezonden, dan, en niet eerder, begrijpen wij den spoed, waarmede alle moeijelijkheden werden opgeheven, de mogelijkheid dat geene nieuwe bezwaren zijn gerezen, het gebrek aan eenig bescheid van 's Prinsen weigering, en den inhoud van den volgenden, in Mei reeds geschreven brief:

»Mon frère, puisque la journé de nöpces est prins, je vous prie que, si vous trouvés le Conte de Schwartzenbourg, »luy voloir demander bien particulièrement comme il luy »samble que je me aurey à rigeler, tant pour venir d'issi »à Dressen et par quel chemin; si je doibs mener beaucoup »de gens de pardeçà avecque moy, qué présens qu'i me »vaudra donner, tant à la damme de nöpce, comme aux »demoiselles, où il luy samble que doibs faire le haimfaire, »ou s'il ne serat besoigne de en faire, qué gens d'Allemaigne »qu'il luy semble que doibs prier est qué dammes, et ainsi »plusieurs aultres choses qu'i vous samblerast bon de sçavoir »devant. Je vous prie aussi vous enquester de Worm comme »la damoiselle sera accoustré, et à quel fasson, est de quel »coleur de robes, et aussi quels coleurs que la Princesse »tient pour ces coleurs.” (1)

Geen twijfel dus, of de Prins heeft naam en zegel onder 's Keurvorsten opstel gezet en het in 't diepste geheim naar Dresden opgezonden. Voor het hof van Spanje zal hij intusschen het huichel spel ten einde afspelen, en de Landvoogdes en zijn Koning blijven diets maken, dat zijne vrouw in de Nederlanden Katholiek leven zal. Dat blijkt uit een schrijven van MARGARETHA aan PHILIPS II den 11den Maart 1561, waarin zij zegt:

»Et pour ce que ledict prince aura adverty V. M. de l'estat auquel se trouve la négotiation de son mariage, je n'en diray aultre chose, attendant le succès, seulement qu'il m'a

(1) GR. VAN PRINST., Archives etc.; Tom. I, pag. 103.

» très-fort assuré que venant la dame en sa compaignie, elle
» vivra, sans difficulté quelconque, catholiquement.” (1)

De Prins dorst nog verder gaan en op vleijenden toon zijn vorst kennis geven van den bepaalden trouwdag, en verzoecken een der edelen als gezant af te vaardigen, om aan de genoodigde Duitsche vorsten een openbaar blijk te geven van 's Konings gunst en toestemming. Hij schreef den 13den Juni:

» Estant dernièrement retourné d'Allemaigne, j'avois escript
» à V. M. comme le ducq Augste de Saxen électeur, moy
» estant à Dresden, suvant ses premières offres et promesses,
» m'avoit de rechief promis sa niepee, fille unique du ducq
» Mauritz, en mariaige, et que, pour plus grande seureté,
» nous étions fianceez ensemble, mais que lors ny estoit prins
» aucung certain jour pour célébrer les nöpces; depuis quelque
» tems en ça m'advertist bien le ducq estre d'intention de
» faire les nöpces le 25 d'aoust, sy aulcunement luy fast
» possible, et, pour aultant que par lesdites lettres je ne
» pouvois cognoistre aucune certitude ou assurance, je n'ay
» voullu importuner V. M. de mes lettres jusques à mainte-
» nant, pour ce, Sire, que depuis peu de jours en ça j'ay
» receu aultres lettres dudit ducq, par lesquelles il me mande
» qu'il est entièrement résolu de tenir lesdites nöpces en la
» ville de Leipsich, le 25 d'aoust prochainement venant, dont
» je n'ay voullu délaisser d'advertir V. M. comme à mon
» prince et maistre, et la supplier très-humblement qu'il luy
» plaise de me faire cestuy honneur, comme à un sien très-
» humble serviteur et vassal, que d'y envoier quelque person-
» naige de la part de V. M., affin que tous les princes et
» seigneurs, que y seront en grand nombre, peussent par effect
» cognoistre que V. M. m'est un bon maistre, et que icelle
» veult bien faire tant d'honneur à ung de ses très-humbls
» et très-obéissants serviteurs, que d'envoyer ung de sa part
» pour tant plus honourer la feste et célébration desdites nöp-
» ces; quoy fesant, Sire, V. M. m'obligera avecq les miens
» d'autant plus nous emploier en tout ce que concernera son

(1) Baron DE REIFFENBERG, Correspondance de MARGUERITE d'Au-
triche, etc., pag. 279.

»service, comme de ma part icelle ne tenuera aucune faulte,
»sy longtemps que l'ame me bast au corps, etc." (1)

Hij rept hier wijsselijk geen enkel woord van 't verschil van godsdienst en vleit zijn Vorst met de verzekering zijner opregte hoogachting en onvoorwaardelijke gehoorzaamheid. Wat die verzekering in den mond des Zwijgers betekent, hebben ons voorgaande bescheiden bewezen.... Doch — een gezant van het Spaansche hof was den Prins, die op een schitterende wijze te Leipzig verschijnen wilde, niet genoeg: hij verlangde zich omringd te zien van de aanzienlijkste mannen des Nederlandschen Adels, en had daarom de Landvoogdes aangevraagd, om alle de stadhouders en vele andere edelen met zich naar Duitschland te mogen nemen. MARGARETHA evenwel zag gevaar in het uitlandig zijn der stadhouders en mcende de Nederlanden, die immers niet al te rustig waren, geen lange wijle zonder beheermannen te mogen laten; zij weigerde derhalve den Prins het medenemen der stadhouders, maar wilde zijne ontevredenheid niet verhoogen door ook te verbieden, dat vele edelen hem zouden verzellen, weshalve zij het dezen vergunde, ofschoon het haar ongeraden voorkwam. Zij gaf daarvan den Koning kennis in haar schrijven van den 13^{den} Juli.

»Le Prince d'Orange se part au commencement du mois
»qui vient pour s'en aller marier, au 24, à Lypsich; il pré-
»tendoit mener en sa compagnie quasi tous les gouverneurs
»et particulier de ce païs; et certes je luy donnerois volun-
»tiers toute satisfaction, mais il ne m'a semblé qu'il conve-
»noit permectre ce poinct, pour ce que nous sommes en esté,
»et que, s'il survenoit quelque chose pendant l'absence des
»gouverneurs, je ne scay, ainsy que je luy ay dict, comme
»je me scaurois excuser vers V. M. de leur avoir donné telle
»licence, et d'avoir laissé le païs seul. Je scay bien que l'on
»en murmure, et que ledict prince n'en est content, mais
»il ne m'a semblé de faire aultre chose, ains que la règle
»pour les gouverneurs fust générale. Il mènera plusieurs
»aultres, ce que, à la vérité, je tiengs seroit mieulx qu'il ne

(1) B. DE REIFFENBERG, Correspondance etc., pag. 280.

» se feist: non pas que ledict prince mérite tontte faveur, mais
 » pour ce que en tout ce voïage de Saxen, ceulx qui iront
 » n'apprendront chose qui puist estre à propos du repos et
 » bénéfice de ce païs; sy est-ce que, pour non luy donner
 » trop grand et universel mescontentement, je n'ay voullu
 » faire difficulté quant aux aultres, dont aussy m'a semblé
 » debvoir advertir Vostreditte Majesté, etc., etc.” (1)

De Koning stelde nog alle vertrouwen in zijn gunsteling en wilde de maat zijner edelmoedigheid ten boorde vullen, door niet alleen het verzoek des Prinsen in te willigen, maar daarenboven nog een rijk geschenk aan de bruid te doen aanbieden. Hij schreef van dit laatste evenwel niets aan Oranje, stellig met het liefderijke doel om hem te verrassen, maar berigtte hem alleen, dat hij de Landvoogdes zou aanschrijven, een geschikt persoon te kiezen, die hem bij de huwelijksplegtigheid kon vertegenwoordigen. De bedrogen Vorst schreef:

» Mon Cousin,

» J'ay receu vos lettres du 13 Juin dernier, par lesquelles
 » vous me requérez de voulloir envoier quelque personnage de
 » ma part au jour de vos noces, qui auroit esté prins pour
 » le 25 d'Aoust prochain; sur quoy je me suis résolu, et ne
 » fauldray d'y envoier quelqu'ung, comme je désire en eey
 » et en toutes aultres choses vous monstrer l'affection de bon
 » maistre et vous traicter et favoriser selon que vos services
 » et bonne debvotion, que j'ay toujours treuvé en vous, méri-
 » tent; mais, d'autant que je ne sçais qui mieulx en pourra
 » faire l'office, sans que son absence de mon Païs-Bas apporte
 » quelque desservice à mes affaires, je me suis avisé d'en
 » escripre (comme présentement j'escrips) à Madame la du-
 » chesse de Parme, ma sœur, afin qu'elle y ordonne comme
 » elle verra plus convenir, de laquelle vous entendrez qui
 » sera celluy qui en pourra prendre la charge, etc.” (2)

Denzelfden dag droeg PHILIPS II aan zijne zuster den last op,
 om een der vriesridders tot zijn vertegenwoordiger bij het

(1) B. DE REIFFENBERG, Correspondance etc., pag 285.

(2) Dezelfde, pag. 282.

huwelijk van den Prins te kiezen; tevens zond hij haar een wisselbrief van drie duizend ecus (ƒ 4500), om den schoonsten ring te koopen, en dien door den gekozen vriesridder, ANNA als bruidgeschenk te doen aanbieden, terwijl hij de reiskosten des gezants later zou overmaken. Moest de Zwijger niet elk beter gevoel uit de ziel gebannen hebben, om jegens den Vorst, die hem met zoo veel broederlijke liefde, met zoo veel hartelijke welwillendheid, later zelfs met zoo veel verschoonende edelmoedigheid behandelde, de snoodste ondankbaarheid, de grofste bedriegerij, het laagste verraad te kunnen plegen?..... Het vrijgevig schrijven van den Koning luidt:

» Madame ma bonne soeur,

» Le prince d'Orange m'a adverty par une lettre sienne,
 » du 13 du jning dernier, comme le jour de ses nöpces seroit
 » prins pour le 25 d'aoust prochain, me requérant bien in-
 » stamment que, pour monstrar aux princes qui y seront en
 » grand nombre, que je luy suis bon maistre, j'y voulsisse
 » envoier quelque personnaige de ma part; sur quoy je me
 » suis bien voullu résouldre d'y envoier quelqu'un, et mesme
 » quelque chevalier de mon ordre. Touttesfois pour non sça-
 » voir quels empeschemens ou aultres respects pourroient tomber
 » en considération à l'endroict des ungs et des aultres, j'ay
 » mieulx aimé de vous remectre la dénomination, et d'y ad-
 » viser et ordonner d'avantaige ce que vous semblera mieulx
 » convenir pour ledict voïage, dont feray tenir la dépense
 » après que vous m'aurez informé combien icelle pourra porter;
 » par quoy je vous requiers de regarder quel personnaige de
 » ceux de delà sera le plus à propos à c'est effect, et de tenir
 » la main qu'il ne faille d'y estre au jour préfixe, donnant
 » à cognoistre audict prince qui est cestuy que vous aurez
 » destiné et dénommé, pour aultant que je luy escrips, comme
 » vous verrez par la copie de la lettre, qu'il entendra de vous
 » qui sera celluy qui en pourra prendre la charge.

» Et, pour une souvenance, je me suis aussy résolu d'en-
 » voier à la dame de nöpces, une baggue de la valeur de trois
 » mille escus; mais comme par deçà l'on n'a bonnement sceu
 » retrouver telle que fust à propos, je feray joindre à ceste
 » une lettre de change de trois mille escus, comme dessubs,

»vous requérant de faire acherter de delà laditte baggue de la
»façon que vous jugerez meilleure, et la délivrer au person-
»naige que vous y envoierez, pour la présenter de ma part,
»etc." (1)

De Hertogin van Parma voldeed aan het verzoek, vaardigde den Heer DE MONTIGNY af als 's Konings vertegenwoordiger en deed hem te Leipzig den schoonsten ring als bruidgeschenk koopen. Alles was dan gereed voor het huwelijk des Prinsen met ANNA VAN SAXEN.

(1) B. DE REIFFENBERG, Correspondance etc., pag. 283.

— — — — —

— — — — —

III.

In de laatste dagen van Juli, of, wat de Landvoogdes aan haar koninklijken broeder had geschreven, in 't begin van Augustus vertrok de Prins naar Leipzig, en werd den 25sten Augustus 1561 met ANNA van Saxon in den echt vereenigd.

De feesten, die op het Stadhuis gegeven werden, waren luisterrijk en duurden zeven dagen; de bijeenkomst van hooge gasten, waaronder men niet minder dan 17 buitenlandsche vorsten telde, was ongemeen groot. De Keurvorst van Saxon was daar met heel zijn hof en 1544 paarden; ook de Prins van Oranje had een talrijk gevolg van Nederlandsche en Nassausche graven, edelen en grooten, en minstens 1100 paarden; zoodat Leipzig ongeveer 5500 aanzienlijke gasten en 6000 paarden binnen haar muren ontving. Onder de door den Keurvorst genoodigde vorstelijke personen, herkende men den Koning van Denemarken, den Keurvorst van Brandenburg, den Aartsbisschop van Maagdenburg, den Hertog van Brunswick en vele anderen; onder de gasten des Prinsen waren de Keurvorst van Keulen, de Hertogen van Kleef en Lunenburg, de Graven van Bergen, Salm, Brederode, Lingen en Kuilenburg, de Heer van Maldegem, enz. De oude Landgraaf van Hessen, ANNAAS grootvader, was bij de feestelijkheden niet tegenwoordig, want hij had reeds den 15^{den} Juli in een vriendelijken brief verzocht noch hem, noch iemand van zijn hof ter bruiloft te nooden. »Dieweil es aber also musz und »soll sein" — schreef hij — »so gebe Gott der Almechtige das «es wohl gerathen dem frälein an seel, ehr, leib, und gut, «das wir iro wol gönnen.... E. L. haben wohl zu ermessen «das unsz und unszern söhnen bei der hochzeit zu sein, nit «gebüren will. Sonst aber E. L. noch einst so einen weiten «wegk zu gefallen zu reiszen, seindt wir willigk." (1).

(1) ARNOLDI. Zie GR. v. PRINSTERER, Archives etc., tom. I, pag. 116.

Van de godsdienstige viering des huwelijks heb ik volstrekt niet de minste bijzonderheid kunnen opsporen (1), dan alleen, dat de echtverbintenis in de St. Nikolaas' kerk is voltrokken, zoo dat ik bijna zou gelooven, dat er niets godsdienstigs bij heeft plaats gegrepen. Zeker is 't ten minste wel, dat het niet volgens Katholiek kerkgebruik is ingezegend: want zelfs bij gemengde huwelijken, met dispensatie van den Paus aangegaan, is de inzegening niet geoorloofd, hoeveel te minder dus hier, waar niet alleen de dispensatie ontbreekt, maar ook beloften zijn afgelegd, die als schuldig en ongeldig door de Kerk veroordeeld worden. Daarenboven de katholieke godsdienst was in 1539 door HEINRICH VON FREIBERG, broeder van GEORG van Saxon uit Leipzig verbannen, sints behoorde de groote Sint Nicolaas' kerk, waarin de trouwplegtigheid verrigt werd, aan de Lutherschen (2). Wij hebben gemeld dat de Aartsbisschop van Maagdenburg ter bruiloft was gekomen: maar deze was FRIEDRICH (tweede zoon des overleden Keurvorsten), die Luthersch zijnde, in 1548 als Bisschop van Alvensleben, daarbij in 1550 als Aartsbisschop van Maagdenburg, en kort daarop ook van Halberstadt werd aangesteld, dat wil zeggen: de titels, inkomsten en regten dier bisdommen in handen kreeg (3).

Wanneer wij daarbij in aanmerking nemen, dat de hooge gasten uit Duitschland allen Protestant waren en toch immer met leede oogen het huwelijk zagen voltrekken van ANNA met een Katholieken Prins, die onderdaan was van Spanjes Katholieken Koning, dan zullen wij immers met zekerheid mogen onderstellen, dat niets Katholiek bij de trouwplegtigheid heeft plaats gehad. Dat echter het huwelijk geheel volgens Luthersch Kerkgebruik gesloten is, zou ik niet durven verzekeren, omdat er een gezant van het Spaansche hof en meer

(1) Wij hebben doorzocht: Historische Denkwürtigkeiten van ARNOLDI, PHILIPP der Groszmüthige van VON ROMMEL, doch niets mogen ontdekken. Hist. Taschenbuch, jaargang 1836, hadden wij niet vorhanden, en vonden niets daaruit door den Heer GR. VAN PRINSTERER aangehaald.

(2) Zie HOFMANN, Ausf. Reform. Historie der Stadt und Universität Leipzig; te Leipzig 1739. LEO, Geschichte der Reformation in Dresden und Leipzig; te Leipzig 1839.

(3) Zie CASPAR RIFFEL, Christliche Kirchengeschichte der neuesten zeit, etc.; te Meintz 1842; zweiten Band, pag. 701.

Nederlandsche edelen bij tegenwoordig waren, die ten minste uiterlijk nog de Katholieke Godsdienst beleden. Maar zoo er eenige Godsdienstige viering heeft plaats gegrepen, is zij zeker niet volgens Katholieke, maar zeer zeker volgens Luthersche wijze verrigt.

Slechts ééne bijzonderheid is ons bekend, dat namelijk de Keurvorst bij die plegtige gelegenheid den Prins openlijk vermaande ANNA in haar geloof te doen volharden; waarop de Zijger, die immer een keur van nietsbetekenende algemeenheden in voorraad bezat, ten antwoord gaf, dat hij daarmede zou handelen, zooals hij dat voor God en de gansche wereld verantwoorden kon. De berigtgever voegt er bij, dat AUGUST deze vraag schijnt gedaan te hebben, om den Protestschen Vorsten, die nog niet zeer ingenomen met het huwelijk waren en nog immer gevaar van afval vreesden, zoo mogelijk te voldoen en verzekering te geven. Het antwoord van Oranje, die dan waarschijnlijk van 's Keurvorsten vraag was onderrigt, was daarom van dien aard, dat het den Luthersche Vorsten moest behagen en voldoende verzekering geven, terwijl het van den anderen kant nooit een punt van beschuldiging bij het hof van Spanje kon opleveren. Deze bijzonderheid kennen wij uit een brief van SCHWENDY, die bij de trouwplegtigheid was tegenwoordig geweest en aan 's Konings gezant MONTIGNY het volgend schrijven aan MARGARETHA van Oostenrijk medegaf.

»Madame, je ne veux importuner Vostre Altèze, avec long discours, des choses qui passarent aux nopes de Monsr. le prince d'Orange, puisque M. de Montigny, porteur de ces tes, en fera mieulx le récit par bouche. Je n'ai rien seen entendre que s'ait practiqué au préjudice de Sa Majesté, ou de ses Pays-Bas, hors ce que l'ancienne diffidence et l'opinion de quelque secrète ligue entre les catholicques y demeure toujours entre les Princes protestantz: dont aussi ilz ont pourjecté entre eux leurs cas, pour leur deffense et avantaige. Monsr. le Prince et moi, n'avons délaissé de faire tot bon office, quant au Roy, nostre seigneur, et sa bonne et sincère affection, et lui donnera mesmement bon bruit, quand il complira si entièrement avec ces pension-

»naires, comme j'entens que Sa Majesté a desjà ordonné par
 »M. de Horn, lesquelz aussi nous avons contenté et entretenu
 »par l'entiere assurance de leur paiement; et peult Vostre
 »Altèze croire que leur obligation et service ne donne petite
 »auctorité aux affaires de Sa Majesté par l'Allemaigne, et que,
 »par le moien que Sa Majesté a tant de principales gens à
 »son commendement, beaucoup de maulvais desseings ne peu-
 »vent avoir lieu ni effect.

»L'on avoit proposé à mons^r. le prince d'Orange, en lui
 »recommandant la dame de nöpces et la couchant publicque-
 »ment auprès de lui, selon les cérémonies de ce pays, qu'il
 »la voulsisse laisser et maintenir en sa religion de la confession
 »augustane; mais il en respondit que en cela il en useroit
 »selon qu'il pourroit respondre à Dieu et au monde. Je crois
 »que le duc AUGUSTE voulut, par cela, donner quelque satis-
 »faction aux aultres princes de sa religion, qui lui reprocharent
 »grandement d'avoir marié sa niepce entre les papistes, comme
 »eulx les appellent.

»D'aulcunes aultres particularitez ai rescrit à mons^r. le
 »Cardinal, lequel sans doubt en fera le rapport à Vostre
 »Altèze.

»Je continuerai mon voiaige vers l'Empereur, et de là
 »retournerai le plus tost au Pays-Bas qu'il me sera possible,
 »me recommandant en cependant et toujours très-humblement
 »à Vostre Altèze, et priant le Créateur de lui donner, en toute
 »prospérité, longue et bonne vie. A. Trits, le xij septembre
 »l'an 1561.

»SCHWENDY (1)."

Na den afloop der feestelijkheden schreef de Prins een dankbrief aan de Landvoogdes, voor het overzenden van den heer DE MONTIGNY en 't rijke bruidsgeschenk des Konings; geen enkel woord rept hij evenwel van de plegtige voltrekking des huwelijks zelve, noch van de eischen, die hem gedaan waren, maar betuigt zijn erkentelijkheid en geeft andermaal de verzekering zijner onbepaalde gehoorzaamheid.

»Madame, j'ay receu les deux lettres qu'il a pleu à Vostre

(1) GACHARD, correspondance etc., Tom. II, pag. 376.

» Altèze m'escrise : l'une par la voie de JASPAR SCHETZ, l'autre
 » par mons^r. DE MONTIGNY (1) ; par lesquelles j'entens la bonne
 » faveur qu'il at pleu à Vostre Altèze user en mon endroit,
 » que ledict Sr. DE MONTIGNY soit esté amvoié sur mes noces,
 » avecque le présent qu'il a pleu à Sa Majesté amvoier à ma
 » femme : dont je remercie très-humblement Sadicte Majesté et
 » Vostre Altèze de l'honneur que icelle me at faict, ensamble
 » de la bonne affection qui plait à icelle me démonstrer par
 » ses lettres, dont je suis toujours de plus en plus obligé à
 » luy faire très-humble service; suppliant à Vostredicte Altèze
 » voloir croire que en ce jamais n'y aura faulte. Quant aux
 » nouvelles de ce quartier, je n'en escris pour ceste fois à
 » Vostredicte Altèze, pour ce que, estant sur mon retour en
 » ceste ville, j'espère de brief ester au païs d'embas, et les
 » dire moi-mesmes de bouche à Vostredicte Altèze. Cependant,
 » Madame, je me recommanderay très-humblement à la bonne
 » grâce de Vostre Altèze, et prieray Dieu donner à icelle
 » santé et longe vie. De Folda, le xij^e de Septembre a^o. 1561.

» De Vostre Altèze très-humble serviteur,

» GUILLÉ DE NASSAU.

» A madame madame la duchesse de
 » Parme, Plaisance, etc." (2)

In de maand October keerde het vorstelijk paar naar Breda, doch zonder gevolg van Duitsche hovelingen, daar het den Prins door PHILIPS II was verboden Luthersche dienaren of vrouwen mede te voeren. Terstond deed de Zwijger zich weder als de oude ijverige Katholiek kennen en ook zijne gade den uiterlijken schijn aannemen, alsof zij voortaan in de Katholieke Kerk leven zou. Dit blijkt uit een schrijven van MARGARETHA van Oostenrijk aan Spanjes Koning op den 18^{den} dier zelfde maand:

» Le Prince d'Orange est revenu d'Allemaigne et a ramené
 » la Princesse, sa compaigne, et comme avant de partir il
 » a déclaré, il a tenu main à ce qu'elle luy soit esté déli-

(1) M. GACHARD zegt dece brieven niet gevonden te hebben.

(2) GACHARD, correspondance etc., Tom. II, pag. 25.

» vrée sans suite des gens de ces costez-là, et, à ceste cause,
 » avoit pourveu que les dames et demoiselles qui la debvroient
 » servir, et tout son train, l'allassent rencontrer jusqu'à
 » Mayence, comme il se faict; grand part de ces seigneurs
 » les sont allez visiter à Bréda doiz son retour, où il est en-
 » coires, et m'a escript que briefvement il viendra icy. Tous
 » m'asseurent de l'apparence qu'il y a que laditte Princesse se
 » accommodera de tout à la volonté dudit Prince et à la re-
 » ligion catholique, de laquelle il s'est démontré tousjours
 » sy grand observateur, et jà ouit la dame tous les jours la
 » messe, et, venant ledict sieur Prince, je tiens que j'enten-
 » dray de luy plus particulièrement ce qu'il est délibéré de
 » faire sur ce poinet-là, et ce qu'il aura treuvé de l'estat
 » d'Allemaigne. Et demeure, comme j'entends, fort satisfait
 » de l'honneur que V. M. luy a faict d'envoyer à ses nöpces,
 » où, aïant receu les lettres de V. M., je feiz aller le sieur
 » de Montigny; lequel encoires que ce fust avecq quelque
 » discommodité de faire le voïaige, pour faire service à V. M.
 » l'emprint voluntiers. Et ne treuvant icy baggue qui fust à
 » propos, pour ce que les joïelleurs d'Anvers, pour penser en
 » icelle assemblée vendre, avoient celle part porté leurs joï-
 » aux, et le temps estoit court pour faire besoigner, il me
 » sembla mieulx de faire délivrer audict sieur de Montigny,
 » par le trésorier Schetz, crédit de la somme que V. M. avoit
 » à ce destinée pour Leipzig, affin que, par l'avis mesme
 » dudit sieur Prince, laditte baggue seacheptast, comme il
 » s'est faict avecq son grand contentement; et feist luy-mesme
 » la harangue à la dame de nöpces pour estre troucheman
 » audict sieur de Montigny, lequel, comme je tiens, adver-
 » tira V. M. de son voïaige, et combien ceste fabveur de
 » V. M. fust estimée partout.

» Ledict sieur Prince eut ung peu de sentiment avant que
 » de partir, sur ce que je me déterminay de non donner
 » congé aux gouverneurs particuliers du païs de l'accompagner
 » aux nöpces, ne me semblant qu'il convenoit, pour ce qu'on
 » ne sçavoit ce que pouvoit survenir, comme je luy dis bien
 » expressément, et que, sy pour l'absence d'eulx, quelque
 » mal fust survenu, je me feusse treuvée empeschée de donner

»compte à V. M. du congé que j'eusse donné, et enfin avecq
»la raison (à ce que me semble) il en demoura satisfait, quoi-
»que , pour aulcuns jours, il ne puist dissimuler de le res-
»sentir; mais je tiens que l'honneur que V. M. luy a faict
»par ledict envoïé aura remédié a toutes choses, s'estant lors,
»et encoires depuis , tousjours monstré prompt à ce qu' a
»concerné le service de V. M., etc." (1)

Maar, gelijk gezegd is, slechts voor het oog der wereld, deed ANNA zich als Katholieke kennen: om haar echtgenoot de gunst van 't Spaansche hof te behouden, ging zij met hem ter kerke en woonde het H. Offer der Mis bij, doch bleef in stilte de Luthersche leer aankleven. Dit kon niet geschieden dan met voorkennis en toestemming des Prinsen, die waarschijnlijk in dit huichel spel een middel vond, om zijne tegenstrijdige beloften aan beide hoven te vervullen. Want niet alleen liet de Landvoogdes een waakzaam oog over het jonggehuwde paar gaan, maar ook van de zijde van Hessen werden herhaalde en nadrukkelijke vermaningen tot nakoming van 's Zwijgers gegeven woord overgezonden. Zoo zond de Landgraaf van Hessen nog in dezelfde maand aan Oranje een gouden keten voor zijne kleindochter, doch niet zonder uitdrukkelijk vermaan ANNA toch immer ongestoord in hare godsdienst te laten.

»Hochgeborner Fürst , freundlicher lieber Vetter und Sohn.
»Nachdem mir E. L. durch unnsere Rethe und dienner SIMON
»BINGEN UND ANTHONIUM VON WERSABE zuw Vach , habenn anzeigen
»lassen das wir ijmandts zuw unnsere dochter dochter, E. L.
»Gemahl, fertigenn und i. L. ein verehrung schicken wolten ,
»also übersendenn wir i. L. , bei jegenwertigen unserm rath ,
»HEIDERICHEN KRUGENN, der rechtenn Doctorn , solliche verehrung
»zuw , und bitten freuntlich E. L. wolle unnsere dochter
»dochter , E. F. Gemahl , bey dem glauben darinn sie er-
»tzogen, pleibenn lassen und sie darvon nicht abwenden oder
»dringenn, auch sie freuntlich und woll haltenn und sie Iro ,
»als ein junges mensch und fraw , bevolhen sein lassen , wie
»wir dan ann E. L. deshalb nicht zweivelen. Das wollen

(1) B. DE REIFFENBERG , Correspondance etc., pag. 287.

»wir umb E. L. hinwider freundlich verdien... Datum
»Homberg in Hessenn, denn 16 Oct.

»PHILIPS L. z. Hessen.

»*Den hochgeborenen Fürsten, unserm freundlichen lieben Vettern und Sohn, Hern Wilhelmen, Printzen zu Uranien (1).*”

In het volgende jaar schreef de oude Landgraaf weder aan zijne kleindochter, en vroeg berigt van hare getrouwe volharding in de leer der Augsburger belijdenis.

”..... Freundliche liebe Dochter. Nachdem wir itzo zuw »E. L. botschafft gehabt, so habenn wir nicht underlasszen »können E. L. zu schreiben, und ist ann E. L. unser freundlich bitt E. L. wollen unsz zu erkennen geben wie esz E. L. »ann leibs gesuntheit und sonst sonsten allenthalben gehet, und ob »auch E. L. bey der religion, darinnen E. L. ufferzogen »ist, bestendig pleiben.

»Dasz thun wir unnsz E. L. freundlichen verstehenn und »seindt E. L. vatterlicher trew, auch viel ehr, liebs und »guts zu erzeigen, gantz geneigt. Datum Zapfenburg, am »11 Jan.

»PHILIPS L. z. Hessen.

»*Der hochgeborenen Fürstin, unseren freundlichen lieben Tochtern,frauen Annen.... Princessin, u. s. w.*” (2)

Maar het antwoord van ANNA kon hem volkommen geruststellen, daar zij verklaarde, dat de Landgraaf niet de minste twijfel mogt hebben aan haar volharding. Zij schreef:

”.... Lieber herr Vatter. Ich thun mich gegen E. L. gantz »dhiestlich bedanken das mir dieselbig iren freundlichen, »vatterlichen greusz und willen, bey gegenwertigen Irem »Radt, haben zuentbieten lassen. So hatt mir auch ermelter »E. G. Rath die verehrung, damit mich E. G. begabet, behändiget, deren ich mich auch gantz hochlichen thun bedanken. Khan ich auch hinwieder umb E. G. verdhienen,

(1) GROEN VAN PRINSTERER, Archives etc., Tom. I., pag. 118.

(2) GROEN VAN PRINSTERER, Archives etc., Tom. I., pag. 123.

»so will ich's gerne thun und zweifel nicht, es werde mein
 »freundtlicher lieber herr auch zu thun geneigt sein. Sunsten,
 »was die religion belanget, will ich mich demselben halten,
 »das ich's mit götlicher hülste gegen den Almechtigen und die
 »welt zu vertheidigen gedenken. Daran E. G. khein zweifell
 »nemen mögen und wünschen hiemit E. G. und desselben
 »söhne alls glücks und guts, dieselbigen sämpflichen dem
 »Almechtigen in gesundheit bevelhent. *Datum* Breda.

»E. G. gehorsame dochter,

»ANNA, geborne Herzogin zu Sachsen,
 »Princessin zuw Uranien, Gräffin zu
 »Nassau Catzenelnpogen (1)."

Ofschoon dus ANNA vlijtig ter kerke ging en de H. Mis hoorde, zij was er verre af van de Katholieke godsdienst te omhelzen: haar eigenhandig schrijven geeft daarvan blijk, en wij ontwaren nergens, dat er ooit sprake is geweest van haar in de Katholieke leer te doen onderwijzen. Integendeel, den 17^{den} Juli 1562, toen derhalve ANNA reeds bijna een jaar gehuwd was, beklaagde zich Koning PHILIPS aan den Kardinaal GRANVELLE, dat er nog niets gedaan werd om 's Prinsen gade het noodige Godsdienst-onderrigt te geven, en gaf zijn voornemen te kennen van daarover den Zwijger te onderhouden (2). De Kardinaal deed regt wedervaren aan 's Konings ontevredenheid, maar oordeelde dat het raadzaam zou wezen, het schrijven aan den Prins uit te stellen tot ANNA van haar eersteling bevallen was (3). 't Scheen evenwel dat ook de Koning eindelijk aan Oranjes eerlijkheid omtrent de godsdienst der Prinses begon te twijfelen: immers hij gelastte zijn sekretaris COURTEWILLE (27 November 1562) der Landvoogdes te schrijven, dat zij den Prins zou verbieden Keurvorsten of andere Edelen van 't Duitsche rijk ter doopplegtigheid te nooden (4); den 23sten December herhaalde hij nadrukkelijk dat zelfde verbod, en schreef aan den Kardinaal GRANVELLE dat

(1) GR. VAN PRINSTERER, Archives etc., Tom. I, pag. 124.

(2) M. GACHARD, Correspondance de PHILIPPE II sur les affaires des Pays-Bas. Bruxelles 1848. Brief 77, pag. 20).

(3) Dezelfde, brief 90, pag. 219.

(4) Dezelfde, brief 103, pag. 229.

men den Keurvorsten van Saxen en Brandenburg bepaald moest beletten in Breda te komen , en dat de Hertogin van Parma den Prins zou ontzeggen hen uit te noodigen (1).

Het verbod van Spanjes Koning kwam echter te laat , want ANNA was reeds den 2^{den} November van eene dochter bevallen (2) , waarom de Landvoogdes den brief verbrandde (3). Of de Duitsche Keurvorsten bij den H. Doop zijn tegenwoordig geweest, is ons niet duidelijk gebleken; wij vermeenen het te mogen betwijfelen , omdat wij er geen woord van gerekpt vinden in de vele brieven , die over de bevalling der Prinses van Oranje handelen. Wat den Doop zelf aangaat: ANNA moest een zwaren arbeid doorstaan en bragt een bijna stervend kind ter wereld , dat op 't zelfde oogenblik door een huisgeestelijke gedoopt werd. Wie die huisgeestelijke was, — een priester der Katholieke kerk of een Luthersche evangeliedienaar , dien ANNA , tijdens haar kraambedde bij zich mogt houden, kunnen wij niet vaststellen , want de Kardinaal, die ons deze bijzonderheid mededeelt in zijn brief aan Koning PHILIPS (4) , berigt slechts , dat het kind door een huisgeestelijke (*un clero de casa*) , hetgeen beide op dat oogenblik waren , zonder eenige plegtigheid gedoopt is , dewijl het lag te zielogen (*y se ahogava*). Later zijn door den pastoor der Sint Gudulekerk in de huiskapel de doopplegtigheden verrigt , »wat mij” — meldt GRANVELLE — »om vele redenen hoogst voldaan heeft. En daarenboven” — vervolgt hij — »men verzekert mij , dat de Prinses gebiecht en als Katholiek de H. Communie heeft ontvangen, wat wij echter zoo onvoorwaardelijk niet kunnen aannemen, daar ons niet het minste van hare afzwering en opneming in den schoot der Kerk bekend is; maar het zou kunnen gebeuren , gelijk ik den Prins herinnerd heb , dat zij bij haar huwelijk verlof had gekomen, om die in 't geheim te doen (5).”

(1) Dezelfde , brief 108 , pag. 254.

(2) Dezelfde , brief 98 , pag. 226.

(3) Dezelfde , brief 109 , pag. 236.

(4) Den 19^{den} November 1562.

(5) Dezelfde , brief 99 , pag. 227. De Kardinaal schrijft : *como yo lo acorde al principe*; de Prins moet dit dus hebben voorgewend , om daaraan herinnerd te kunnen worden.

Dezelfde dubbelzinnigheid omgaf den Doop van het tweede kind, dat den Zwijger door ANNA op 't laatst van December 1564 geschenken werd. In Februari van 't volgend jaar had te Breda de plegtige Doop plaats, die, zooals wederom MARGARETHA aan haar koninklijken broeder schreef, geheel volgens Katholieke voorschrift werd toegediend (1), maar waarbij de Keurvorst AUGUST van Saxon en de oude Landgraaf PHILIPS de Grootmoedige als doopborgen werden vertegenwoordigd (2). Wat moeten wij hier gelooven? Dat de Hertogin van Parma wel onderrigt was? dat de Kerk als borgen voor het geloof van den jongen Prins, dien zij in haar schoot opnam, twee yverige Lutheranen heeft aangenomen? of dat deze laatsten zouden geduld hebben, dat hun petekind door den Doop deel nam aan de afgodische gruwelen van het pausdom?

STRADA spreekt hier een hard woord, wanneer hij zegt: »hic quoque Orangius, qui numquam unum hominem age-ret, ab haereticis juxtà atque Catholicis usurpavit aliquid, »quò se utrisque venditaret, in ancipitem partium fortunam »semper intentus (3).” Hij gaat dus uit van de onderstelling dat het kind volgens Katholieke voorschrift is gedoopt; wij kunnen evenwel die meening niet deelen en durven de waarheid van hetgeen MARGARETHA aan den Koning schreef, in twijfel trekken. Want in de eerste plaats, de schriftelijke verklaring, door AUGUST van Saxon opgesteld en door den Prins onderteekend, beveelt uitdrukkelijk, dat de kinderen in de leer der Augsburger belijdenis moeten onderwezen en opgevoed worden; en kunt ge meenen dat én de Keurvorst, én vooral de Landgraaf het verkrachten dier overeenkomst zouden gedoogd hebben? De Doop van het eerste kind, dat zwak en stervend ter wereld kwam, kan daarop een uitzondering gemaakt hebben; maar hier zou een plegtige Doop plaats hebben, en, wat alles zegt, zij zelven zouden als doopborgen optreden, en deden zich als zoodanig door andere vertegen-

(1) Dezelfde, brief 261, pag. 341.

(2) Dit wordt ons medegedeeld in denzelfden brief van MARGARETHA, en door STRADA, Lib. IV.

(3) T. a. p.

woordigen. Of zou men ons willen diets maken, dat deze hevige Lutheranen voor hun petekind der Katholieke Kerk trouw en gehoorzaamheid beloofd hebben? Daarenboven, zoo de jonge Prins op Katholieke wijze gedoopt ware, kon hij niet twee Luthersche peters hebben, dewijl de kerkelijke wetten zoowel het kiezen van *twee* peters, als van ongelooovigen en ketters verbieden en veroordeelen. Geen priester kan die wetten opheffen. Daarbij, een Katholiek vader laat zijn lieveling geene twee maanden verstoken blijven van de genade der wedergeboorte in het water en den H. Geest, en geen dienaar der Kerk zal die roekeloosheid dulden. — De Prins mag dan een uiterlijk vertoon gegeven hebben en de plegtigheden des Doops ietwat Katholieks doen verrigten, of — wat mij waarschijnlijker is — heeft welligt geen Katholieke getuigen daarbij toegelaten, om later vrijelijk aan de Landvoogdes te kunnen melden, dat alles volgens voorschrift onzer H. Kerk heeft plaats gehad: maar dat het kind waarachtig Katkoliek gedoopt is, gelooven wij niet, en zien met STRADA in dat alles niets, dan weder een dier, moeilijk door het eerlijk gemoed te billijken, daden, waarvan het leven des Zwijgers een lange schakel was.

Hier is ons onderzoek geëindigd en achten wij ons geregtigd een vrijmoedig oordeel over den Prins van Oranje te mogen uitspreken.

Neen! Zij lasteren niet, die beweren, dat de Zwijger een dubbelhartig karakter bezat, dat zich het sprekendst kennen deed in zijn huwelijk met ANNA van Saxon, toen hij met de Godsdienst een allersnoodst huichel spel dreef. 't Was hier geen voorbijgaande daad, waarin wij den Prins niet eerlijk en oprecht bevonden, maar doorloopende, aaneengeschakelde en voorbedachte handelingen, die allen om het zeerst zijn spelen en huichelen met de Godsdienst, met de goede trouw zijner overheden, weldoeners en vrienden te kennen gaven; 't was hier om de Godsdienst te doen, en juist daarmee dreef hij dat onwaardig huichel spel. Wij hebben een tijdvak van ruim vier jaren doorlopen, en voortdurend

den Zwijger in arglistige dubbelzinnigheid aangetroffen, ja! voortdurend op logen en bedrog betrapt.... Daar kunnen omstandigheden in 's mensen leven voorkomen, die hem, ondanks zich zelven, weleens onoprecht doen zijn, die hem voor een oogenblik doen ontveinzen wat hij inderdaad is: maar immer onwaarheid spreken, immer een ander in zaken van hoog gewigt misleiden, voortdurend zich voor twee hoogst verschillende godsdiensten genegen huichelen, — dat doet geen braaf, geen eerlijk man, dat is geene verschijnbare handeling van een zwak en onbedacht oogenblik, dat is een karaktertrek, geboren uit hoogmoed. Heeft eenmaal de hoogmoed bezit van 's mensen hart genomen, dan voert hij daar een lange sleep van onderdanen binnen, die hem noodig zijn om tot zijn doel te geraken; de dubbelzinnigheid is een zijner gevvaarlijkste, maar tevens een zijner noodzakelijkste dienaresSEN, die zelfs het heiligste, de Godsdienst niet ontziet, zoo het belang haars meesters dat beveelt. Zij neemt duizendvoudige gedaanten aan: is nu eens arm en bezit dan weder alles, stort heden bittere tranen en schatert aanstonds van vreugde, spreekt waarheid en logen door hetzelfde woord, trekt dapper ten strijde en heult met den vijand, is op 't zelsde oogenblik goddeloos met de goddeloozen en vroom met de vromen, vouwt de handen biddend zaam en spot met de godsdienst, is Christen en Heiden tevens, Katholiek, Lutheran en Calvinist tegelijk.... Hoogmoed was de neiging des Prinsen, en ontwikkelde zich tot heerschzucht. Hij had den ouerdom van dertig jaren nog niet bereikt, en hunkerde reeds naar het oppergezag in de Nederlanden; de hooge waardigheid en bediening, waartoe zijn vorst hem zoo vrijgevig verheven had, konden zijn zucht niet bevredigen, ja! prikkelden haar immer sterker. Maar hij was geen krijgsheld, noch bezat den moed van openlijk als oproerling tegen het hof zijner weldoeners op te staan: hij was sluw en bezigde list en bedrog, vleide zijn Koning, wiens gezag hij ondermijnde, huichelde eene godsdienst, die hij te vuur en te zwaard ging vervolgen, gaf in naam van PHILIPS II bevelen uit, die den ondergang der Spaansche heerschappij verhaastten, zocht vriendschap en steun bij vreemde hoven die zich bijverden om de nieuwe leer in de Neder-

landen te verbreiden, en aldus den wil van den wettigen Vorst te weerstreven. Is het noodig, om welbehagen in de oogen des Keizers te vinden, dat hij de Luthersche godsdienst afzweert, hij toont zich bereid; moet hij later, om door den echt met ANNA geld en steun van Saxen te ontvangen, in 't geheim de Luthersche leer voor de ware christelijke verklaren, hij is andermaal bereid; moet hij eindelijk, om aan het hoofd der Staten te komen, het Calvinisme omhelzen, hij is nogmaals bereid; en brengt zijn belang het mede, dat hij tegelijker tijd zich de belijder van meer godsdiensten toont, dan vraagt hij niet wat pligt en geweten gebieden, maar gehoorzaamt aan het bevel zijns hoogmoeds en huichelt op sluwe wijze wat hij nog niet of niet langer is, of nimmer worden zal. Met regt mogt dus STRADA schrijven: »*propius fidem est, Religionem obtentui habitam esse, camque ceu vestem pro temporis opportunitate sumptam juxta atqne depositam*» (1); en DE FELLER besluiten: »*il n'eut pas d'autre religion que celle qu'il était de ses intérêts de suivre*» (2). Ja! zoo men eerstgenoemden geschiedschrijver mag gelooven, dan heeft de Zwijger zelf in een vertrouwelijken brief aan den broeder van Frankrijks Koning verklaard, dat men de godsdienst niet moest ontzien, wanneer het te doen is om gezag te verkrijgen of te bevestigen (3).

En in dezen man moeten wij den vader des vaderlands erkennen? Deze man wordt ons opgedrongen als »onze vader«? Neen, bij God! dat is niet mogelijk: daarvoor hebben wij ons vaderland, dat is, ons-zelven en onze broederen te lief! Hij heeft niet gearbeid om ons als vrije kinderen te baren, om ons welvaart en geluk na te laten, maar om zich zelven op den zetel te plaatsen, waarvan hij zijn vorst en welfoener had afgeworpen; en voor zulk een mensch kunnen wij geen eerbied, geene hoogachting, geene liefde in 't harte koesteren. 't Is het vaderland vernederen, 't is de godsdienst verachten, 't is ons zelven verlagen en aan de spotlust van vreemden prijs

(1) Lib. II.

(2) Dictionnaire Historique, in voce.

(3) T. a. p.

geven.... aan dezen mensch den zoeten en heiligen naam van vader te schenken !

Ik weet dat mijn uitgesproken oordeel lijnrecht staat tegenover het oordeel van de meesten mijner landgenooten, en 't zal mij niet bevremden, zoo mijn woord voor goddelooze laster door velen zal worden uitgekreten. Het is ons als met de moedermelk ingegeven, dat de Zwijger een groot en heilig man was, die biddend voor zich en zijn arm volk den geest gaf; de maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen* zorgde trouw dat wij, als knapen op de banken harer departementale school te Haarlem gezeten, schier dagelijks in ons handboekje der vaderlandsche geschiedenis lazen, terwijl meester W.... het ons breedvoeriger verhaalde, hoe PHILIPS II een tiran, ALBA een bloeddorstige wreedaard, GRANVELLE een monster van heerschzucht en wreedheid waren; de oude man, die u de praalgraven in Delfts kerk laat zien, zegt nog altoos op saaijen toon, dat de moordenaar van Prins WILLEM een Jezuïet was (1); de geschiedschrijvers van ons vaderland wedijveren als om strijd in het prijzen en verheerlijken van den vreemdeling, die door 's Keizers gunst en eigene sluwheid zich aan 't hoofd der Staten wist te plaatsen, ja! knielen vaak eerbiedig neer voor den held, dien niet de geschiedenis geleverd, maar hun eigene verbeelding heeft moeten scheppen, ook ten koste der waarheid en met verkrachting der eerste wetten, die den geschiedschrijver betekend zijn.

Maar, gij duidt ons ten kwade, dat wij aan het leerend gezag onzer Kerk gehoorzaam zijn, en wilt ons dwingen uw woord geloovig aan te nemen? Waar is uw zendingsbrief, die de Katholieke Kerk ten minste nog inlevert? Waar het bewijs voor de waarheid van hetgene gij leert?... De tijd des zwijgens is voorbij: de Katholieke scholier zweert niet langer bij het woord zijns Protestantschen meesters, maar durft zelf de geschiedrollen van het vaderland, dat ook zijn vaderland is, ondervragen. En zoo hij dan de zuivere waar-

(1) 't Is nog al opmerkelijk, dat deze opzegger — want hij kent zijn les sints jaren van buiten — tot een der Protestantsche armeni gestichten behoort.

heid van een feit mag achterhalen, zoo hij, om regtvaardig te zijn, de gevierrede helden zijns schoolmeesters moet veroordeelen, zoo hij, uit liefde voor zijn vaderland, de stem verheft tegen de dwaling, waarin meer dan de halve natie uit onkunde verkeert, of misschien met geweld gehouden wordt — dan kan het hem niet ten verwijt strekken, dat hij een ongehoord woord spreekt, of dat zijn ongewone taal welligt meniger vrome ziel eene koude rilling door het gebeente jaagt.....

Was de Prins misschien in twijfel — wat men als verschooning doet gelden — omtrent de waarheid der Katholieke leer, voerde zijn overtuiging hem tot de nieuwe godsdienst van LUTHER of CALVIN, liet het geweten hem niet toe den voortgang van het Protestantisme te helpen beletten: dan had hij zich als eerlijk man gedurende dien twijfel moeten voordoen, en zich niet aan het hof van Spanje als warm Katholiek, en aan het hof van Saxon als bijna Protestant vertoonen; dan mogt hij niet op hetzelfde oogenblik eene verklaring onderteeken, waardoor hij der Luthersche godsdienst openlijk in zijn huis bescherming verleende, ja! haar tot de godsdienst zijner kinderen maakte, en tevens aan THOMAS PERRENOT, broeder van GRANVELLE en heer van Chantonay, een besluit zenden, waarin hij zijne stem krachtig verheft tegen de uitbreiding der nieuwe leer in zijn Prinsdom, en tegen het bedienen der H. Sakramenten op andere wijze, dan zulks door "onze ware en oude godsdienst" is voorgeschreven; waarbij hij nog verbood "de publiquement ou secrètement prêcher... sans expresse licence, congé, et consentement de nostre Gouverneur, Président, et autres gens de nostre conseil de Parlement....; lesquels, avant que d'accorder telle permission, s'enqueront de la doctrine, vie, et conduite des Prêcheurs" (1).

(1) De la Pise, pag. 283. „Maar” — roept de heer GROEN VAN PRINSTERER uit, na mededeeling van voorgaand stuk — „maar God, die de harten der menschen in zijn hand houdt, gedoogde niet dat dit Bevelschrift den zijnen schadelijk was!” Werd het besluit misschien opgeheven? — Wel neen! maar de Prins had immers het preken van ketters verboden, zonder voorafgaand verlof van den Präsident: de Präsident in zijn Prinsdom werd weldra Protestant, en stond dus aan allen, die vergunning kwamen vragen, gereedelijk toe de nieuwe leer zoowel openlijk als in 't geheim te verkondigen.

Dan ware het zijn pligt geweest van te onderzoeken, om, zoo mogelijk, de waarheid te achterhalen; dan had hij — gelijk de heer ALBERDINGK THYN teregt schrijft (1) — in ernst zijne bediening moeten nederleggen, en zijn vorst en weldoener, ten minste op eerlijke wijze, van zijne zoowel godsdienstige als staatkundige gevoelens onderrigten. En dit te meer — wat BILDERDIJK zegt — »als men in aanmerking neemt, dat de Stadhouder het hoofd van de Justitie was, en door wiens gezag derhalve de geestelijke strafvonnissen ten uitvoer gelegd moesten worden” (2).

Een ander tegenwoord werd ons dezer dagen ingebracht: wat gij beweert — sprak men — willen wij gaarne toegeven, en wij erkennen dat de Prins van Oranje als Katholiek geen braaf en onbesproken leven leidde en onverschillig was in de godsdienst; doch dit strekt ten nadeele uwer godsdienst. Maar toen hij, op den aantogt van Alba met 10000 Spaansche en Italiaansche soldaten, naar Duitschland de wijk had genomen, toen ging hij den Bijbel Iezen, werd bekeerd en kwam als nieuw herboren mensch in de Nederlanden terug; toen was hij de christenheld bij uitnemendheid van den heer GROEN VAN PRINSTERER.

’t Is schoon gevonden — die goede mijnheer de Prins van Oranje in den Bijbel lezende!.... Wij zullen over dat woord »bekeering” niet twisten: toen de Zwijger, om de gunst van ’t Spaansche hof te gewinnen, van Lutheraan Katholiek werd, meenden wij, dat hij »bekeerd” was; gij hebt dus regt van op uw beurt aan zijne »bekeering” te gelooven, toen hij, om ’t oppergezag in de Nederlanden te bemachtigen, het Katholiek geloof weer vaarwel zeide en tot de Calvinistische partij overging. Maar toen Oranje in ons vaderland terugkeerde,

Het blijft evenwel twijfelachtig of deze letterlijke opvatting der woorden een gelukkige vond der Protestanten was, misschien door het *testimonium spiritus sancti* gedaan, dan wel, of de sluwe Zijger alligt met oogmerk die woorden daarin gevoegd had, om alles en tevens niets te verbieden.

(1) De Jezuieten. Een woord van Toelichting. Tweede uitgave, pag. 25.

(2) Geschiedenis des Vaderlands, Deel VI, pag. 26.

om — gelijk het heet — onze vaderen van het Spaansche juk te bevrijden , toen bestond er immers geen rede meer van dubbelzinnigheid in de godsdienst , en was het wel degelijk in zijn belang van zich openlijk als Kalvinist te doen kennen. De gehoorzaamheid aan Spanje was nu eenmaal opgezegd ; het Kalvinisme had op vele plaatsen bij onze vaderen een gastvrij dak gevonden en kon als krachtig middel dienen om de nog rustige en koningsgezinde gemoederen in beweging te zetten , en den opstand tegen den wettigen vorst den schijn van heilig regt te geven , als zijnde eene noodzakelijke verdediging van de vrijheid van geweten. De Prins , die den toestand der Nederlanden kende en zich vroeger hier en daar ten gunste der Kalvinisten had uitgelaten ; die wel wist dat onze vaderen behoefte hadden aan een ervaren leidsman , en dus , zijn ballingschap moe , nu den weg gebakend zag tot den opperzetel , waarnaar hij rusteloos hunkerde , — hij moest de leer van CALVIN bepaald aannemen , om het doel , dat zijne heerschzucht hem gesteld had , te bereiken. Werd hij weder Lutheraan , bleef hij Katholiek of zonder godsdienst , — geziet het immers in ? — dan kon hij niet verwachten zoo veel invloed en gezag te zullen erlangen , als hij daartoe noodig had. Maar dat men zijn gewetenloos spelen met de godsdienst aan onze godsdienst zelve wijt , is inderdaad belagchelijc , te meer daar juist onzer Kerk de hatelijkste onverdraagzaamheid altoos wordt ten laste gelegd.

Men spreekt van 's Prinsen »bekeering» en noemt hem den »christenheld»: maar ~~MUSIUS~~ dan?... Ge weet toch welke verdenking op den Zwijger in dezen goddeloozen moord rust ! En zijn huwelijk met CHARLOTTE van Bourbon , tijdens het vorig huwelijk met ANNA van Saxon , die in overspel was gevonden , nog niet ontbonden was?... En zijne bijzondere liefde voor de Doopsgezinden te Middelburg , die haar voor een goede som gelds kochten?... En is het voldingend bewezen dat de moordaanslag van JAN JAUREGUI zoo verschrikkelijk , en de verwonding van Oranje zoo belangrijk zijn geweest , als wel wordt voorgegeven ? dat het geen quasi-aanslag was , door den Prins zelven of zijn vrienden beraamd ? dat GASPAR D'ANASTRO en JAN D'ISUNCHA daartoe niet waren omgekocht , en er den Bourgondier aan waag-

den?.... Vervolging wekt medelijden, medelijden verkeert spoedig in genegenheid en liefde, en daaraan had de Prins, vooral in Antwerpen, groote behoefté (1). Het antwoord, dat ESTIUS, die zelf den Zwijger vrijspreekt, in dit geval geen gezag heeft, en dat onze Duitsche geschiedschrijver LEO een man vol paradoxomanie is, zou veel gelijkenis dragen van de wederleggingen van zeker republikein in de vaderlandsche letterkunde, die van het vorstelijk 's Gravenhage wekelijks en maandelijks zijn orakeltaal doet uitgaan (2).

Zoo gij zulk een man den naam van »christenheld” wilt geven, wij zullen u niet bemoeilijken; maar veroorlooft ons dan de vraag, welke gedachte wij van *uw christendom* te maken hebben. De godsdienst, die *wij* belijden, en die ook een *christelijke* is, veroordeelt zulke mannen. Ook SCHLOSSER, die geen positief christendom schijnt aan te nemen en beweert dat de historische zijde des Evangelies de zwakste is, verklaart niet veel waarde te hechten aan de christelijkheid van den bekeerden vader des vaderlands (3). En zoo eenige Duitsche en Fransche hoven hunne archieven eens open-den, zou de bekeerde Zwijger niet veel malen in een dubbelzinnig en huichelend karakter daaruit te voorschijn treden?.... Maar — antwoordt de heer GROEN VAN PRINSTERER —

(1) Dit is ten minste zeker, dat verwonding en genezing, zoo als WAGENAAR die aangeeft, meer dan onwaarschijnlijk zijn. Ook volgens de Antwerpsche jaarboeken moet de verwonding niet zoo belangrijk geweest zijn, daar wij na vermelding van den loop, dien de kogel zou genomen hebben, lezen: „nullo quidem alio graviori damno, sed nato ingentem excitare tumultum, non solum quia mortuum rumor spargebat, sed quia de facinoris auctore variae diversaeque fiebant conjecturae.” En dat men zooveel mogelijk het volk in beweging zocht te brengen blijkt uit hetgeen volgt: „pulsabantur tympanae, conclamatur ad arma et hostis nullus apparebat.” Zie Annales Antverpienses ab urbe condita ad annum M.DCC. collecti etc, auctore DANIELE PAPEBROCHIO, s. j. Ediderunt F. H. MERTENS et E. BUSCHMANN; Tom. IV, pag. 65. Antverpiæ e Typographia J. E. BUSCHMANN; 1847. 't Is ook merkwaardig te lezen, wat WAGENAAR hier, weder door een soort van scheldrazenij aangegrepen, van JAN JAUREGUT en zijn biechtvader ANTONI TIMMERMAN verhaalt. BOR is altoos zijn zegman.

(2) Advertentiën voor niet, en een lot op den koop toe! Arme letterkunde, zoo ge moet gaan brood verdienen!....

(3) Heidelberger Jahrbücher der Literatur.

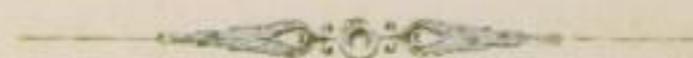
»je ne recherche pas ce qui est piquant et scandaleux ; au contraire, dès qu'il n'en resulte aucune utilité pour l'histoire, je me fais une loi de l'omettre. C'est pourquoi j'ai publié fort peu de la Correspondance d'ANNE de Saxe, dont on pourroit, soit à la Haye, soit à Cassel, composer des volumes” (4).

‘t Zij mij geoorloofd te vragen, wie hier bepalen zal, wan-neer dat *piquant* en *scandaleux* met regt uit de geschiedenis mag worden weggeworpen? Wie zal hier uitspraak doen, of de vermelding daarvan volstrekt geen nut in zich kan heb-ben voor de beoefening en het waar begrip der geschiedenis? Zoo die bepaling en die uitspraak den geschiedschrijver worden voorbehouden, dan treedt zijne subjektiviteit op den voorgrond en hebben wij geen waarborg meer voor de objektieve waar-heid der geschiedenis. De geschiedenis des menschdoms is niet anders dan de geschiedenis van den voortdurenden strijd tusschen het goed en het kwaad, een strijd die aangevangen is in het paradijs en zal eindigen met den ondergang der wereld. Maar dat kwaad is niet nutteloos, en werkt evenzeer ten heil van het goed, als het goed ten heil en verbetering van het kwaad; en de geschiedschrijver, wil hij der waar-heid hulde doen, zal dien gedurigen strijd en de wisselwer-king van goed en kwaad *moeten* mededeelen, en immer naast de hoogste daden van deugd ook moeten spreken van “ce qui est piquant et scandaleux.”

Wij verheffen onze stem tegen de onderstelling, als ware het doel van dit geschrift, een blaam op den Zwijger te wer-pen. Neen! wij minnen niet bij voorkeur den schandkronijk onzer geschiedenis voor het oog der wereld open te leggen; wij zijn ver van vereerders te zijn van GEORGE SAND, die zich zelve ging verlagen en verdierlijken, om het leven der zonde met sprekende verwen te kunnen afmalen. ‘t Is ons eene be-

(4) Archives etc., Tom. IV, pag. LXIV. De aanteekeningen van 's Prinsen huisselijke uitgaven zouden op deze algemeene wet misschien eene uitzondering hebben gemaakt; maar ongelukkig kon de zoo ervaren verzamelaar het handschrift niet lezen. Wij willen liefderijker zijn dan SCHLOSSER, die zegt: „wir glauben fast dasz es wohl lesbar war, aber nicht zum Zwecke diente;” maar waarom heeft de heer GR. V. PRINSTERER niet alle onaangename verdenking weggenomen, door eenige onleesbare regels van het stuk in fac-similes uit te geven?

hoeoste des harten , wat het groot gebod des Christendoms beveelt , — onze naasten als ons zelven lief te hebben , en hunne gebreken aan den blik van anderen te onttrekken ; 't is ons een heilige pligt , de gedachtenis der overledenen , den roem onzer dappere vaderen in eere te houden . Maar dat alles mag ons niet onregtvaardig , niet ontrouw aan de waarheid maken De waarheid der geschiedenis is heilig : waar het goede schittert , moeten wij het loven , maar waar het kwade schuilt , moeten wij het veroordeelen . Ziedaar , wat wij ons ten pligt rekenden , ziedaar wat wij gedaan hebben : wij hebben de waarheid gezocht en , naar ik meen , ook gevonden ; wij hebben ons oordeel onbevangen uitgesproken , en eindigen thans met de vraag , wat , na lezing van voorgaande authentieke beseiden , de woorden van den heer GROEN VAN PRINSTERER moeten beteekenen , die , zijn uitgave der Archieven aan Koning WILLEM I opdragende , zegt : » *La maison d'Orange-Nassau peut librement ouvrir ses archives , et justifier par là même le haut rang qu'Elle a depuis longtemps occupé* » ?

und amolichtend) gab darüber sonst nichts, außer dass ein großer
Kreislauf ausgedehnt ist. In diesem sind alle Arten von Kreisen, Flüssen
und Seen, die auf der Erde vorkommen, enthalten. Diese sind in drei Gruppen
getrennt: Erstens die großen Flüsse, die durch das Land fließen, zweitens
die kleinen Flüsse und drittens die Seen. Die großen Flüsse sind nach
der Größe in vier Kategorien unterteilt: Erstens die großen Flüsse, die
durch das Land fließen, zweitens die kleinen Flüsse, die durch das Land
fließen, drittens die kleinen Flüsse, die durch das Land fließen, und viertens
die Seen. Die großen Flüsse sind nach der Größe in vier Kategorien unterteilt:
Erstens die großen Flüsse, die durch das Land fließen, zweitens die kleinen Flüsse,
die durch das Land fließen, drittens die kleinen Flüsse, die durch das Land fließen,
und viertens die Seen. Die kleinen Flüsse sind nach der Größe in vier Kategorien unterteilt:
Erstens die kleinen Flüsse, die durch das Land fließen, zweitens die kleinen Flüsse,
die durch das Land fließen, drittens die kleinen Flüsse, die durch das Land fließen,
und viertens die Seen. Die Seen sind nach der Größe in vier Kategorien unterteilt:
Erstens die großen Seen, die durch das Land fließen, zweitens die kleinen Seen,
die durch das Land fließen, drittens die kleinen Seen, die durch das Land fließen,
und viertens die Seen.

Die großen Flüsse sind nach der Größe in vier Kategorien unterteilt:
Erstens die großen Flüsse, die durch das Land fließen, zweitens die kleinen Flüsse,
die durch das Land fließen, drittens die kleinen Flüsse, die durch das Land fließen,
und viertens die Seen.

Die kleinen Flüsse sind nach der Größe in vier Kategorien unterteilt:
Erstens die kleinen Flüsse, die durch das Land fließen, zweitens die kleinen Flüsse,
die durch das Land fließen, drittens die kleinen Flüsse, die durch das Land fließen,
und viertens die Seen.

Die Seen sind nach der Größe in vier Kategorien unterteilt:
Erstens die großen Seen, die durch das Land fließen, zweitens die kleinen Seen,
die durch das Land fließen, drittens die kleinen Seen, die durch das Land fließen,
und viertens die Seen.

Die großen Seen sind nach der Größe in vier Kategorien unterteilt:
Erstens die großen Seen, die durch das Land fließen, zweitens die kleinen Seen,
die durch das Land fließen, drittens die kleinen Seen, die durch das Land fließen,
und viertens die Seen.

Die kleinen Seen sind nach der Größe in vier Kategorien unterteilt:
Erstens die kleinen Seen, die durch das Land fließen, zweitens die kleinen Seen,
die durch das Land fließen, drittens die kleinen Seen, die durch das Land fließen,
und viertens die Seen.

Die Seen sind nach der Größe in vier Kategorien unterteilt:
Erstens die großen Seen, die durch das Land fließen, zweitens die kleinen Seen,
die durch das Land fließen, drittens die kleinen Seen, die durch das Land fließen,
und viertens die Seen.

B E R I G T.

De Schrijver wenscht, dat dit Werkje eeniglijk als een historisch-wetenschappelijk onderzoek, geenszins als een partijschrift, ontvangen worde. Het was, blijkens de Voorrede, lang vóór de gebeurtenissen van April, j.l., opgesteld; ware het niet zelfs vóór dien tijd grootendeels afgedrukt geweest, de Schrijver zou menige zinsnede hebben doorgestreept, waarin hij zich zelven, misschien wat al te sterk, als Onroomsch kenmerkt. Hij protesteert hiermede tegen alle Boekverkoopers, Aankondigers en Recensenten, die hem de beleefdheid mogten willen bewijzen, zijn boek als een aanhangsel tot de *no-popery*-literatuur van den dag ter markt te brengen. Om eene uitdrukking uit onze jongste parlementaire Jaarboeken te bezigen: door *neutraal* te blijven heeft hij gepoogd *nationaal* te zijn.

's Gravenhage, 1 Mei, 1853.

H. Pax. C. 1572.

